Nedim Gürsel

İzler ve Gölgeler

Türk Edebiyatı | Deneme

DK DOĞAN KİTAP

İZLER VE GÖLGELER
Yazan: Nedim Gürsel

Dijital yayın yarihi: Haziran 2012/ ISBN 978-605-09-0785-8
Kapak tasarımı: Ayşe Çelem Design
Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / **Faks** (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

İzler ve Gölgeler

Nedim Gürsel

DK DOĞAN KİTAP

Nil'e,

bu kitaba adını koyduğu için

Sunuş

Yapıtları bir kent ya da bir coğrafyayla bütünleşmiş yazarların, sanatçıların izini süren bir kitap bu. İstedim ki okur yalnızca benim gözlem ve izlenimlerimle yetinmesin, birlikte çıktığımız yolculuk boyunca Brüksel'de Baudelaire, Roma'da Caravaggio, Prag'da Kafka ve Arcimboldo, Sen Petersburg'da Puşkin ve Dostoyevski, Ukrayna düzlüklerinde Gogol, Bosna'da İvo Andriç, Arnavutluk'ta İsmail Kadare, Ren boylarında Apollinaire, Buenos Aires'te tangonun serüveni ve Borges, New Orleans'ta Louis Armstrong ve Tennessee Williams, Tanca'da Matisse ve Tahar ben Jelloun, Hazar'ın kıyısında Nâzım Hikmet, son uğrağımız İstanbul'da Pierre Loti'nin hayalleriyle –hayaletleriyle mi demeliydim yoksa !– karşılaşsın. Yani, onların yapıtlarının, dünyalarının içinde de dolaşsın. Bu kitaba, yeryüzünde gölgesiz kalmış bir Türk yazarının sürdüğü izler yansımadı yalnızca, o izleri bırakanların ışığı da düştü.

Büyük Ayna Oteli

Eskimiş, kırık dökük, yorgun
Bir otel bile değildim ki o günden bugüne
Ya çekip gitmişlerdi bir bir. Ya da
Yaşayıp ölmüşlerdi otelleriyle

Edip Cansever

İki haftalığına gelip Passaporta'nın verdiği bu küçük apartman katına yerleşene dek benim için Brüksel, Amsterdam ya da Brugge yolunda bir uğraktı. Tam uğrak da sayılmaz. Yalnızca garlarını biliyordum çünkü; kenti ortadan ikiye bölen Avrupa'nın en eski demiryolunun tüm eski yapıları yok edip tarihsel mimarî dokuyu parçaladıktan sonra ulaşabildiği garları. Bir de tren penceresinden gördüğüm kurşunî gökyüzü ile kırmızı tuğlalı, birbirine yapışık evleri, soğuk taş yapıları. Şimdi Brüksel'deyim, "La Mort Subite" yani "Ani Ölüm" kahvesinde tek başıma. İçtiğim biranın adı da "Malheur", bir başka deyişle "Mutsuzluk". Kentin en eski kahvelerinden birindeyim, dolayısıyla eski günlere gidiyor aklım, bir zamanlar yolu bu kente düşmüş, burada içip sarhoş olmuş, acı ve yalnızlık çekmiş şairlerin dünyasına. Ama onları anımsamadan önce müzeleri dolaştım gün boyu. Bruegel'in *İkaros'un Düşüşü* adlı tablosunun önünde uzun süre kaldım.

İkaros labirentten kurtulup babasıyla güneşe doğru yükselirken dünyayı, dağ ve koyakları son kez seyrettiğini; suya, toprağa, ateş ve gün ışığına bir daha dokunamayacağını bilmiyordu. Bu yüzden, gövdesine balmumuyla yapıştırılmış kanatlarını çırparak alabildiğine yükseldi gökyüzünde. Ama, ne özgürlüğün sevinci ne de güneşin göz kamaştırıcı ışığı başını döndürmüştü. Yükselme, hep daha yükseklere çıkma tutkusuna da kapılmamıştı bir an olsun. Babası Daidalos, alçaktan uçarsa nemli havanın kanatlarını ağırlaştıracağını, çok yükseğe çıkarsa güneşin balmumunu eritip kanatlarını yakacağını söylemişti. Tam ölçüyü bulmak, bir kez

havalandıktan sonra göğün mavisinde yükselmeden uçmak insanın elindeymiş gibi. Bir saban yumuşak, yağlı toprağı sürer, uzun yolculuktan dönen gemi demir tararken denize düştü İkaros. Kıyıda balık tutan adam onu görmedi. Kuru dala tünemiş kırmızı gözlü keklik de görmedi İkaros'u. Çobansa koyunlarını tepenin yamacına yaymış, gökyüzünde belirsiz bir noktaya dalıp gitmişti. Dayandığı sopanın dibinden ağaçlara bakıyordu köpeği. Uzakta, mavi beyaz dağların arasındaki boşlukta güneş batıyor, bir gemi limandan ayrılıyordu. Batan güneşin gerçekdışı, donuk ışığında beyaz evleri, kırmızı çatılarıyla bir düş ülkesi gibiydi kent. Sabanın sapını şehvetle tutan köylü, limana giren gemidekiler de görmediler İkaros'u. Denizin koyulaştığı, çivit mavisinden yosun yeşiline dönüştüğü yerde dalgalarla boğuşuyor, az ilerdeki kayalara ulaşmaya çabalıyordu. Tutunacak bir dal, gövdesine uzanan bir çift el bile yoktu görünürde. Kanatlarından dökülen tüyler havada uçuşurken, ölüm soğuk bir deniz gibi derinliğine çekti onu. Şimdi Brüksel'de, bir özel koleksiyoncunun duvarında çırpınıp duruyor hâlâ. Tıpkı, iki yıl bu kentte kalan, öfkesini Belçika ve Belçikalılara kustuktan sonra buradan az ilerdeki "Le Grand Miroir" yani Büyük Ayna Oteli'nin bir odasında ömrünün son aylarını yaşayan Baudelaire gibi.

Derken, üst üste içtiğim biraların etkisinden olmalı, "Malheur" den sonra yuvarladığım "Mort Subite" adlı bira, Can Yücel'in iki dizesini çağrıştırıyor belleğimde: "Kim kime dumduma / Adamın biri gitmiş güme". Yalnızca Bruegel'in tablosundaki İkaros'un değil, XIX. yüzyıl Fransız edebiyatının dâhi şairlerinin de Brüksel'den geçip güme gittiklerini düşünüyorum. İşte Baudelaire ! 24 nisan 1864'te hem hava değişikliği olsun diye, hem de alacaklılarından kaçmak için iki haftalığına geldiği bu kentte tam iki yıl kalmış. Onu "Büyük Ayna" Oteli'nde, içindeki "öteki"ni, bir türlü ulaşamadığı o "yabancı"yı görebilmek için bakmaktan bıkıp usanmadığı aynalardaki görüntüsüyle ve tam iki yıl yaşadığı, daha doğrusu çile doldurduğu odanın yalnızlığında hayal edebiliyorum. Saçları dökülüp ağarmış, henüz kırk dört yaşında olmasına karşın iyice kocalmış. Frengi beyin hücrelerini kemirmekte. Çok değil birkaç ay sonra inme inecek tüm gövdesine. Ve öldüğünde, hayatta gerçekten sevdiği tek kadın olan, üzerine her zaman kol kanat geren anacığından başka ardından ağlayanı olmayacak. Verlaine ile Rimbaud'nun tutkulu ilişkisi de bu kentte noktalanacak, alkollü, uğursuz bir gecenin bitiminde sakallı şair *Cehennemde Bir Mevsim*'in yaratıcısına iki el ateş edip hapsi boyladıktan sonra. Nerval de, kendini Paris'te bir sokak fenerine asmadan önce, âşık olduğu tiyatro oyuncusu

Jenny Colon'un peşinden buralara dek gelmiş. Şu an, "La Mort Subite" kahvesinde bana öyle geliyor ki, Avrupa bürokratları değil lanetli şairlerin ruhları dolaşıyor Brüksel'de.

* * *

Bu kentin neden bir dönem gerçeküstücü resmin merkezi olduğunu şimdi daha iyi anlıyorum. İnsanı Magritte'in bir tablosuna beklenmedik açıdan düşen ışık, bir olağanüstü görüntü ya da Kuzey Pasajı'ndaki vitrinler kadar şaşırtabiliyor Brüksel. Kaldığım evin az ilerisindeki Sainte Catherine Kilisesi'nin sağ duvarı, bir zamanlar liman olan ve hâlâ "rıhtım" adını taşıyan geniş, dikdörtgen alanın sınırını çiziyor. Artık liman yok, gemiler Senne Irmağı boyunca buraya dek yanaşıp yük boşaltmıyorlar. Baudelaire'in deyimiyle "en küçük ışık huzmesi bile yansıtmayan" biricik suyolunu XIX. yüzyılda gömmüş Brüksel. Bir İspanya yolculuğu sırasında yolum Valencia'ya düştüğünde kentin içinden geçen ırmağın ikide bir taştığı için yatağının nasıl değiştirildiğini görmüş, dönüşte "Irmağını Kaybeden Kent" diye bir yazı bile yazmıştım. Ama ırmağını düpedüz gömen, yok eden bir kent ilk kez görüyorum. "Irmaksız bir kentin kederi. (...) Parke taşlarının korkunçluğu. Evlerin ön cepheleri balkon dolu, ama kimse yok balkonlarda" diyen Baudelaire'e de hak veriyorum. Yine de, beni asıl şaşırtanın, kentin altında suyu çekilmiş, yatağı boşalıp kaybolmuş "Senne"in –ne tuhaf, yazılışı aynı değil ama Paris'i Paris yapan "Sen"le okunuşu aynı bu ırmağın !– "ebediyete intikal"i olduğunu söyleyemem. Bir "küçük aptes" konusu şaşırttı beni.

Kilise'nin alana bakan duvarında yalnızca erkeklerin hizmetine sunulan açık hava tuvaletinden, yani bir "pisuvar"ın aykırılığından söz etmek istiyorum. Benim gözümde gerçeküstücülerin deyimiyle tam bir *saugrenu*[1] duruşu olduğunu itiraf etmeliyim bu mekânın. Sıkışan herkesin yeşil boyalı, yer yer pas tutmuş paravanın arkasına geçip, abartmıyorum, düpedüz kilise duvarına işeyebileceği bir tuvalet var burada. Alanın iki yanında ise, ağızlarından su fışkırtan küçük ejderhaların süslediği havuza karşı kentin en şık lokantaları arzı endam etmekte. Mahalle sakinlerinin işeme merakı, Chartreux Sokağı ile Vieux Marché Aux Grains Alanı'nın kesiştiği köşede, mermer masalı o güzelim kahveleri geçtikten sonra karşınıza çıkan kasvetli yapının çaprazında da devam ediyor. Küçük bir köpek heykeliyle karşılaşıyorsunuz köşe başında. Sevimli buldok arka sol bacağını kaldırmış,

kaldırımın kenarına çöğdürmekte. Brüksel'in simgesi "Manneken-Pis" kadar küçük bir heykel bu da, ama Jerôme du Quesnoy'un XVII. yüzyılın başlarında yaptığı "Manneken-Pis" gibi iki eliyle pipisini tutmuyor –istese de tutamaz zaten !– arka bacağını kaldırmakla yetiniyor sadece. Altında bir çeşme olmadığı için de sidiği görünmüyor. Avrupa bürokratları ile göçmen işçilerin, Leonidas'ın önünde kuyruğa giren Japon turistler ile Büyük Meydan'a doğru akan kalabalığın birbirlerinden habersiz ama aynı telaş, aynı vurdumduymazlıkla bir sokaktan ötekine, tramvay duraklarından kahve teraslarına koşuşturdukları Brüksel'de, herkesin gözüne çarpmayan böyle sürprizlerle de karşılaşmak mümkün. Dikkat ederseniz güzellikler demedim, sürprizler dedim. Bu kentte, Lautreamont'dan beri süregelen (o da genç yaşta ölmemiş miydi ardında anlamı hâlâ tartışılan bir yapıt bırakarak) "olağanüstü"nün işaretleri de diyebilirdim ya da düpedüz "ihtiyaç giderme mekânları". Bakalım bu kent daha ne sürprizler sunacak bana.

* * *

Baudelaire "Rue de la Montagne" yani Dağ Sokak"taki "Le Grand Miroir" (Büyük Ayna) Oteli'nde kalmış. Yaşamı otellerde geçen yersiz yurtsuz bir şairin, alacaklılarından kaçmak için neredeyse haftada bir taşınan, bununla birlikte tuvaletine son derece düşkün, her gün en az iki saatini giyim ve kuşamına ayıran bir "dandi"nin yine bir otel odasında hayata veda etmesi belki doğal ama, Manş kıyılarına doğru dümdüz uzanan, engebeden yana hiç şansı olmamış bir ülkenin başkentinde dağ adını taşıyan bunca sokağın bulunması biraz şaşırtıcı değil mi ? Altı yaşında yetim kalan *Kötülük Çiçekleri*'nin şairi, üvey babası General Aupick'in otoritesinden kaçıyordu belki. Annesinin, yatağını bir başka adamla paylaşmasına elbette itirazı vardı. 1848 Devrimi patlak verdiğinde eline geçirdiği bir tüfekle barikatlara tırmanıp "Haydi Arkadaşlar, General Aupick'i kurşuna dizelim !" diye bağırmamış mıydı ? Çok küçük yaşta yatılı okula gönderilmiş, daha sonraları ise sorumsuz ve başına buyruk bir yaşam tarzını benimsediği, afyon çekip aşırı dozda apsent içtiği, sokak kadınlarıyla düşüp kalktığı, bütün bunlar yetmiyormuş gibi bir de erotik şiirler karaladığı için aileden dışlanmıştı. Babasından kalan serveti har vurup harman savurmaya başlar başlamaz general duruma el koymuş, Madrid'e büyükelçi atanmadan önce bir noter kararıyla üvey oğlu Charles Baudelaire'in elini kolunu bağlamıştı.

Genç şair annesiyle parklarda, müzelerde, kahvelerde görüşebiliyordu ancak. Madam Aupick'in kulağına, bir oğulun annesine söyleyebileceği en güzel, en tatlı sözleri, yakınmaları, bitmek tükenmek bilmeyen çocukça şikâyetleri ancak dışarıda fısıldayabiliyordu, dayalı döşeli evlerinde değil. Onunla, kocasını aldatan bir kadınmış gibi, ya kuytuda ya da kalabalığın içinde eriyip kaybolabilecekleri yerlerde buluşuyordu. Evet, sokaklarda sürtmeyip de ne yapacaktı Baudelaire, Paris'in hatırı sayılır genelevlerinden, çatı katlarından, otel odalarından dışarıya adım attığında kentin kalabalığına, bohem yaşamına karışmayıp da İmparatorluk Fransası'nın en tutucu, en burjuva çevreleriyle sanat sorunlarını mı tartışacaktı ? Kariyerini senatoda tamamlayan General Aupick'in salon arkadaşlarına mı okuyacaktı "ahlaksız" şiirlerini ? Yine de, annesine yazdığı sayısız mektuplardan birinde, her zamanki gibi yalnızlık ve parasızlıktan değil, evsizlikten de şöyle yakınıyor:

"Son bir ayda altı kez taşınmak zorunda kaldım. Otel odalarında, pireli yataklarda sürünüp durdum. Şu anda başımı sokacak bir yerim bile yok. Kitaplarımın yere saçıldığı bu eşyasız deliğe ev demeye bin şahit ister !"

Walter Benjamin, Baudelaire üzerine yazdığı ünlü denemesinde şairin 1842-1858 yılları arasında tam on dört adres değiştirdiğini, uyuduğu yatakların giderek "gelişigüzel", rastlantısal olduğunu yazıyor.

Gerçi bir süre önce annesi oğlunu onlarla birlikte yaşaması için ikna etmiş, Charles eve dönmüştür ama, döner dönmez de üvey babasının ağına düşmüş, General Aupick'in istediği gibi bir "mösyö" olamayacağını artık iyice anlamıştır. Bir veda mektubu yazarak terk eder ailesini, annesinden kitaplarını, ayakkabılarını, terliklerini ve en önemlisi de "iki siyah kravatını" Hôtel Dunkerque. 22 Rue Laffite'e göndermesini ister. Bir başka mektubunda da, meşrebine uygun bir ev aramaktan yorgun düştüğünü, sıkıntı ve açlıktan (bir de parasızlıktan) önüne çıkan ilk otelde bir oda tutup uykuya daldığını, bir daha da oradan ayrılamadığını yazar. Baudelaire'in meskeni, ömrünün sonuna dek oteller olacaktır artık.

Brüksel'de "Büyük Ayna" Oteli'ni boşuna aradım. 1914'e dek otel olarak kalmış, daha sonra çeşitli şirketlere büro olarak kiralanmış, 1959 yılında da, kentin uğradığı korkunç mimarî katliama dayanamayıp yıkılmıştı. Şairle alay edercesine, bir katında "Noterler Odası"nın da bulunduğu yüksek bir yapı dikilmişti yerine. Kendi öz babasından kalan serveti gıdım gıdım vererek şairin yaşamını cehenneme çeviren Noter Ancelle'i anımsadım. Ve Brüksel'in elli yıl önce geçirdiği büyük değişimi XIX. yüzyılın ikinci

yarısında geçiren, kuşkusuz bu nedenle Baudelaire'in hep kaçıp gitmek istediği, ama buraya dek gelip "Büyük Ayna" Oteli'ne sığınmadan önce bir türlü ayrılamadığı Paris'in kaderi düştü aklıma. Büyük kentin yalnızca kalabalığını, boğuntusunu, büyük yalnızlığını değil şiirsel atmosferini de yansıtmıştı şair. Ve "Ne yazık, demişti, bir kentin görünümü / Ölümlü insanın kalbinden daha hızlı değişmede". Bu hızlı değişime ayak uydurmasını bildi Baudelaire, otel odalarının pencerelerinden seyretmekle kalmadı Paris'i, Haussmann'ın açtığı geniş bulvarlarda, parklarda, sokaklarda, Sen Nehri'nin rıhtımlarında da dolaştı. Felç geçirip odasına kapanmadan, bir daha kalkmamacasına yatağa çakılmadan önce Brüksel'de çıktığı sabah gezintileri, bir uçtan bir uca kat ettiği alanlar, yazmayı tasarlayıp da bir türlü yazamadığı *Zavallı Belçika* adlı kitabı için kentin mimarîsi, özellikle de kiliseleri için aldığı notlar gerçekte bu dolaşmaların, kentsel bir mekânla haşır neşir olmanın, orada yaşayıp onda erimenin uzantısından başka bir şey değildi. Yine de, aylakça dolaşmaya pek uygun düşmüyordu Brüksel. O, buraya geldiğinde, Belçika bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülkeydi, başkenti ise büyükçe bir kasabadan farksızdı. Sokaklar dar, avlular karanlık, kahveler dumanlı ve havasızdı. Kaldırım yok denecek kadar azdı. Oysa Baudelaire, Haussmann'ın girişimiyle labirenti andıran sokakları yıkılmış, yerlerine burjuva yaşam tarzını yansıtan, bir örnek, uyumlu taş yapıların sıralandığı geniş bulvarlar açılmış kalabalık bir metropolden geliyordu. Paris'te yaptığı gibi gün boyu sokaklarda dolaşıp genelevlerde sabahlayamaz, iç sıkıntısını dağıtmak için afyon kahvelerinde vakit öldüremezdi. Bir otel odasına kapanmaya, kendini cezalandırmak için bu kez de yabancı bir kentte, dört duvar arasına kapanmaya mecburdu. Brüksel'den nefret etmesinin, orada şiir yazamamasının bir nedeni de buydu sanıyorum. "Hayal gücü sahibi insanlar için vazgeçilmez olan gezinti bu kentte imkânsız" diye yakınıyor notlarında.

Baudelaire için yazma eylemi de, bir bakıma, sokakta yürümekle eşanlamlıdır. Sözcüklere parke taşlarına basar gibi bastığını, nicedir düşlediği uyaklara sokak fenerlerine çarpar gibi takıldığını yazar bir şiirinde. Uğraşını bir eskrim oyuncusunun hareketlerine benzetir. Hep dışarıda, sokakta, aylakça dolaşabileceği yerlerdedir. Yaşamı boyunca ne bir kitaplığı oldu Baudelaire'in, ne de kendini dışarıdan, kentin uğultusundan, kalabalıktan soyutlayabileceği bir çalışma odası. Kahvelere, otellere, geçici mekânlara sığındı hep, yalnızlığını, kimsesizliğini bu mekânlarda daha derinden duyumsadı. Sonunda Brüksel'de "Büyük Ayna Oteli"ne demir atıp

orada bilincini ve konuşma yetisini yitirdi. Kırk altı yaşında ve kahrolarak. Claude Pichois şairin son günlerini yaşadığı mekânı şöyle betimliyor:

> Baudelaire'e, arka avluya bakan, ikinci kattaki 39 numaralı oda verilmişti. Cilalanıp parlatılmış, dar ve dik bir merdivenden yukarı katlara çıkılıyordu. Daha ilk bakışta odanın yoksulluğu göze çarpıyordu. Yeşil bir örtüyle kaplı yatak, maun taklidiydi. Yanında dolap, konsol ve kadifeleri yıpranmış bir kanepe ile koltuk sıralanmıştı. İki tane de sandalye vardı. Yerdeki küçük halının rengi çoktan atmıştı. Şöminenin üzerinde duvar saati yoktu, onun yerine bir abajur konulmuştu. Sıvası yer yer dökülmüş duvara bir masa dayalıydı.

Paris'te bulvarları, pasajları, kahveleri dolduran kalabalığın içinde suda balık gibiydi Baudelaire, oysa bu dar otel odasında kendini kafese kapatılmış gibi duyumsuyordu. Bir bakıma, kendini cezalandırdığını da söyleyebiliriz. Bir yargıç, çoğu kez de eli kırbaçlı bir kadındı hayat. Onu aşağıya, hep aşağıya, kendi uçurumuna doğru çekiyor, şeytanla işbirliğine zorluyordu. Paris'te tanımadığı çehrelerin, anonim insanların arasında kaybolmak kolaydı. Bu bağlamda, sonradan çağdaş edebiyatın en önemli izleklerinden biri olacak "kent yalnızlığı"nın, Sait Faik'in o eşsiz deyişiyle "kavun acısı yalnızlık"ın öncüsüdür Baudelaire. "Yoldan Geçen Kadın" adlı şiirinde sokakta bir an göz göze geldiği, bir kez daha karşılaşmayacaklarını bildiği bu "heykel bacaklı", "uzun, ince ve soylu" genç kadına duyduğu cinsel arzuyu şöyle dile getirir:

> Nereye kaçıp gidiyorsun böyle ?
>
> Gerçi sen de bilmiyorsun ya benim nereye gittiğimi !

Oysa, ancak bu kadını sevebilirdi, ne esmer tenini koklamaya doyamadığı Jeanne Duval'i, ne bir geceleğine sahip olup hemen uzaklaştığı, şiirinin esin perilerinden Madam Sabatier'yi gerçekten sevebilmişti. Kadınlarla ilişkisinde bir düşüşü, pisliği, kötülüğü aramıştı hep. Sonradan şiirlerine girecek "Korkunç Yahudi"den frengi mikrobunu bilerek kapmıştı. Çoğu kez soyunmadan, hatta eldivenlerini bile çıkarmadan sevişmişti onlarla. Ama bir daha karşılaşmayacağını bildiği bu kadını sevebilir, ona âşık olabilirdi.

* * *

Baudelaire'i keşfettiğimde Galatasaray Lisesi'nde yatılı okuyordum. Gece geç vakit yatakhanenin mavi karpuzlu, çiğ ışığı kapatılıp herkes uykuya daldığında yorganı başıma çeker, cep lambamın ışığında kendimi *Kötülük Çiçekleri*'nin dünyasına bırakır, Baudelaire'in eşliğinde denizaşırı yolculuklara çıkardım. O zamanki bilgimle şairin dünyayı dolaştığını, şiirlerinde tüm ayrıntılarıyla dile gelen o yumuşak iklimlere bizzat gittiğini, melez sevgilisi Jeanne Duval'in teninde yalnızca şehvetli bir kadının değil göz alabildiğine uzanan kumsalların, mavi ve uçsuz bucaksız denizin kokusunu da soluduğunu sanıyordum. Oysa Baudelaire yirmi yaşına bastığında, belki biraz uslanır diye üvey babasının zoruyla Bordeaux'dan Kalküta'ya yelken açan bir gemiye bindirilmiş, ne var ki daha ilk uğraktan (Mauritius Adası) gerisin geriye Fransa'ya dönmüş ve Brüksel'de noktalanacak hüzün dolu bir yolculuğa kendi içinde çıkmıştı. Yine de, yaşamı boyunca belleğinden silinmeyecek anılar, uzak ülkelerin özlemiyle yanıp tutuşan duyarlı bir şairin dizelerinde yaşayacak görüntüler kalmıştı bu yolculuktan. Geleneksel değer yargılarına başkaldıran, toplumla uyum sağlayamayan sanatçının, avlanıp bir gemi güvertesine bırakılır gibi sokağa bırakılan "kıyı adamı"nın alegorisi olarak da okuyabileceğimiz ünlü "Albatros" şiiri gibi. ("Vakit öldürmek için tayfalar / Albatros kuşlarını yakalar"). Ya da "Yolculuğa Davet" şiirinin yıllar sonra hâlâ unutmadığım, ezberimden çıkmayan ilk dizeleri gibi:

Yavrum zevkini düşün,
Oraya gidip bir gün
Yaşamanın birlikte !
Sevmek, daima sevmek,
Sevmek ölünceye dek

Sana benzeyen yerde,
Görünce göklerdeki
Islanmış güneşleri

Arasında sislerin,
Sihridir beni saran
Yaşlarla parıldayan

Ve, elbette, on altı yaşımın cinsel istekleriyle daha bir anlam kazanan, okudukça doyamadığım, şehvetli bir yabancı kadın için yazıldığı ilk bakışta anlaşılan, en önemlisi de yolculuk özlemini o kadının teninde yaşatan "Uzak İklimlerin Kokusu".

Göğsünün kokusuyla içimi doldururken,
Ilık bir güz akşamı gözümü kapayarak
Değişmez bir güneşin aydınlattığı, sıcak
Mesut kıyılar geçer gözlerimin önünden;

Enginlerde kaybolmuş uyuklayan bir ada,
Acayip ağaçları, tatlı meyveleri var;

Ve saf bakışlarıyla hayret veren kadınlar,
İnce, çevik vücutlu erkekler hep orada.

Büyülü iklimlere kokundur çeken beni,
Görürüm dalgalarda, arasız sallanmaktan
Yorulmuş gemilerin kaynaştığı bir liman.

O demirhindilerin burun deliklerini
Ve havayı dolduran kokusu, öylesine
Karışır ruhumdaki denizci türküsüne.

Bu gizemli, biraz romantik, ama son derece özgün dizeleri Fransızca asıllarından okuyordum elbet, daha doğrusu okumaya çalışıyordum, anlamadığım sözcüklerin altını çizerek. Sonra, asıllarını aratmayacak güzellikteki çevirilerini Sabahattin Eyuboğlu'nun, Suut Kemal'in ve Cahit Sıtkı'nın kaleminden de okudum. Ama büyü, yıllar sonra Paris'te, Baudelaire uzmanı Claude Pichois'nın Sorbonne Üniversitesi'nde izlediğim seminerlerinde bozuldu. Prof. Pichois genç şairin bindiği "Güney Denizleri" adlı geminin kaptanı Saliz'in General Aupick'e yazdığı ayrıntılı bir mektubu bulup yayımlamıştı. Kaptan, üvey oğlunun kamarasından pek çıkmadığını, gemi Hint Okyanusu'nda yol alırken değil manzaraya bakmak, tayfaların bile yüzüne bakmadığını, çok içine kapalı bir delikanlı olduğunu yazıyordu

babasına. Ve, tüm ısrarlarına karşın onu yolculuğa devam etmesi için ikna edemediğini ekliyordu. Baudelaire'in sorunu kendi iç dünyasıyla, yakın aile çevresiyleydi, okyanusun ötesindeki ülkelerle değil. "Yolculuğa Davet"te yazdığı gibi orada her şey "nizam, şehvet, sükûn ve ihtişam"dı çünkü, oysa onun kargaşaya, düzensizliğe ve kötülüğe gereksinimi vardı. Çirkinliğin, içe kapanışın, *"spleen"* olarak adlandırdığı kentte duyumsanan sıkıntının estetiğini yakalamaya çalışıyor, kendi yalnızlığında, "çoklukta tek başınalık" dediği kendi cehenneminde yol alıyordu.

Derdim, yeter, sakin ol, dinlen biraz artık;

Akşam olsa diyordun, işte oldu akşam,

Siyah örtülere sardı şehri karanlık;

Kimine huzur iner gökten, kimine gam.

Bırak, şehrin iğrenç kalabalığı gitsin,

Yesin kamçısını hazzın sefil cümbüşte

Toplasın acı meyvesini nedametin

Sen gel, derdim, ver elini bana, gel şöyle.

Baudelaire, sanıldığının aksine, uzak ülkelere yelken açmadı, gemilere binip dünyayı dolaşmadı, ama dünya kanalda sallanan gemiler örneği onun ayak ucuna dek geldi.

Gör bak

Kanallar üzerinde

Uyuyan serseri gemileri

En küçük arzunu bile

Tatmin etmek üzere

Dünyanın bir ucundan gelen gemileri.

Gemiler dünyanın bir ucundan gelmiş, ırmağını gömen Brüksel'in en kuytu kanalına demir atmış, alacakaranlıkta sallanıp duruyorlardı. "Büyük Ayna Oteli"nde, kirli yatağına uzanmış, konuşmadan, düşünmeden, hissetmeden ölümü bekliyordu şair. Yüzü aynaların içinde kırılıyor, biçimden biçime giriyor, bu kez hazzın değil acının kırbacıyla kıvranıyor, bağırıp çağırmak istiyor, ama ağzından "Kahretsin"den başka sözcük çıkmıyordu. Evet, kahrolmuş, yaşamı boyunca olmak istediği insanı

oynayıp bir türlü becerememiş, hep kendi uçurumunu aramış, ne içine girdiği kadınların ne de ona zehirli bir hediye gibi bağışlanan varoluşun içinden çıkabilmişti. Şiirinin de içinden çıkamadığı gibi. Sonunda ana rahmine geri dönmüş, bir otel odasının dar yatağında büzülüp kalmıştı işte. Artık onu çağıran gerçek yolculuğa, "Yolculuk" şiirinde yazdığı dizelerin eşliğinde çıkabilirdi:

Ey Ölüm, koca kaptan ! bu kent sıkıyor artık,
Vakit tamam ey Ölüm, açalım yelkeni biz !
Olsa da katran gibi gökle deniz karanlık,
Doludur ışıklarla o bildiğin kalbimiz !

2004

Adını Kana Bulayan Ressam

Karanlık bir zindan. Her şey karanlıkta olup bitmiyor ama. Cinayetin iki tanığı var. Yerde yatan çıplak bedenin can çekişmesini arkadaki demir parmaklıklı pencereden izleyen iki gölge. Cellat kılıcı çalmış, kan fışkırıyor boyundan. İlk vuruşta kafa gövdeden ayrılmamış gerçi, cellatın sağ eliyle belindeki bıçağa davranması bundan. İşini bıçakla bitirecek. Sol eliyle de kurbanın başını yere bastırıyor, kan bolca aksın diye. Evet, karanlıkta işlenmiyor cinayet, tanıklar var, daha doğrusu seyirciler. Hem ışık vuruyor bir yerden, kaynağı belirsiz, sanki karanlığın içinden fışkıran bir alaca ışık. Cellatın adaleli, yarı çıplak gövdesini, keskin kılıcın yanında yerde yatan, elleri arkadan bağlı kurbanı, kurbanın üzerinden sıyrılırcasına akıp giden kırmızı şalı ve olaya karışanları aydınlatıyor. Olaya karışanlar demek de pek uygun değil, suç ortakları diyelim. Ya da gizlisi saklısı olmayan, gerçekte bir cinayet bile sayılamayacak bu korkunç edimi düzenleyenler. Tam ortada, saçları önden dökülmüş, beline asılı kocaman anahtarlarla ayakta duran kızıl sakallı adam, genç bir kadının tuttuğu altın leğeni gösteriyor işaretparmağıyla. Onun sağında başını avuçlarının içine almış, siyah giysili bir yaşlı kadın daha var, arka plandaysa Malta taşından bir kemeri örten kapı. Demek ki Malta'dayız, bir kale zindanının avlusunda. Malta'dayız ama, şövalyelerin komutanı Alof de Wignacourt'un buyruğuyla başı kesilmiyor kurbanın, toprak zemini ıslatan kan bir mahkûmun değil, Vaftizci Yahya'nın kanı. O zaman, başka bir portresinden tanıdığımız Wignacourt'a tıpatıp benzeyen sakallı da cennetin anahtarlarından sorumlu Aziz Pietro olmalı, Yahya'nın kanını bir altın leğende biriktirmeye hazırlanan genç kadınsa Salome. Öyleyse olay Kudüs'te geçiyor, tablo Malta'da, Alof de Wignacourt'un sarayında yapılmış olsa da. Peki bakanın içini ürperten, karanlığın güçlerini bunca etkileyici, böylesine beklenmedik bir biçimde seferber eden, cellattan kurbana geçen ölümü neredeyse kendi teninde duyumsayan ressam kim ? Kim bu eşsiz yapıtın yaratıcısı ?

Bir suçlu, hatta bir katil. Hakkında ölüm cezası verilmiş bir kaçak. Yine de, bir zamanlar Roma'da, kardinal saraylarında el üstünde tutulmuş. Çil çil duka altınları sayılmış tablolarına. Hırçın ve kavgacı, hem eşcinsel hem de kadın yüzünden elini kana bulamış biri. Doğduğu kasabanın adıyla bilinen Caravaggio, namı diğer Michelangelo Merisi, gölge-ışığın dâhi yaratıcısı Lombardiyalı ressam otuz altı yaşında bile değil henüz, ama Papalık polisi tarafından cinayet suçuyla aranmakta. Söylenenlere bakılırsa, daha doğrusu Nicolas Poussin'in deyimiyle "Resim sanatını yok etmek için" dünyaya gelmiş bir yıkıcı. Çağının güzellik anlayışını altüst eden, genel beğeniye karşı koyan, dinsel sanatın alışılagelmiş kurallarını hiçe sayan, peş peşe ve alelacele resimler yapıp ortalığı birbirine kattıktan sonra, yoğun çalışma dönemlerini izleyen serserilik, kumar, sefahat ve yoksulluk günlerinden, gecelerinden –evet, özellikle Roma'nın kenar mahallerinde kol gezen her türlü fuhşa katılıp it kopuk takımının arasında dolaştıktan– sonra "ebedî kent"ten ayrılmak zorunda kalmış bir ecinni. Kapatıldığı zindandan kaçmayı başarıp önce koruyucusu Prens Marzo Colonna'nın Cenova'daki malikânesine sığınmış, sonra da kimlik değiştirip izbe hanlarda konaklayarak, yakayı ele verme korkusuyla Napoli'ye atmış kapağı. Zindanda gördüğü işkenceleri kendi karanlığına nakşedercesine İsa'nın kamçılanışını betimleyen ünlü resmini yapmış orada, hem de hiçbir ön çalışmaya, çizime gerek duymadan, tuvali doğrudan boyayarak. (Boya: siyah ve beyazın tüm tonları, bir de kahverengi, koyu, hep koyu, sımsıcak renkler ve acıyla, belki de acının verdiği hazla kıvranan çıplak gövdeden fışkıran ışık !) Ne var ki, aldığı kârlı siparişlere rağmen Napoli'de de tutunamamış. Kaçak bindiği bir gemiyle Malta'ya geçmiş, Şövalyelerin komutanı Alof de Wignacourt'un zırh içinde bir portresini yaparak gözüne girmeyi başarmış; sonra da Roma zindanında yaşadıklarından yola çıkarak Vaftizci Yahya'nın kurban edilişini betimleyen bu korkunç tabloyu gerçekleştirmiş işte. Korkunç ama çekici. Göreni her an büyülemeye, kendi cehennemine çekmeye hazır. Yine koyu renkler, yine karanlık, yine gövdenin çıplaklığını dağlayan yakıcı ışık, yine acı ve kan. Evet kan. Yakında öleceğini, kendi başının da böyle kesileceğini, Porto Ercole'de, temmuz güneşinin yakıp kavurduğu bir plajın kumunu kanıyla sulayacağını biliyormuş gibi, Yahya'nın kesik başından toprağa akan kanla imzalamış gerçek adını taşıyan tek tabloyu: Michelangelo. Evet, bu tablonun yapılışından çok değil iki yıl sonra, yaralı bir hayvan gibi kumsalda can

çekişecek Michelangelo, tıpkı yıllar sonra onunla aynı alınyazısını paylaşan Pasolini gibi.

Caravaggio'nun lanetli yaşamını olduğu kadar yapıtını da keşfetmem kolay olmadı. Onun gerçekçi öğeler de taşıyan dinsel resimlerindeki "pathos"un farkına varabilmem için Venedik resmini, Giovanni Bellini'nin Madonnalarını, hatta Giorgione'nin renkli dünyasını bilmek yeterli değildi. Ustası ve adaşı Michelangelo'nun freskleri bile, sonradan başlı başına bir okul oluşturacak ve peşinden birçok ressamı sürükleyecek bu kuraldışı sanatçının üzerinde görülür bir etkiye yol açmamıştı. Çağdaşı ressamların "maniyerizm"inden uzak olduğu kadar, Rönesans'ın getirdiği insan anlayışıyla da pek bağdaşmayan, kimi zaman fantezist, kimi zaman da natüralizme varacak ölçüde gerçekçi bir tutum izliyor, siyah fonda, çok koyu bir zeminde gerçekleşen gölge-ışık tekniğiyle son derece özgün bir estetik sergiliyordu. Bu estetik, özünde şiddetin, gaddarlığın, insanın hamurunda hep varolagelmiş kötülüğün ifadesiydi. Ve ne tuhaf, bire bir örtüşüyordu ressamın karakteriyle. Beni Caravaggio'nun yapıtına yönelten de, bir bakıma, onun yaşamöyküsü, daha doğrusu bu öykünün hâlâ bilinmeyen karanlık yönleri oldu. Bir de, Roma yolculuklarımdan birinde yaşadığım o tuhaf rastlantı.

Piazza Navona yakınlarındaki otelimden çıkmıştım ki, ansızın sağanak indirdi. Şöyle böyle bir sağanak değil ama, uzun süren bir yağmur sıkıntısından, açık pencereye karşı uyunmuş sıcak gecenin bitiminde toplanan bulutlardan sonra, olanca öfkesini kentin üzerine yağdırdı gök, düpedüz bir küçük tufan yaşandı. Varlığını bildiğim ama o güne dek görmeye fırsat bulamadığım Sant' Agostino Kilisesi'nin önünden geçiyordum. Açık kapıdan içeriye daldım hemen. Bir süre karanlığa alışamadı gözlerim, ne de olsa Roma'daydım, gökyüzü yağmur bulutlarıyla kapanmadan önce masmaviydi. Işık içinde yüzüyordu kent, mevsim yazdı. Neden sonra, karanlıkta karşıdaki duvarı kaplayan tabloyu seçebildim. Ayaktaki kadını gördüm önce, sonra kucağında güçbela tutabildiği, neredeyse düştü düşecek çocuğu. Meryem ile İsa yine beraberdiler. Ama çocuk, o güne dek gördüğüm bu tablonun benzeri resimlerdeki, hatta ikonalardaki gibi sarılmıyordu anneye, tam tersine ondan uzaklaşmak, kurtulmak ister gibi kolunu itiyordu. Anne de, yavrusunu kucaklayacak, onu sevecenliğiyle sarıp sarmalayacak yerde, önünde diz çöken sakallı bir adam ile yaşlı kadına yöneltmişti bakışlarını. Aradaki uzun değnekten hacı oldukları, adamın ön plandaki çamurlu ayaklarındansa uzun yoldan

geldikleri belli oluyordu. Bu yara bere içindeki çıplak ayakların resmin kutsallığını yok ettiğini, nasıl Orhan Veli, Süleyman Efendi'nin nasırını şiir konusu yaparak skandala yol açmışsa, bu tablonun ressamının da izleyende benzer bir etki yaratmak amacıyla aynı yönteme başvurduğunu düşündüm. Yanılmamışım. Sonradan Caravaggio'nun *Loreto Madonnası* adlı yapıtı olduğunu öğrendiğim tablo, daha ilk bakışta yaratıcısının kişiliği hakkında bir ipucu vermişti bana. Yine de, asıl dikkatimi çekenin, bu aykırı durumdan çok, annesinin kollarından sıyrılmak isteyen çocuk İsa olduğunu söylemeliyim. *Resimli Dünya*'yı yazmamıştım henüz, ama Venedik'te görüp hayran kaldığım Giovanni Bellini'nin Madonnalarındaki anne-çocuk ilişkisi kafamı kurcalıyor, sanatçının gerçek yaşamındaki dramı –yani Jacopo Bellini'nin piçi olduğunu, dolayısıyla annesini hiç tanımadığını– bilmediğimden, tablolarındaki yumuşak ve sevecen dünyanın, o dayanılmaz anne özleminin ruhumda yarattığı sarsıntıya kesin bir anlam veremiyordum. Oysa burada tam tersi bir durum söz konusuydu. Esmer ve alımlı bir kadındı Meryem, güzel göğüsleri giysisinden taştı taşacaktı, üstelik geleneğe uygun biçimde büstüyle yer almıyordu tabloda, tüm gövdesiyle ayakta duruyor, ayak parmaklarının ucunda dikilirken neredeyse dans edercesine tutmaya çabalıyordu çocuğunu. Çocuk da bebeklik çağını çoktan geride bırakmış, serpilip gelişmiş, ergenliğe adım atmak üzereydi. Neyse ki annenin sağ kolu gizliyordu cinsel organını. Ve Kutsal Bakire'yle ilgisi yoktu esmer güzeli genç kadının. Ya soylu biriydi ya da bir günahkâr. Caravaggio'nun bu tabloyu yaparken Piazza Navona'nın en ünlü fahişelerinden birini, uğruna elini kana bulayacağı Lena adındaki bir afeti model olarak kullandığını öğrenecektim çok geçmeden. Ve Roma sokaklarında dolaşırken Caravaggio'nun karanlık dünyasını hayal edecek, yine Lena'nın –bu kez kırmızı kadifeden iyice taşan beyaz göğüsleriyle– Meryem'i canlandırdığı *Yılanlı Madonna* tablosu başta olmak üzere, öbür yapıtlarının da peşine düşecektim.

Roma'da, Borghese Galerisi'ndeki *Yılanlı Madonna*'da, uzun kuğu boynu daha iyi görünsün diye kızıl saçlarını topuz yapmış, beyaz tenli güzel bir kadın yer almaz yalnızca, onun solunda partal giysileriyle bir yaşlı kadın daha vardır: Çingene kılığındaki Azize Anna. Meryem'in tazeliğine inat bozgundan çıkmış gibidir yüzü, boynu da kırış kırıştır. Siyah fonda iyice belirgin harelerin figürlerin kutsallığına fazla bir şey kattığını söyleyemeyiz. Biri, Piazza Navona'nın ünlü fahişelerindendir çünkü, ötekiyse ya bir mama ya da çoktan tövbeci olmuş bir günahkâr. Ulviyetten,

inancın huzur verici, sakinleştirici etkisinden en küçük iz yoktur yüz ifadelerinde. Tarihten ya da o dönemde (XV.-XVI. yüzyıl) yaşayan tüm ressamların esin kaynağı *Legenda aurea*'dan değil, sokaktan çıkıp gelmişlerdir sanki, ayaklarının tozuyla tabloda yerlerini almışlardır. İsa'ya gelince, bu kez ana kucağında değil ayakta, üstelik anadan doğmadır. Caravaggio, apış arasına vuran gölgesini de unutmadan, özenle çizmiştir pipisini, öyle küçük, pespembe. Ama her an büyümeye hazır. Yerde kıvrılan çatal dilli yılanın başını ezmek için ana oğul aynı anda öne doğru hamle yapmışlar, sol ayaklarıyla yılanı durdurmayı başarmışlardır. Ne var ki, yılanda değildir kötülük, çıplak gövdenin göz kamaştıran varlığındadır. Bundan böyle hep çıplak delikanlılar yapacaktır ressam, onları cinsel isteğin yakıcı rengine boyayıp ortalığa salacaktır. Onun için Eros, elinde oklarıyla, al yanaklı, kıvırcık saçlı, siyah kanatlı bir melektir artık. Davetkâr bir gülümseme gelip oturmuştur şehvetli dudaklarına. Hem kim demiş meleklerin cinsiyeti yoktur diye. Bizans'tan bu yana tartışılan temel sorun Caravaggio'nun yapıtında çözüm bulmuş, meleklerin erkek olduğu gün gibi ortaya çıkmıştır. Berlin Müzesi'ndeki tabloda Aşk, vur patlasın çal oynasın bir ortamda, notalar ile keman ve mandolinlerin arasında melek suretine girip dolaşmakta, konturları iyice belirgin ve hayaların üzerinden sarkan erkeklik organıyla arzı endam etmekte, bakanı Euridike gibi cehennemin derinliklerine çekecek yerde yatağa çağırmaktadır. Hiç kuşku yok, o yatakta gerçekleşen çiftleşmelerin, varılan doyumların, doyumdan sonraki pişmanlıkların da ressamıdır Caravaggio, ama onun bu yönünü kavrayabilmek için görünenle yetinmeyip tablonun öte yanına geçmek gerekir diye düşünüyorum. Ressam, model olarak da kullandığı delikanlı sevgililerini, belki para karşılığında elde ettiği ergenleri hırpalar gibi sert fırça darbeleriyle kuruyordu cinsel dünyasını, bir koçun sivri boynuzuna sarılan genç Yahya'nın çıplaklığında kendi sonunu da hazırlıyordu. Bir elinde üzüm salkımıyla yarı çıplak çizdiği, kıvırcık siyah saçları, sararmış yüzü, gözlerinin altındaki mor halkalarla Bakkhos'tan çok bir hasta adamı andıran portrede kendini resmetmemişti yalnızca, trajik yaşamının izdüşümlerini de göstermiş, bir bakıma kendi geleceğini, genç ölümünü – katlini mi demeliydim yoksa ?– evet, katlini haber vermişti.

Yılanlı Madonna'nın bir başka adı da, *Seyislerin Bakiresi*'dir. Çünkü, San Pietro Bazilikası'na asılmak üzere Papalık Sarayı'nın Seyis Loncası tarafından ısmarlanmıştır ressama. Bu, o dönemde Roma'da çalışan bir sanatçının kariyeri açısından çok önemli bir fırsattır. Michelangelo Merisi

de, elbette farkındadır bu gerçeğin. Ne var ki, yakınlarının, bu arada koruyucusu Prens Colonna'nın tüm uyarılarına karşın, model olarak yine Lena'yı alır; tıpkı daha önceleri yaptığı bir başka Meryem Ana tablosunda hantal gövdesi suda şişmiş, soğuktan morarmış bir ölü kadını model aldığı, Meryem'in sonunu Tiber Irmağı'nda boğulan bir zavallının cesediyle özdeşleştirdiği gibi. Belli ki, vazgeçememektedir fuhuş düşkünlüğünden ya da Piazza Navona'nın bu kızıl saçlı dilberine gerçekten abayı yakmıştır. Ya da, kim bilir, şeytan dürtmüştür belki. Şeytan sürekli çevresinde dönüp durmakta, ona gece yaşamında eşlik etmektedir zaten. Yalnızca atölyesine değil zihnine, hayal gücünün de içine yerleşmiş, Meryem ile oğlunun başını ezmeye çalıştıkları engerek yılanı gibi ruhuna çöreklenmiştir. Evet, ruhuna bile. Çünkü sürekli kafayı çekip kavga çıkartmakta, bir yandan çok yoğun biçimde çalışırken öte yandan Roma'nın kenar mahallelerinde, eski taşların ya da yıkıntıların gölgesinde karanlık işler çevirmekte, Tiber kıyılarında, eski hamamlarda, hatta onu ağırlayan soyluların saraylarında genç oğlanlarla halvet olmaktadır. İşte bu ruh hali içinde soyunur *Yılanlı Madonna* tablosunu yapmaya. Ve çok kısa zamanda işini bitirir. Sonuç, tabloyu ısmarlayan koyu Katolikler açısından tam bir rezalettir. Meryem çekici, etine buduna güzel bir kadındır, üstelik aşağı tabakayı temsil ettiği her halinden bellidir. Azize Anna ise, partal giysileri, kırışık, esmer teniyle tam bir Çingene. Her iki figürün de, çamaşırcı kadınlara benzemelerinin dışında, saflıkla ve temizlikle uzaktan yakından ilgileri yoktur. Hele bakirelikle hiç ilgileri yoktur. Çocuk İsa ise, çıplak bedeni ve küçük pipisiyle, siyah fonda okşanmayı bekleyen bir "doğaya çağrı" anıtından farksızdır. Tablo Katolik Kilise'nin ileri gelenlerince kabul edilmez, ressamıysa "resim yapmayı bilmesine rağmen" zındıklıkla ve her türlü inanç duygusundan yoksun olmakla suçlanır. Onunla aynı koşullarda yola çıkan rakipleri Pomarancio, Passignano ve ölümünden sonra ilk biyografisini yazacak olan Baglione gibi sanatçılar San Luka Akademisi'nin kapısını aşındırır, el üstünde tutulurlarken, Michelangelo'ya tüm kapılar kapanır. Yalnızdır artık, üstelik parasız ve pulsuzdur. Ama yaratıcı gücünden hiçbir şey kaybetmemiş, tam tersine, içindeki sanat aşkı günden günden çoğalmaya başlamıştır. Şiddet ve yıkım eğilimi de. Ve çok geçmeden Tor di Nona zindanında bulur kendini. Bu kez iş ciddidir. Bir önceki gibi "hizmetkârın suratına sıcak lahana tabağını atmak"la değil, adam öldürmekle suçlanmaktadır. Sorgu sırasında, sonradan gerçekleştireceği *İsa'nın Kamçılanışı* tablosundaki gibi kayışlarla dövülür.

Ama kabullenmez suçunu, dostlarının yardımıyla hapisten kaçmayı bile başarır. Ta ki yeniden, bu kez hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde elini kana bulayana dek. Yıl 1606, aylardan mayıstır. Cahit Sıtkı'nın deyimiyle "Dante gibi ortasındadır ömrün", yani otuz beşinde. Ama erken bitirecektir yolunu, önünde yalnızca dört yılı kalmıştır. Kaçarak, hakkında verilen ölüm cezasını bağışlatabilmek için her çareye başvurarak, en önemlisi de, artık peşini bırakmayan o kahredici suçluluk duygusunun etkisiyle birbirinden güzel resimler yaparak geçireceği dört uzun yıl. Cenova, Napoli, sonra Malta şövalyelerine sığınış, orada en önemli yapıtlarından biri olan devasa boyutlu (3,61x5,20) *Vaftizci Yahya'nın Boynunun Vurulması* tablosunu yaptıktan sonra bilinmeyen bir nedenle yeniden zindana atılış, yeniden kaçış, bir türlü yakasını bırakmayan, belki yaratıcılığını derinden etkilediği için vazgeçemediği suç işleme dürtüsü, sonra yolculuklar, Siracusa, Messina, Napoli'ye dönüş, orada bir gece uğradığı bıçaklı saldırıda aldığı yara (bu ölümcül yarayı görünür kılmak, bir anlamda ölümsüzleştirmek, çektiği acıyı alnının tam ortasına kazımak için yaptığı *Davud ve Golyat* tablosu –anımsıyorum, Caravaggio'ya merak sardığım dönemde Roma'da, Borghese Galerisi'nde görmüştüm; o gün bu gündür gerçekte bir "otoportre" olan o kesik baş, karanlık ağzı, çürük dişleri, acıdan donup kalmış bakışları ve alnının ortasındaki korkunç yarayla aklımdan hiç çıkmaz– ve trajik sona doğru kat ettiği yol. Dikkat çekmemek amacıyla karadan değil, bir küçük yelkenliyle denizden Roma'ya demir alış, yolda kendi başını taşır gibi yanına aldığı *Davud ve Golyat* tablosu, Tiber Irmağı'nın denize kavuştuğu yerde verilen mola ve temmuz sıcağında Porto Ercole yakınlarında gelen ölüm. Cesedini güneşin salgın bir hastalık gibi yakıp kavurduğu kumsalda bulurlar. Papa tarafından bağışlandığı haberi oraya ulaşmadan az önce.

2003

Prag'da Günler

Birinci gün: yağmurun sesi

yağmurlar içindeydi Prag
bir gölün dibinde gümüş kakma bir sandıktı
kapağını açtım
içinde genç bir kadın uyuyor camdan kuşların arasında
saçları saman sarısı kirpikleri mavi

Nâzım Hikmet

Bende Prag'a gitme isteğini uyandıran, ergenlik çağımdan bu yana her kitabını ilgiyle, biraz da çekinerek, hatta korkarak, o umutsuz ve karanlık dünyasının gizlerine tümüyle varamadan okuduğum Kafka'nın bu kentte yaşamış olmasıydı diyebilirim. Gerçi Bohemya'nın başkenti, *Bir Savaşın Tasviri* hariç, doğrudan yer almıyordu Kafka'nın yapıtında. Ama eski, dar sokakları, karanlık pencereleri, koridorları, ıslak dehlizleri, tavan araları, köstebek yuvasını andıran geçitleri ve Şato'suyla neredeyse her cümleye sinmiş, her sözcüğün ardına saklanmış gibiydi. Sonra Nâzım Hikmet'in "Pırağ'da Vakitler" şiiriyle karşılaştım. Kenti ikiye bölen Vltava Irmağı'nın hızıyla akıp giden dizeler düpedüz büyüledi beni. Ne var ki yaşamı boyunca umudu, gelecek güzel günlere olan inancını haykıran şair Prag'da "hasretlerle delik deşik" olduğunu yazıyor, barok yapıların şafakta ağır ağır aydınlanışını betimlerken "yaldızlarda kararmış keder"den söz ediyordu. Ve yine Prag'da yazdığı "Son Otobüs"te "İyice yaklaştı bana büyük karanlık / Dünyayı telaşsız, rahat / seyredebiliyorum artık" diyordu.

Yıllar sonra yolum Prag'a düştüğünde, Kafka'dan Kundera'ya, Hrabal'den Nezval'e, Meyrink'ten Rilke'ye açılan bir okuma yelpazesinde –bu adlara Angelo Ripellino'nun *Praga Magica*'sını da eklemeliyim– efsane kentin yazınsal çağrışımlarından kolayca sıyrılıp çevreyi "telaşsız ve rahat"

seyredemeyeceğimi anladım. Üstelik, tam sokağa çıkmaya hazırlanırken bir de yağmur başlamaz mı ! Ama ne yağmur ! Otelde beklemek zorunda kaldım. Nisan yağmurudur geçer diye de pek fazla kaygılanmadım. Yanılmışım. Dinmek bilmedi gün boyu, bıktırdı usandırdı. Şimdi gel de Nezval'in ünlü kitabının başlığını anımsama ! Şair, sokaklar boyunca sürüklediği yalnızlığını, kimi zaman dumanlı bir şarap mahzeninde, "sıvı ekmek" tabir edilen biraların köpürdüğü bir *hospoda*'da yoksul ressamlarla paylaşır ya da tüm gerçeküstücü sanatçılar gibi kentin rastlantısal güzelliklerinin peşinde dolaşırken, boşuna "yağmur parmaklı" dememiş Prag için. Kent, çatı katındaki odamın penceresinden baktığımda bir kristal sürahiyi andırıyordu. İnce, uzun boyunlu, zarif ve kırılgan bir Bohemya sürahisini. Hem Kafka'nın şatosu kadar ulaşılmaz, hem elimi uzatıp dokunabileceğim kadar yakındı. Evet, uzanıp bir dokunsam ses verecek, öylesine saydam ve duyarlı. Sudan çıkmış balık gibi de ıslak, allı pullu. Uzakta, ırmağın sol yakasındaki Hradcany tepesine tüm görkemiyle çöreklenmiş, Başkanlık Sarayı da dahil sayısız pencereler ile yüksek duvarlı yapılardan oluşan, siyasal erkin odağı Şato, arduvaz çatıların ardında Svaty Vita Katedrali'nin gotik hayaleti ve önde ağaçlı teraslar; küf yeşili barok kubbelerin altına sığınmış gümüş kanatlı melekler ile sivri kuleler, kırmızı kiremitli çatılar, Malá Strana'nın yokuşları ile arka bahçeleri, kuytu avlular ve ırmak boyunun yalnız ağaçları dokunsam ses verecekler. Sonra Karel Köprüsü'nü bekleyen heykeller, sıra sıra dizilmiş öbür köprülerin çelik putrelleri, eski kentte Belediye binasının duvarından çıkmaya hazır otomatlarıyla Hanus Usta'nın saati, evlerin açık sarı, pembe, vişne çürüğü cepheleri ve aşağıdaki tramvay yolunun kaldırımlarından kara tabutlar gibi geçen şemsiyeler, onlar da "Artık vakit tamam !" dercesine ses verecekler dokunsam.

Yağmurda bile büyüsü bozulmuyordu Prag'ın, renkler silinmiyordu. Bulunduğum yerden karşı tepelerin yamacına serpilmiş mahallelerin merdivenli sokaklarını göremiyordum ama, Şato'nun ardında bir heyula gibi dikilen katedralin canavar suretindeki oluklarından akan yağmur sularının oralarda bir yerde bulunması gereken Simyacılar Sokağı'na doğru yokuş aşağı aktığını, akarken de taş avluları, dar geçitleri, henüz yanmayan sokak fenerlerinin sıralandığı granit kaldırımları yunup arındırdığını, nice kanlı olaya tanık olmuş Şato'yu siyasetin kirlerinden temizlediğini tahmin edebiliyordum. Hem Kafka'nın deyimiyle "günbatımının kemirdiği kuleler" kentindeydim, hem İtalyan ressam Arcimboldo'nun, portresini rengârenk

meyveler toplamı olarak yaptığı melankolik hükümdar II. Rudolf'un kentinde.

Gerçi Rudolf'tan daha ilerde de söz edeceğim ama, bu Arcimboldo'nun işleri üzerinde durmalıyım biraz. Prag'ı benimseyip bu kentte oturan, dolayısıyla da saltanatı boyunca Habsburg imparatorluğunun başkentini Viyana'dan Bohemya'nın kalbine taşıyan Kral Rudolf'un portresinden başlayayım önce: alnın yerinde bir kavun, yanakların biri elma öbürü şeftali, gözler yerli yerinde ama biri kiraz öteki dut, burun diye bir armut aşağı doğru sarkmakta, saçlar salkım salkım üzümler ile buğday başaklarından ibaret, dudaklarda iki fındık ve sakal yerine iri mi iri, üstelik de dikenli bir atkestanesi. Yakından bakıldığında pazardan yeni gelmiş bir meyve sepetini andırıyor hükümdar, uzaktan bakıldığında normal bir insanı. Tuhaf bir çalışma yöntemi diyebilirsiniz. Mevsimine göre meyve, sebze ve bitkilerden oluşan yüz çizgileri yakın planda bir hilkat garibesinin korkunç ifadesini taşıyor, uzak plandaysa rengârenk bir yüzün büyüsünü. Simyanın başkenti Prag ile Arcimboldo'nun sanatı arasındaki ilişki de buradan kaynaklanıyor kuşkusuz. Yalnızca gereksiz eşya koleksiyoncusu, ıvır zıvırın hamisi Rudolf'un portresini yapmamış ressam, imparatorluğun kütüphanecisi Wolfgang Lazio'yu da, açık ve kapalı, sayfaları eprimiş cilt cilt kitap yığını olarak çizmiş. Av hayvanları ile derisi yüzülmüş kümes hayvanlarından, domuz butları ile bıldırcın etinden ibaret portreler de var, Kral Rudolf'un ölümünden sonra dünyanın dört bir yanına saçılmış, olağanüstüyle iğrençliğin sınırını zorlayan portreler. Neyse ki bu portreleri bin bir renkli çiçeklerden oluşanlar dengeliyor biraz. Onları, yağmurun dinmesini beklerken birer birer gözden geçirdim. İşte "Dört Mevsim" dizisinin ilki, yani 1563'te Prag'da yapılmış Yaz: profilden bir insan yüzü, ama dişleri üzümden, çenesi armuttan, görülen tek yanağı elmadan; burnun yerinde bir salatalık var, kulak bir arpa başağı. Sonra tencereler, sahanlar, tavalar, yumurta ve sümüklüböcek kabuklarından oluşan *Aşçının Portresi*. Arcimboldo, yeraltı güçleriyle geceye hükmü geçen, melankoli illetinden mustarip, yarı deli yarı bilgin Kral Rudolf'un tüm maiyetini resmetseydi kim bilir nasıl bir garabet şenliği çıkardı ortaya, simya ve yıldızbilim, hortlaklar dünyası ile yeryüzü kim bilir nasıl bir oluşumda birleşir, günümüze nasıl bir karnaval suretinde ulaşırdı. Şato'daki bir şölende çişini fazla tuttuğu için ölen, altın protez burnuyla çevresine dehşet salan, yıldızbilimci Tycho Brahe'nin portresi örneğin. Ya da yaptığı büyülü aynada melekleri seyreden, kuşlarla konuşabilen John Dee. Kulaklarını cellata

teslim ettiği için sağır lakabıyla anılan İskoçyalı Edward Kelley. Sık sık şeytanı çağırmakla yetinmeyip, üvey oğluna otopsi yapmaya çalışırken mumya suratlı karısı Abigaila tarafından basılan Scotta. Ve aralarında Kepler gibi çok önemli bilginler ile, Dürer ve Bruegel gibi sanatçıların da bulunduğu daha niceleri.

Diyeceğim, yağmurda bile Arcimboldo'nun tabloları ile simyacıların imbiğinden süzülmüş gibi altın sarısıydı gökyüzü, Vltava'ysa bazen kül rengi, bazen yeşil. Karel Köprüsü'nün taş kuleleri de her zamankinden daha siyah ve korkunçtu. Yağmurda bile caddeler kalabalık, yolcular tramvaylarda salkım saçaktı. Derken, gürleyen gökle birlikte kentin uğultusu da doldu odaya, pencereyi kapatmak zorunda kaldım. Ve Nâzım'ın "gereğinden genç yüreğinin" acısını paylaşarak daha sakin, tüm pencerelerde perdelerin inik olduğu, tramvayların ıslak rayların üzerinden bomboş kayıp gittiği, "bir gölün dibinde, içinde genç bir kadın uyuyan gümüş kakma bir sandık" olarak hayal etmeye başladım Prag'ı. Orada, yağmurun altında yeryüzünün en güzel kentlerinden biri, sandıkta uyuyan genç kadının "elini çektiği bir eldiven gibi" boşalıyordu. Artık ne Şato umurumdaydı, ne Strahov Manastırı'nın soğan başlı kuleleri ile beyaz duvarları. Ne az sonra yanacak olan sokak fenerlerini düşünüyordum ne de Prag'ın büyüsünü. Çatıda kuşların –yoksa Yahudi mezarlığından kalkıp otelin damına konan kargaların mı ?– ayaklarıyla dolaşan yağmurun tıkırtısına bırakmıştım kendimi. Yatağa uzanıp uzun süre Nâzım'ın şiirindeki sandığı hayal ettiğimi anımsıyorum. Acaba ne vardı içinde ? Gerçekten bir kadın mı, şairin bitip tükenmek bilmeyen yurt özlemi mi yoksa ? Belki de sandığın içinde Prag'ın başka yüzünü de bana gösterecek bir gümüş ayna gizliydi. Sürgün şiirlerinden birinde yine "Prag dedikleri bir gümüş ayna" diye yazmamış mıydı, bir otel odasında sırtüstü uzanmış ölümü beklerken ya da ona genç görünse de artık kocalmaya başlayan yüreğinin kanına batırdığı ekmek lokmalarını Lejyonerler Köprüsü'nden martılara atarken ? Bir ara dalmışım. Uyandığımda yağmur dinmişti. Damlalar çatıda kuşların ayak tıkırtısıyla dolaşmıyordu artık. Caddenin uğultusu da tramvay gıcırtılarına karışmıyordu. Sokağa çıkıp kalabalığa karışmadan önce bavuluma bir göz attım. Yerinde yoktu. Kalkıp dolaba baktım, orada da yok. Derken kapı çalındı. Açtım. Kimseyi göremedim. Eşikte bir sandık duruyordu. Gümüş kakma, çıngıraklı bir sandık. Açar açmaz bir dudağı yerde bir dudağı gökte bir cin dikildi karşıma. Daha "Dile benden ne dilersen" demeden kentin kanlı tarihini anlatmaya başladı.

İkinci gün: cinin anlattıkları

Prag ! Ah Prag ! Yurdumun taş yürekli kenti !

Karel Hynek Mácha

"Tarihin çok eski devirlerinde buraya gelen Slav kabilelerinden Çeklerin, Prenses Libuse'nin kehanetine uyarak bugün Şato'nun bulunduğu yerdeki ormanın derinliklerine daldıklarını, orada yine kehanet uyarınca evinin eşiğini onarmakta olan bir yaşlı adam görüp, eşik anlamına gelen Prag kentinin temellerini attıklarını da tüm ayrıntılarıyla anlatabilirim sana. Çünkü ben, böyle cin olduğuma bakma, gerçekte saygın bir bilginim. Çok yaşadım, çok gördüm şu dünyada. Kurulduğunda ahşap duvarlar ile barakalardan oluşan Şato'nun tarih boyunca yaşadıklarına, bu kente sevdalanan sizin Nâzım'ın deyişiyle 'ölmüş bir yıldızdan uçup gelen kuşlar'a benzeyen heykelleriyle Karel Köprüsü'nün ırmağa dev bir kemik olarak düşmesine de tanıklık ettim. Kraliçenin günah çıkartırken anlattığı sırlarını kral IV. Václav'a söylemediği için Vltava'ya atılan Nepomuklu Aziz Jan'ınki başta olmak üzere, köprünün üzerindeki tüm aziz heykellerinin, bu arada sizin yeniçeri heykelinin de öyküsünü bilirim. Ama anlatması uzun sürer. Yeniçerinin öyküsünü, yağmur dinip de gezmeye çıktığında belki kendi ağzından dinlersin. Çünkü geceyarısından sonra, ortadan el ayak çekilip ırmaktan yükselen sis kenti perde perde sardığında, heykeller aralarında konuşmaya başlar.

Her neyse, uzatmayayım. Bu kentin tarihi, bana sorarsan cinayetler tarihidir. Yalnızca Prag'ın değil tüm Bohemya'nın koruyucusu, aziz Václav örneğin. Kardeşi tarafından katledilmiştir. Çok iyi bir insandı oysa. Bu ülkeye de az yararı dokunmadı. Aziz dediğime bakma, gerçekte yiğit bir kraldı. Bana inanmıyorsan git, onun adını taşıyan ünlü alandaki heykeline bak. Dört azizin eşliğinde, bir elinde sancak, at binip işgalcilere yalın kılıç direndiğini göreceksin. Hangi işgalcilere mi ? Onu da sen tahmin et artık. Ben nereden bileyim mi diyorsun ? Beri dur da söyleyeyim öyleyse. Sovyet tanklarına elbet. 1968 ağustosunda Dubcek ve arkadaşları 'Güler Yüzlü Sosyalizm' adını verdikleri rejimi uygulamaya kalkışınca XX. yüzyıl tarihine 'Prag Baharı' olarak geçen, senin kuşağının yüreğinde bir umut gibi yeşeren o insancıl sosyalizm anlayışı 'Büyük Ağabey'in hiç de hoşuna gitmemiş ve bir şafak vakti Varşova Paktı'na bağlı ülkelerin tankları işgal etmişlerdi Prag'ı. Keman kaşlı Brejnev bir yana, görüntüleri benimki kadar

korkunç olmasa da benden daha güçlü olan Kremlin'deki canavarların, tüm dünyayla alay edercesine ‘normalleştirme' adını verdikleri bu süreci protesto etmek için, üniversite öğrencisi Jan Palac da işte o meydanda kendini yakmıştı. Halk, mezarı başında diz çöküp mum diker hâlâ, ziyaretçisi yaz kış hiç eksik olmaz."

Cin doğru söylüyordu. Karlı bir ocak günü genç adamın gövdesinden fışkıran alevlerle ısınmıştı Václav Alanı, nasıl unuturum ! O zaman, "Kadife Devrim"e, yani aynı alandan halka seslenen başkan Havel'in müjdelediği özgürlük günlerine dek Prag'ın neredeyse yirmi yıl boyunca "normalleştirilmeye" devam edileceğini bilemezdim elbet. O yıllarda Prag'a çok sık gelen Nâzım Hikmet'in, nedense hiçbir şiirinde Letna Parkı'ndan kente bıyık buran Stalin heykelinden söz etmediğini bilemeyeceğim gibi. Gerçi Yirminci Kongre'den, yani Kruşçev raporuyla Stalin'in cinayetlerinin ortaya çıkmasından sonra, komünist rejimi olmasa da kızıl diktatörü eleştiren şiirler yazmıştı şair, "taştandı tunçtandı alçıdandı kâattandı iki santimden yedi metreye kadar / çizmeleri dibindeydik şehrin bütün meydanlarında / bıyıkları lokantalarda içindeydi çorbamızın" demişti ama, 1963 yılına dek gölgesi Vltava'ya vuran Stalin heykelini de hep görmezden gelmişti. Onun gördüğü Prag'ın barok yapıları, Kara Kule'nin altın kaplama damı ve bir öğle vakti Şato'nun oradaki kestane ağaçlarına inen "berrak, nazlı, serin" mavilikti. Bir de Václav Caddesi'nin vitrinlerindeki oyuncak kurtlar, ayılar, sarı bacalı vapurlar ile pırıl pırıl otobüsler. Yurt özlemiyle yanıyordu yüreği, oğlu Memet'i İstanbul'da bırakmıştı. Belki bu nedenle Stalin heykeline değil vitrindeki oyuncaklara bakmayı yeğliyordu. Gece Faust'un evini bulup kapısını çalacaktı, Mephistopheles'le bir anlaşma yapmak için:

> Kapıyı çalıyorum
> Bu evde ben de senet vereceğim şeytana
> ben de kanımla imzaladım senedi
> Ne altın istiyorum ondan
> ne bilim, ne de gençlik.
> Hasretlik cana yetti,
> pes !
> Beni İstanbul'uma götürsün bir saatlik...

Artık o günlerdeki gibi uzak değil İstanbul, "Demirperde" kalkalı on yılı geçti. Ve nice sular aktı Prag köprülerinin altından. Türk Havayolları aktarmasız uçuyor Çekistan'in başkentine. Sahi, Slovakya bağımsızlığını ilan edeli beri Çekoslovakya yok artık, Çekistan ve Slovakya diye, kavga etmeden boşanmış iki ayrı devlet var.

"İşte" diye anlatmaya devam etti cin, "eski at meydanı Václav Meydanı adını alana dek daha neler neler oldu. Belki Jan Palac kendini yaktı ama, bu olaydan beş yüz yıl önce, Katolik Kilise'ye başkaldıran bir başka Jan'ı, Jan Hus'u Engizisyon ateşe verdi. Onun da heykeli eski belediye binasının tam karşısında, T´yn Kilisesi'nin gotik gölgesinin vurduğu meydandadır. Ülkenin bağımsızlığı için savaşan Çek soylularının kelleleri de, Beyaz Dağ yenilgisinden sonra bu meydanda uçurulmuştur."

Yağmur dinmeye yüz tutmuştu. Tarihte olan bitenleri, kan ve ateşle yoğrulan ülkenin geçmişini dinlemek değil, Prag'ı gezmek istiyordum artık. Ama cin, ben dışarıya çıkmadan cinliğini yaptı yine; Habsburg yöneticilerinin Şato'nun pencerelerinden atılmasıyla başlayan olayları bir çırpıda anlatıverdi:

"Bohemya'da güçlenen Protestan akım, Kral Rudolf'un 1612'de tahtı kardeşi Matthias'a bırakmak zorunda kalmasından sonra Prag'dan Viyana'ya taşınan Habsburg yönetimine karşı siyasal bir ayaklanmaya dönüştü. Merkeziyetçi Katolik hükûmet ile bağımsızlık yanlısı Protestan güçler arasında çatışma kaçınılmaz olmuştu. İki taraf Bílá Hora (Beyaz Dağ) denilen Prag'a hâkim bir tepede savaşa tutuştular. Sizin gelmiş geçmiş en büyük tarihçilerinizden birinin deyimiyle ‘mübalağa cenk oldu'. Ve kaybeden tarafın elebaşlarının kafalarını, yine sizin gelmiş geçmiş en büyük şairlerinizden birinin deyimiyle ‘pancar koparır gibi' koparmak için kent merkezinde darağaçları kuruldu.

1621 yılının sıcak bir haziran günü yirmi yedi Çek soylusu, idam mangası ve atlı askerlerin eşliğinde kent merkezine doğru Şato'dan yola çıkarıldılar. Vltava kıyısına geldiklerinde trampetler çalmaya başladı. Karel Köprüsü'nden geçerken, bağımsızlığı uğruna ölüme gittikleri kentlerine son bir kez daha baktılar. Meydana geldiklerinde cellat Jan Mydlar –evet, onun da adı, rastlantı bu ya, Jan idi !– kafileyi elinde kılıcıyla ayakta karşıladı. Yalnızca gözlerini açıkta bırakan yüzündeki siyah örtü sabah rüzgârında hafifçe kımıldıyordu. Hükûmetin ileri gelenleri de, siyah giysileri içinde, protokole uygun olarak belediye binasının balkonunda yerlerini almışlardı. Halk aşağıda, başların kesileceği kütüklerin sıralandığı yüksek platformun

önünde bekliyordu. Önde yer kapmak için itişip kakışanlar, birbirini çiğneyenler vardı. İdam edilenleri mezara götürecek tabutlar en önde, akacak kanı emmek için serpilmiş kumun üzerinde duruyordu. Kurbanların çığlıklarını bastırmak istercesine trampetler daha hızlı çalmaya, halk sabırsızlanmaya başlamıştı ki, keskin kılıç ilk başı gövdeden ayırdı. Sonra ikincisine geldi sıra, sonra üçüncü ve dördüncüye. Cellat, kafalar düştükçe kasılan boyunlardan fışkıran kanı durdurmak için her birine bir ilmik atmayı da ihmal etmiyordu. Onuncu idamdan sonra biraz yorulur gibi oldu. Kılıç da körelmeye başlamıştı. Şişkin pazıları, terleyen iriyarı gövdesiyle, Karel Köprüsü'ndeki aziz heykellerine inat, Eski Yunan tanrılarını andırıyordu. Yardımcısı terini silerken, yandaki mahzenden fıçı büyüklüğünde bir bardakla bira getirdiler. Cellat Jan bir dikişte at sidiği gibi köpüren soğuk birayı yarıladı, kalanını kana bulanmış kum zemine döktü. Ve bıraktığı yerden sürdürdü işini. Ne var ki, geri kalanların kafasını kesmeden önce sağ kollarını kesti. Prag Üniversitesi Rektörü Doktor Johannes Jessenius'un ise dilini kopardı. Yirmi yedinci kurbanın kafasını da gövdeden ayırdıktan sonra, kalabalığın alkışları ve giderek yavaşlayan trampet sesleri arasında, kollar ile kesik dili, başsız gövdelerin yanına özenle yerleştirdi. İşini bitirmişti artık. 1622'de ailesine teslim edilen Slik'in başının dışında, yirmi altı bağımsızlık savaşçısının kesik başları, halka ibret olsun diye, tam on yıl boyunca meydandaki çelik kafeslerinde asılı kaldı. Bu olanlar kanlı Prag tarihinin ne ilk ne de son trajedisiydi."

Dinleyecek gücüm kalmamıştı artık. Cine susmasını söyledim, hiç oralı olmadı. Bunun üzerine tutup zorla sandığa soktum şom ağızlıyı, kapağını da sıkıca kapattım. Gümüş kakma sandığı Vltava'ya atmak üzere sokağa çıktığımda yağmur dinmiş, gökkuşağı Şato'nun üzerinde parıldamaya başlamıştı. Prag'ı gezebilirdim artık.

Üçüncü gün: sokaklarda

Bu kentin göz kamaştırıcı görüntüsünde mimarînin epik şiiri gizli.

Rainer Maria Rilke

Beş bölgeden oluşuyor kent merkezi. Eski Kent (Staré Mesto), kuruluşu yedi yüzyıl önceye dayanmasına karşın Yeni Kent olarak adlandırılan Nové Mesto, ünlü Yahudi mezarlığı ile sinagogların bulunduğu, kuzeye doğru kıvrılan cadde ile Paris Sokağı'ndaki yeni yapıların arasında sıkışıp kalmış Josefov, ırmağın sol yakasındaki Malá Strana ve yukarda, Şato'nun

çevresine kümelenmiş evler ile parklardan oluşan Hradcany. Vltava'nın iki kıyısı boyunca, limana giriş sırasını bekleyen gemiler gibi duraklarda peş peşe dizilen sarı kırmızı, yavaş ve gıcırtılı tramvaylardan birine binip ya da daha güzeli, caddeleri birbirine birleştiren geçitlerle iç avlulardan geçip, yokuşları inip çıkarak, malta taşı döşeli dar sokaklarda yürüyerek Prag'ı dolaşabilirsiniz. Bu arada yalnızca Karel Köprüsü'nde değil, Vltava'nın üzerindeki on üç köprüden herhangi birinin üzerinde durup kentin eşsiz görüntülerini yakalamanız da mümkün. Hele hava güzelse, pırıl pırılsa ortalık. Gizemli bir mavi, arduvaz çatıların üzerindeki gökyüzüne gelip durmuşsa, hiç kıpırdamadan, koyulmadan, öyle tek başına, yukardan kente meydan okuyorsa. Ya da vakit çok erkense. Karel Köprüsü'nün taş ayaklarından yükselen sis yavaşça örtüyorsa heykelleri. Hava puslu, köprünün kuleleri ile yosunlu duvarlar ıslaksa. Kimseler görünmüyorsa ortalıkta. Sonra, gün ağarıp sis açıldıkça kendini kat kat ele veren Malá Strana'nın barok yapıları hâlâ gizlerini koruyorsa. Ya da ne bileyim, Kampa Adası'ndaki şeytan deresinin akışıyla dönen eski su değirmeni zamanı ağır ağır öğütüyorsa. Evet, günün her saatinde, ama özellikle gündoğumları ile günbatımlarında, Prag'ın büyülü bir kente dönüştüğü kesin. Felsefe taşını elde etmeye çabalayan simyacılar ile teleskopun ucundan gezegenlerin devinimini gözleyen gökbilimciler boşuna mekân tutmamışlar burayı. Kral Rudolf boşuna Şato'daki sarayının tüm pencerelerini kapattırıp, duvar kapılarını ördürüp, mutlak ve karanlık yalnızlığına çekilmemiş. Kafka, kendi yarattığı dünyanın labirentinde, başında siyah melon şapkası, soluk almakta bile güçlük çekerek, umutsuzluğun sınırlarını zorlayarak, düşe kalka dolaşmamış. Ve gerçek sessizliğe, var olabildiği tek alan olan beyaz kâğıdın, sözcüklerin ve gece lambasının sessizliğine kavuşabilmek için Simyacılar Sokağı 22 numaradaki o tek katlı, bir göz odadan ibaret eve boşuna sığınmamış. "İnsan yazarken, hiçbir zaman yeterince yalnız olamaz. Çevreniz hiçbir zaman yeterince sessiz değildir, gece tümüyle gece olmamıştır henüz."

Sahi, ne diyordum ! Prag'ın gizlerinden söz ediyordum sanırım. Demem o ki, çanlarıyla puslu havayı, demir tekerlekleriyle vitrinleri titreten tramvaylarla da dolaşabilirsiniz kenti, ama en iyisi yaya dolaşmak. Mesafeler çok uzak değil çünkü, sokaklarsa alabildiğine çekici. Kalabalığa karışıp kendinizi günün akışına bırakmanız yeter. Ben de öyle yaptım. Şair Nezval gibi rastlantısal güzellikleri, günlük yaşamın olağanüstü yönlerini, ayrıntıların beklenmedik şaşırtıcılığını keşfe çıktım. Neler mi gördüm ? İki

kapı arasında Mucha'nın bir yapıtını örneğin. Yeni Dünya'da mor sıvalı bir ev, Şato'da eski fenerleri gün boyu yanan çıkmaz bir sokak gördüm. Strahov Manastırı'nın kitaplığında içi saman doldurulmuş bir timsah, çatısında üç güzel martı vardı. Dünyanın tüm böcekleri, bin bir çeşit renkleri ve tuhaf kabuklarıyla cam vitrinlerde sergileniyordu. Ve bir kahvenin tozlu rafında unulmuş *Rudé Pravo*'nun eski sayıları eskinin olağanüstü günlerinden söz ediyordu. Sonra Vltava'da, Mississippi'nin çamur rengi sularında yüzer gibi yol alan, timsahlarca izleniyormuş duygusu uyandıran, yandan çarklı bir gemi. Siyah beyaz kuğular. Kıyıda bir süre daha dursaydım, *Varoluşun Dayanılmaz Hafifliği*'ndeki Tereza gibi, akıntının sürükleyip götürdüğü tahta bankları, büyük aşkların tanığı o alçakgönüllü nesneleri bile görebilirdim. Ama acelem vardı. Akşam olmadan bizim yeniçeri heykelinin bulunduğu yere varmalı, öyküsünü kendi ağzından dinlemeliydim. Adımlarımı hızlandırarak tunç mantosunun içinde hâlâ dimdik duran Jan Hus'un heykelini ardımda bırakıp Karel Köprüsü'ne doğru yöneldim. Hanus Usta'nın saati, ben tam önünden geçerken çalmaya başladı. Bir süre havarilerin dansını seyrettim. Sırayla çıkıp arzı endam ettiler. Onları insanoğlunun zaaflarını simgeleyen heykelcikler izledi: gurur, cimrilik, zevk ve iskelet suretinde ölüm, peş peşe geçtiler. Sonra yukarda bir horoz öttü. Ve kavuğu taştan bir Türk, Nâzım'ın deyişiyle "melül ve mahzun" somurttu aşağıda. Köprüye vardığımda hava kararmak üzereydi. Solda, Kampa Adası'na bakan korkuluğun yanı başında yeniçeri heykelini bulmam güç olmadı. Sağ kolu arkada, Rodin'in düşünen adamını anımsatan sol eli çenesinin altındaydı. Taş duvara dayamıştı dirseğini. Yuvarlak göbeği, belinden sarkan yatağanı, sarkık bıyıkları ve sarığıyla çok uzaklardan, belki bir bozkır kalesinden ya da İstanbul'daki bir kışladan geldiği belliydi. Peki ne işi vardı burada ? Bir zamanlar Viyana kapılarına dayanan Türkler, Bohemya'yı tarihin hiçbir döneminde istila etmediklerine göre, Prag'da ne arıyordu ? Ne arayacak, zindanın önünde nöbet tutuyordu elbet. Daha dikkatli bakınca demir parmaklıkların önündeki köpeği de gördüm. Her ikisi de ürkütücüydüler. Zindanda inleyen, gün ışığını görebilmek için birbirini çiğneyen savaş tutsaklarını bekliyorlardı. Yeniçeriye öyküsünü anlattırmadım. Ezbere bildiğim bir öyküydü çünkü. "Kan, yağma ve talan, var biraz da sen oyalan !" diye başlayan bir öykü. Malá Strana'nın sokaklarına doğru hızla uzaklaştım oradan. Şato'ya vardığımda çoktan akşam olmuş, ışıklar yanmıştı. Yıllar önce İstanbul'da, Galatasaray Lisesi'nin yatakhanesinde bir kış gecesi, dışarda kar yağarken yorganı

başıma çekip cep lambamın ışığında okumaya başladığım Kafka'nın cümleleri geçmiş günlerin içinden çıkıp geldiler, puslu Prag akşamına birer birer dizildiler:

> Gecenin bir vakti köye vardı K. Köy karlara gömülmüştü. Şato tepesinden iz eser yoktu ortada; sis ve zifiri karanlık tepeyi kuşatıyor, büyük şatoyu ele veren en sönük bir ışık olsun seçilmiyordu.

Hayır kar yağmıyordu. Şato gecenin içinde yanan ışıklarıyla pırıl pırıldı. Ama yine de bir şeyler kalmıştı Kafka'nın dünyasından. Artık Prag'da dolaşırken gerçekte bu dünyanın içinde dolaşacağımı biliyordum.

Dördüncü gün: Kafka'nın dünyasında

> Gecenin onundan sabahın altısına dek yazdım. Öylesine uzun süre oturakalmışım ki, eklem yerleri kireçleşen bacaklarımı masanın altından çekmem hiç de kolay olmadı (...) Saate son kez baktığımda ikiyi gösteriyordu, hizmetçi salona girdiğindeyse son cümleyi yazıyordum. Sonra birden ortalık maviye kesti. Pencereden baktığımda köprünün üzerinde yürüyen iki adam gördüm. Aşağıdan bir araba geçti.
>
> Franz Kafka

Güne otel odasında Kafka okuyarak başladım, sonra yürüyerek, Ferdinand Sokağı 20 numaradaki eski ve yüksek bir yapının ikinci katını aydınlık, geniş pencereleriyle boydan boya kaplayan Café Louvre'a geldim. Bir dönem yazarın çok sık devam ettiği, Prag Çevresi diye bilinen diğer yazar arkadaşları Felix Weltsch, Oskar Baum ve Max Brod'un yaptıkları gibi, filozof Brentano'nun çömezleriyle ateşli tartışmalara girişecek yerde bir köşeye çekilip sessizce onları izlediği bu kahvede belki bir izi kalmıştır diye. Oysa Prag'ın her yeri Kafka'yla, daha doğrusu onun yapıtının yan ürünleriyle dolu. Kafka, hediyelik eşya olarak her yerde, ama gerçekte hiçbir yerde değil. *Dava*'da, anlatının ana eksenini oluşturan mahkemenin bir örneği sanki. Ya da, K'nın tüm çabalarına karşın bir türlü ulaşamadığı, içine giremediği, ona hep uzaktan görünen Şato gibi. Evet, yazar ölümünden yıllar sonra bir tüketim nesnesine dönüşmüş, Harry Potter'in başına gelen, bir ölçüde onun da başına gelmiş. Eski kentin sokaklarını dolduran turist kalabalığının içinde *Şato*'yu, *Dava*'yı hatta bu romanların

hacmi göz önünde tutulursa bir uzun öykü sayılabilecek *Değişim*'i, hadi onlardan da vazgeçtim, bir ya da iki kısa hayvan öyküsünü okuyanlar da var mıdır bilmiyorum ama, çoğunluğun bir Kafka tişörtü, Gregor Samsa'yı cisimleştiren bir hamamböceği biblosu ya da Bohemya kristali üzerinde biraz aykırı duran bir Kafka portresiyle yetindiğini söyleyebilirim. Sonunda kısa ömrünü çarçabuk tükettiği kent sahip çıkmış yazara, Kafka'yı tükete tükete bitiremiyor.

Gün Kafka'yla başladı, onun izini sürerek devam etmeli diye düşünüyorum. Ne var ki, yağmurun yine eli kulağında. Değil dışarıya çıkmak, oturduğum yerden kalkmak bile gelmiyor içimden. Köpüklü, sıcak mı sıcak, böylesi ancak Orta Avrupa kentlerinin eski, güngörmüş kahvelerinde bulunabilen kapuçinomu bir *toscani* eşliğinde yudumluyorum. *Toscani* uzun, içimi de sert mi sert. Söndükçe yakıyorum. Zaman pekâlâ geçiyor işte. Kafka okumadan, ille de onu düşünmeden, düşlemeden geçiyor. Prag'da bulamam endişesiyle Paris Havaalanı'ndan bir paket *toscani* almıştım. Boşuna endişelenmişim. Burada da her şey var. Burada da her şey satılık. Yeter ki paran olsun. Prag'ın çok hızlı ve kötü bir biçimde değiştiğini, eski komünist ülkelerin başkentlerinin çoğu gibi Amerikanlaştığını, bir an önce gidip görmezsem hayal kırıklığına uğrayabileceğimi söyleyen dostlarıma hak veriyorum. Eski kentteki barok yapıların teker teker Amerikalı zenginler tarafından satın alındığını söylemişlerdi. Kafka'nın doğduğu ev de onların arasında olmasın ! Az önce, buraya gelirken önünden geçtim. Tüm kapıları kapalıydı. Jan Hus'un heykeline bakan öbür yapılar gibi yıkanıp arınmamış, cephesi onarılmamıştı. Fazla albenisi olmayan, kül rengi taş bir yapıydı zaten, üç katlı ve kasvetliydi. Duvarda Kafka'nın bir büstü vardı, yazarın 1883'te bu evde doğduğunu belirten ibarenin üzerinden yüzünü alana doğru çevirmiş, eski kentin dar sokaklarına bakıyordu, Kavafis'in ünlü şiirindeki gibi o sokakların labirentinde yolunu yitirmiş, o sokaklarda yaşlanmıştı sanki. Daha doğrusu yaşlanmadan, etkisinden bir türlü kurtulamadığı babası ve onu yeterince korumayan annesi henüz hayattayken, en verimli çağında dünyaya veda etmişti. Tedirgin ve uyumsuzun biriydi zaten. Yaşasa ne olacaktı ? Veremin de yardımıyla erken göçüp kurtulmuştu bir bakıma. Hem toplum dışlamıştı onu, hem yakın aile çevresi. Gregor Samsa gibi bir hamamböceğiydi, evin bir köşesinde, kendi halinde yaşayan, herkesten, kız kardeşlerinden bile korkan. Öldüğünde kırk bir yaşındaydı. Yalnız yaşamış, çile çekmiş, değeri sonradan anlaşılan benzersiz bir yapıt bırakmıştı

ardında. XX. yüzyılın tüm trajedilerini, en azından üç kız kardeşi ile "hayatının kadını" Milena'yı yakacak Nazi cehennemini önceden sezmişçesine umutsuzluğa kapılmış, sağlığında yayımlanan birkaç küçük kitap dışında elyazması olarak bıraktığı romanlarını ve günlüğünü yok etmesini istemişti can yoldaşı Max Brod'dan. Evet, Dr. Franz Kafka'dan, 1883-1924 yıllarında bu kentte yaşamış, Prag'ın sokaklarını arşınlamaktan hiç yorulmamış, tatil ya da tedavi amacıyla, bir de sevgilileriyle buluşmak için çıktığı kısa yolculuklar dışında (Dora Diamant'ın sevecenliğinde ömrünün son altı ayını geçirdiği Berlin hariç) hep Prag'da yaşamış bu "yılgın" yazardan, bu "çağ kaçkını"ndan tek bir iz bile kalmamalıydı.

Oysa, Kafka'nın izleriyle dolu Prag. Örneğin oturduğu evler, gittiği okullar, uğradığı kahveler, çalıştığı sigorta şirketi hâlâ ayakta. Spor yaptığı yüzme havuzu ile Vltava'nın eski rıhtımları da. Gerçi yandığı için tümüyle yeniden yapılan doğduğu ev ile eski kentin arasında sıkışıp kalmış Yahudi gettosu, o on yaşındayken yıkılmış ama, sinagoglar ve mezarlık hâlâ duruyor. Oraya da gittim elbet, üst üste yığılı, kimisi ayakta, kimisi yıkılıp neredeyse toprağa karışmış mezar taşlarını gördüm. Ve üzerlerindeki İbranîce yazıları. Karga çığlıklarıyla doluydu her yer. Kentin tüm ağaçları sanki bu mezarlıkta toplanmış, kargalar dallara yuva kurmakla yetinmeyip özgürlüklerini ilan etmişlerdi. Lanetli mahallenin tüm sokaklarına, iç karartıcı avlu duvarlarına, sinagogların çatılarına bile tünemişlerdi. Ve Belediye binasının saatinde akrep ile yelkovan ters yönde yarışıyor, birbirlerini kovalayıp duruyorlardı. Onlar böyle tersine döndükçe, zaman da geriye doğru işliyor, kapanmış yaralar yeniden kanamaya başlıyordu. Bir zaman olmuş, burada, bu kendi içine kapalı mekânda da insanlar yaşamış, sevmiş, sevilmiş, sonra da efendime söyleyeyim, yük trenlerine doldurulup yakılmak üzere toplama kamplarına götürülmüşlerdi. Saçlarından sicim, yağlarından sabun yapılmıştı. Kafka yaşamamıştı bu vahşeti, ama işin sonunun kötüye varacağını sezmiş, yapıtlarına sinen korkuda XX. yüzyıl tarihinin bu en büyük kıyımını da (elbette dolaylı olarak) haber vermişti. Peygamber değildi o. Bir Çek Yahudisi'ydi.

Doğduğunda Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph'in tebaasındaydı, öldüğünde Çek Cumhuriyeti vatandaşı. Bu hızlı değişime pek ayak uyduramadığını, aslında dış dünyanın onu pek fazla ilgilendirmediğini söyleyebiliriz. Yine de, yaşadığı dönem, bir dünyanın yıkılıp yeni bir dünyanın, o güne dek Avrupa tarihinde benzeri görülmemiş bir şiddet ortamının serpilip geliştiği yıllardı. Kuşkusuz bu nedenle, *Ceza*

Sömürgesi'nde yaptığı gibi, kaynağı belirsiz bir suçun tenine işkenceyle nakşedildiğini anlatmaya kalkışmıştı. Umutsuz ve uyumsuz, ille de karamsardı.

Bohemyalı bir Yahudi ailesinden gelen Franz Kafka'nın Alman dilinde yazdığını, Çeklerin gözünde bir Alman, Almanların gözünde bir Yahudi, Yahudilerin gözünde ise bir Çek olduğunu, bu nedenle herkes tarafından dışlandığını, babası Hermann Kafka'nın otoriter kişiliği altında ezildiğini, sürekli bir korku, bir endişe içinde yaşadığını biliyoruz. Bu korkunun, yabancılaşmanın, yalnızlık arayışının, derin umutsuzluğun izdüşümlerini yalnızca duygusal ilişkileri ile yapıtlarında değil, bir ölçüde yaşadığı kentte de bulmak mümkün. Ne var ki, Kafka'nın yapıtlarında Prag'ın, doğrudan değil, yazarın dünyasının bir alegorisi olarak dolaylı bir biçimde yer aldığını söyleyebiliriz. İşte bu alegorinin ilk uğrağında, Café Louvre'dayım. Ve *Bir Savaşın Tasviri*'nde gerçek Prag'ı, sokakları, köprüleri, köprülerindeki kabartma heykelleri ve meyhaneleriyle ilk ve son kez doğrudan adlandırdığı kenti okuyorum. O da, ancak ilk bölümde, çünkü hemen kendine özgü bir dünya yaratıyor yazar, hayal gücünün ürünü kendi peyzajına çekiyor okuru, yalnızca karanlık bir ormanda değil, iç içe geçen değişik öykülerin arasında da yolumuzu yitiriyoruz... Ne var ki, tanıştıkları evin hizmetçisi tarafından "gecenin içine salınan" iki kafadarın Prag serüveninde, Kafka'nın kente bakışı tüm ayrıcalığıyla belli ediyor kendini.

> Düşüncelerim o anda birbirine karışıyordu, çünkü Moldau (Vltava'nın Almanca adı) ile öte yakadaki semtler aynı karanlık içersinde serilmiş yatıyordu. Karşıda birkaç ışık yanıyor ve kendilerinden tarafa bakan gözlerle oynuyordu. Aradaki yolu geçerek ırmak korkuluğuna vardık ve burada durduk. (...) Gece vakti bir ırmak başında dikilince, çokluk yapıldığı gibi durup dururken iç geçirdim, ama sonra yola devam edecek oldum. Ne var ki Tanışım suya bakıyor ve kımıldamıyordu. Derken daha çok sokuldu korkuluğa, ayakları gelip demire dayandı. Dirseklerini korkuluğa yaslayıp, alnını ellerine gömdü. Peki sonra mı ? Sonra ben üşüyordum, paltomun yakasını kaldırmadan yapamadım. Tanışım ansızın gerindi; sırtı, omuzları ve boynu hep birden katıldı gerinmeye; gergin kolları üzerinde dinlenen belden yukarısı korkuluktan ileri taştı.

Anlatıcının Tanış diye adlandırdığı, karlı Prag gecesinde yanından ayrılmayan, ay ışığında ince, uzun gölgesi "sırık gibi" uzayan bu tuhaf kişi,

yazarın benzeri bir bakıma. İçinde taşıdığı, ona acı ve suçluluk duygusu veren cini. Nereden mi çıkarıyorum bunu ? Ondan kaçmak, kurtulmak isteyişinden, ama her defasında ona yenilişinden:

> Kaçacaktım ve bu pek kolay olacaktı. Az sonra sola, Karel Köprüsü'ne kıvrılırken, ben sağa Karel Sokağı'na atacaktım kendimi. Sokak eğri büğrüydü ve karanlık kapılar, henüz açık meyhaneler vardı burada.

Anlatıcı, benzerinden kaçmak şöyle dursun, iyice teslim alır onu. Üzerine binerek at gibi tırısa kaldırır. Ve kentin dışına çıkarlar. Orada, sokak ve caddelerin bitip kırın başladığı geniş düzlükte, her şey mümkündür artık. Yazar istediği gibi hayal gücünü koşturacak, kendi peyzajını yaratacaktır.

> Üzerinde at koşturduğum yol taşlı ve yabana atılmaz ölçüde de bayırdı; ama işte böyle oluşu hoşuma gitti ve yolu tutup daha da taşlı ve bayır yaptım. Tanışım tökezledikçe, yakasına yapışıp çektim yukarı ve ahlayıp pofladıkça da kafasına indirdim yumruğumu. Beri yandan bu iyi havada atla gezintimin ne denli sağlığıma yararlı olduğunu hissettim ve Tanışımı daha da zıvanadan çıkarmak için karşıdan bize doğru uzun süreli darbeler halinde bir rüzgâr estirdim.

Öykünün sonuna doğru, tekrar kente döndüklerinde, "Yukarıdaki tepede küçücük bir odada oturur gibi oturuyorduk" diye yazar. "Yan yanaydık, ama birbirimizden hiç de hoşlanmıyorduk; ne var ki birbirimizden fazla da uzaklaşamazdık, çünkü kesin ve sağlam duvarlar vardı çevremizde."

Prag'ın, Kafka'nın varoluşunda giderek bir alın yazısına dönüştüğünü, çekip gitmek istese de ondan kurtulamadığını, henüz on dokuz yaşındayken Oskar Pollak'a yazdığı mektupta söylediği gibi "kentin cırnaklarını etinde hisettiğini" düşünüyorum. Bir gün, odasının penceresinden Eski Kent Meydanı'na bakarken, yanındaki İbranîce öğretmeni Friedrich Thieberger'e söyledikleri geliyor aklıma: "İşte şu liseye gittim, sonra, biraz ilerideki üniversiteye. İşyerim de bakın biraz solda, tam şurada gördüğünüz yapı. Tüm hayatım bu küçük daire içinde geçti." Dairenin, bu kısır döngünün dışına çıkabilmesi için ne kadar zorlandığını, ömrünün son altı ayını geçirdiği, ama daha önceleri de iki kez nişanlanıp bir türlü evlenemediği Felice Bauer'i görmek uğruna defalarca gidip geldiği Berlin'in Prag'a bir alternatif oluşturabilmesi için nelere katlandığını, oradan ailesine gönderdiği mektuplar sayesinde öğreneli çok olmadı. Prag'ı bırakıp Berlin'e

taşınmanın, orada kendisini çok genç ve sevecen bir kadın beklese de neden "Napolyon'un Rusya seferi kadar güç" olduğunu ise hâlâ anlayabilmiş değilim. Çünkü Kafka'nın, gençlik yıllarından beri, hiçbir zaman Prag'a tutkuyla bağlanmadığına, ne var ki içindeki cinden kurtulamadığı gibi bu büyülü kentten de vazgeçemediğine, bir bakıma ona mecbur olduğuna inanıyorum. "Babaya Mektup"ta yazdığı gibi, oturduğu koltuktan dünyaya hükmeden baba figüründe cisimleşen, yalnızca siyasî değil ataerkil aile otoritesini de simgeleyen Şato'dan kurtulmak pek kolay değildi yazar için. Oysa, uzak ülkelerin özlemiyle yanıp tutuşan, ne var ki çıktığı denizaşırı yolculuğu yarıda bırakıp ilk fırsatta Paris'e dönen Baudelaire gibi, Kafka da *"Any where out of the world"* derken okyanusa yelken açmıyor, gece odasında yapayalnız, lambasının ışığında kendi dünyasını yaratıp oraya sığınıyordu. Belki lanetli bir kentti Prag, simyacıların, büyücülerin, karanlık bakışlı cellatların kentiydi. Hatta bu yüzden, başlarda bırakıp gitmek istemişti doğup büyüdüğü, ilk aşklarını yaşadığı, köprüleri ile kemerli geçitlerini, dar sokakları ile kasvetli avlularını, dumanlı kahvelerini, genelevlerini –evet, arkadaşlarıyla kimi zaman hoşça vakit geçirdiği genelevlerini bile– ezbere bildiği kenti. Ama Prag peşini bırakmamış, zayıf ve korunmasız bir bebek gibi onu kollarına almış, sarıp sarmalamış, ve sonunda boğmuştu. Yapıtlarında, özellikle de ölümünden sonra Max Brod'un yayımladığı romanlarında bu boğuncun öne çıktığı görülür. *Amerika* adıyla yayımlanan yarım kalmış romanında ise, bir başka ülkeye gidip oraya yerleşme isteği, gençliğinden beri içini yakan bu özlem, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde kendini belli eder.

Kafka'nın Prag'ı terk edip başka bir kente yerleşme tasarısını, kendi yazdıklarından çok, bize sonradan anlatılanlardan biliyoruz. Örneğin birlikte kentin altını üstüne getirdikten, kiliselerine girip çıktıktan, sokaklarını arşınlayıp köprülerini geçtikten, tepelerine tırmandıktan sonra Janouch'un, Kafka'ya atfettiği şu sözlerden:

> Karel Köprüsü'nden Vltava'nın sol yakasına geçerek Malá Strana'nın kulelerinin gölgesinde dolaştık. Sonra Saksonlar Sokağı boyunca yürüyüp Büyük Manastır Meydanı'na geldik, oradan da, daracık Prokopska Sokağı'na saptık. Yumurta pazarının içinden geçip Bretislavova Sokağı'nı yürüyerek Aziz Jan tepesinin geniş basamaklı merdivenlerine tırmandık. Oradan da, Nerudova boyunca dümdüz aşağıya, Malá Strana'daki tramvay durağına dek indik. Kafka köprüdeki heykeller hakkında bilgi verdi bana, ayrıntılarını

gösterdi. Dükkânların tabelalarına varıncaya dek her şeyi biliyordu. Sonra bana dönerek şöyle dedi:

> "Biliyor musunuz, bir kent değil burası, zamanın engebelerinde dalgalanan okyanusun dibi. Gördüğünüz şu yuvarlak kayalar aslında tutkularımız ve soğumuş düşlerimiz. Bir sualtı dalgıcı gibi dolaşıyoruz aralarında. Belki çok ilginç ama, sonunda insan havasızlıktan boğulur gibi oluyor. Yukarıya çıkmazsa kan basıncından ciğerleri patlayabilir. Bir zaman ben de oturdum burada. Gitmeliydim. Olmadı."

Max Brod'a da, birkaç kez, Prag'da bunaldığını, bu kentte hiçbir geleceği olmadığı için çekip gitmek istediğini söyler. Ne var ki, bu "lanetli kent", Kavafis'in şiirindeki gibi peşini bırakmaz. Başka deniz, bir başka yol yoktur ona.

Oturduğum masadan kalkmadan önce pencereden dışarıya bakıyorum. Yeri göğü sarsarak bir tramvay geçiyor aşağıdan. Yine Kâmuran Şipal'in çevirisinden "Yola Çıkış"ı, çok kısa da olsa (buraya alacak kadar) Kafka'nın kaçış ikilemini özetleyen bu Baudelaire tarzında yazılmış öykücüğü, ya da düzyazı şiiri, bir kez daha okuyorum:

> Atımı ahırdan alıp gelmesini buyurdum. Uşağım ne dediğimi anlamadı. Kendim gittim, eyerleyip bindim üzerine. Uzaktan bir boru sesi işitip, "Bu nedir" diye sordum. Uşağın bir şeyden haberi yoktu ve bir şey de işitmemişti. Kapıda beni durdurup sordu: "Bey nereye gidiyor ?" "Bilmem" dedim, "buradan uzağa işte, buradan uzağa, hep uzağa buradan, ancak böylelikle hedefime ulaşabilirim." "Demek hedefini biliyorsun ?" diye sordu uşağım. "Evet" diye cevapladım, "söyledim ya. Buradan uzağa; bu işte hedefim."

* * *

Vltava'nın sol yakasına ulaşmak için Karel Köprüsü'nden geçmedim bu kez. Irmağın ortasındaki adanın da üzerinden aşan Lejyonerler Köprüsü'ne saptım, oradan da Malá Strana'nın dar sokakları ile kuytu avlularına. Köprünün üzerindeyken Nâzım gibi martılara ekmek atmadım; belki "yüreği hasretten delik deşik" şair gibi henüz kocalmaya başlamadığımdan, belki de bu yaşımda, "saçları saman sarısı kirpikleri mavi" bir kadına sırılsıklam âşık olmadığımdan. Oysa genç ve esmer güzeli bir kadın vardı yanımda, yağmur altında onunla birlikte dolaşmıştım Prag'ı, ama ondan hiç

söz etmemiştim. Yeri geldiği için söylüyorum işte, yoksa çoğu kez yalnız dolaşıyorum kentleri, kendimle bir kahveye oturup kendimle konuşuyorum. Ve bu sabah Prag'da olduğu gibi, dolaştığım kentlere damgasını vurmuş yazarların anısı bırakmıyor peşimi. Artık onlarla düşüp kalkıyorum, gençliğimdeki gibi fahişelerle değil.

Lejyonerler Köprüsü'nden martılara ekmek atmadım ama, Şato'yu gördüm. Zaten kentin neresinde olursanız olun görmemek mümkün değil Şato'yu. Bu kente sevdalanan Nâzım'ın, Vitezslav Nezval'in ölüm haberini aldığında yazdığı gibi "yelkenlerini açıp çok uzaklara gitmemişti", hayır ! Yüksek duvarları, kule ve pencereleriyle dokunacak kadar yakınımdaydı. Görkemli, meçhul ve ezici. Kafka'nın neden orada, Simyacılar Sokağı'nda cüce bir ev kiralayıp kendini yazmaya verdiğini, yıllar önce *Uzun Sürmüş Bir Yaz*'da Oğuz için söylediğim gibi, neden "dışarıya kapanmanın aslında içeriye açılmak" olduğunu daha iyi anlıyorum şimdi. Ve onu çok seven kız kardeşi Ottla'nın önerisiyle, kentin uğultusundan, komşularının hırgüründen kaçıp sığındığı Simyacılar Sokağı 22 numaradaki evin neden o kadar küçük ve dar, o ölçüde de sakin olduğunu. *Golem*'in yaratıcısı Meyrink'in Prag'ı konu alan romanlarında Eski Kent karmaşanın, Şato ise düzenin simgesiymiş, öyle yazıyor elimdeki rehber. Bu bir turist rehberi değil, edebiyat rehberi. Doğrudur herhalde. Demek ki bir zamanlar Vltava'nın sol yakasında düzen ve iktidar, sağ yakasında kargaşa egemenmiş. Oysa şimdi iktidarı her yerde hissetmek mümkün. Görünmeyen, toplumsal kurumların içinde eriyen, günlük yaşamın hemen her düzeyinde karşılaştığımız, öyle soyut ve ulaşılmaz değil, somut iktidar mekanizmalarını. Yeniden Kafka'ya, *Şato*'nun artık ezberlediğim ilk sayfasına, kâhyanın K'ya söylediklerine dönüyorum:

> "Bu köy şatonundur. Burada oturan ya da geceleyen bir kimse, bir bakıma şatoda oturur ya da geceler. Bu da ancak Kont'un izniyle olabilir. Sizinse böyle bir izniniz yok veya hiç değilse bunu göstermediniz."

Burada bir ilişkiler ağı söz konusu elbette, Şato kendi dışına yayılmış, insanı kuşatan, giderek köyü, yani tüm toplumu da içine alan bir iktidar mekanizması oluşturmuştur. Totaliter anlamda bir düzen hem mekâna hem de, *Ceza Sömürgesi*'nde olduğu gibi insan bedenine damgasını vurur. Zayıf ve kırılgan bedeninde işte bu damgayı taşıyan Praglı Kafka'yı, Simyacılar Sokağı'ndaki bir göz oda ile çatı katından ibaret evine giderken hayal ediyorum. Ev, turistik eşyalarla birlikte kitap da satılan mavi boyalı bir

dükkâna dönüşmüştü, gidip gördüm geçen gün. Neredeyse benim boyumdaydı. Kafka, yirmi küsur yaşında geçirdiği sağlık muayenesinden bildiğimiz kadarıyla 62 kilo ve 1,82 boyunda olduğuna göre, acaba nasıl giriyordu kapıdan içeriye. Ama, yazı masasına oturduğunda, dünya genişliyor, sürekli değişen, biçimden biçime giren kendi yarattığı mekânlarda dolaşıp duruyordu. Işığın peşine düşmüştü ama karanlıktı her yer. Yalnızlığı arıyordu, ama kadınlardan da kolay vazgeçemiyordu. Simyacılar Sokağı'ndaki evde de, dünyaya kapısını kapatmıştı işte. Lambasını yakıp yazmaya başlayabilirdi artık. Onu, masasında, beyaz kâğıdın karşısına geçmiş hayal kurarken düşlüyorum. Önünde küçük bir pencere. Aşağısı uçurum. Doğru söylüyorum, gidip gördüm çünkü. Az sonra, Şato'ya yeniden tırmanacağım. Yazarın penceresinden bir kez daha bakacağım aşağıya, uçurumun dibinde dalları kar tutmuş bodur ağaçları göreceğim "Geyik Çukuru" denilen dik yamaca bakarken başı dönüyor muydu ? Ve Berlin'de onunla evleneceği günü bekleyen Felice'ye yazdığı mektuptaki gibi "gece, yeterince gece" değil miydi henüz ? Oysa, yıllar sonra Kafka üzerine söz alan yazarlar arasında çok özel bir yeri olan Maurice Blanchot'nun deyimiyle, yazarken yapıtının içinde "meyvedeki çekirdek" gibiydi. Öyle yalnız, güvencede. Ama insan, kendini ne denli tecrit etse de, varoluşunu yapıtıyla özdeşleştirip bir başka dünya yaratsa da, içinde yaşadığı, soluk alıp verdiği dünyanın, "insanların dünyası"nın bir parçasıdır.

Kafka, yazdığı öyküye ("Köy Doktoru") son noktayı koymadan, gece geç vakit çıkıyor ininden. Şato'nun karlı sokaklarından birinde, başında siyah şapkası, üzerinde siyah takım elbise, kolalı beyaz gömlek ve kravat, bastonuyla karda izler bırakarak gözden yitiyor. Ona yakışan da bu zaten. Uzağa gidemediğine göre, bu kentte yaşayıp burada öleceğine göre, kaybolmak Şato'nun sokaklarında. Sonra da, Baudelaire gibi felçten değilse bile, bir sanatoryumda veremden ölmek.

Lejyonerler Köprüsü'nden kente bakıyorum ama, Prag'da değil Kafka'nın dünyasında dolaşıyorum, o dünyanın algıladığım mekândaki izdüşümlerini bulmaya çalışarak. Benimkisi boşuna bir çaba belki. Biliyorum, Kafka kendi gerçeğini kurar, yeni bir dünya yaratırken, bu nefis görüntüye, barok kuleler ile kubbelere, Vltava'nın köprülerine, kentin yaşayan sakinleri kadar canlı duran heykellere kapatıyordu penceresini. Kendi ıssızlığına demir atıyor, beyaz kâğıdın yalnızlığında var olmayı deniyor, yaşadığımız dünyadan, gece geç vakit çoğumuzun yaptığı gibi,

elini ayağını çekiyordu. Ve heykeller ile gece kuşlarına kalıyordu kent. Bir de eski Yahudi mezarlığındaki kargalara.

Prag'da yeşil çok az, parkları saymazsak ağaç da pek yok gibi. Eski kentin dar sokaklarının açıldığı alanlar da, bulvarlar da, parke taşlı caddeler de, hemen hemen ağaçsız. Yeşil, küf yeşili olarak, siyah kulelerin arasından görünen kubbelerde var yalnız, bir de kenti çevreleyen tepelerde. En iyisi kışın gelmek buraya, ırmağın buz tuttuğu bir günde Lejyonerler Köprüsü'nden martılara ekmek atmak. Onlar, çığlık çığlığa dalaşıp birbirleriyle kapışırken de, ekmeğin bir zamanlar aslanın ağzında olduğunu düşünmek. Ve, Kafka'yı değil, gelecek güzel günleri anlatan yazarları okumak bir kez daha, "Güzel günler göreceğiz çocuklar" diyen Nâzım Hikmet'i anarak, bize boşuna vaat ettiği "ekmek ve gül" günlerinin bir türlü gelmeyişine, geçmişin bugünden belki daha güzel, çok daha anlamlı oluşuna, zamanın kısa zamanda öğüttüğü sosyalist gerçekçi yazarların "makûs talihi"ne pek fazla üzülmeden, hayıflanmadan.

Beşinci gün: Paul Leppin'in Prag'ı

> Gece ruhunu karartan evlerin önü sıra yürürken görüyordu kendini.
>
> Paul Leppin

Paul Leppin'in adına Prag dönüşü bir kitapta rastladım. Bohemya başkentinin XX. yüzyıl başındaki atmosferini en iyi yansıtan yazar diye söz ediliyordu kendisinden. Kitaplarını Almanca yazdığı, Max Brod'un onu Kafka'yla karşılaştırdığı, hatta *Severins Gang in die Finsternis* adlı romanını *Şato* ayarında bulduğu da belirtiliyordu. Claude David, *Kafka* biyografisinde yazarın Prag'ın şiirsel atmosferine tümüyle yüz çevirdiğini, yapıtının kentten hiçbir iz taşımadığını, aslında Kafka'nın yıldızının Prag'la hiçbir zaman barışmadığını, ondan nefret ettiğini söyler. Bir ölçüde doğruluk payı içerse de, aşırı bir yargı bana kalırsa. Rilke'nin Prag üzerine yazdıkları da, edebiyat tarihi açısından önemli olmayabilir, ama şairin bu kentten fazlasıyla etkilendiğini biliyoruz. Şöyle ya da böyle, o da Kafka gibi, çıktığı dönüşsüz yolculukta Prag'ı içinde taşımıştır çünkü.

Paul Leppin'in romanını Fransızca çevirisinden bir solukta okudum. Gerçekten de, kenti tüm boyutlarıyla kavrayan, bir roman kahramanı gibi anlatının ana eksenine yerleştiren, hiç kuşkusuz Prag üzerine yazılmış en iyi kitaplardan biri olduğunu söyleyebilirim. 1914'te, Birinci Dünya Savaşı'nı

izleyen günlerde yayımlandığında –belki de bu yüzden– kimsenin ilgisini çekmemiş. Yazar, 1924'te sahnelenen *Der blaue Zirkus*'la belli bir başarı elde etmişse de, sonradan unutulup gitmiş, işgal sırasında Naziler oğlunu katletmişler, o da kendi köşesine çekildikten birkaç yıl sonra, kentin kenar mahallelerinden birindeki evinde, gençliğinde Praglı bir fahişeden kaptığı frengiye yenik düşerek ayrılmış bu dünyadan. Bu "yaşanası" dünyadan demeyeceğim, çünkü *Severins Gang in die Finsternis*'in kahramanı Severin, tıpkı yaratıcısı gibi, hiç de yaşanası bulmuyor dünyayı. Tam tersine varoluşsal bir sıkıntı, nedenini açıklayamadığı, ama bilincini her gün biraz daha kuşatan bir tedirginlik duyuyor. İçinde yaşadığı toplumla uyum sağlamak şöyle dursun, nefret ediyor ondan. Özyıkım eğilimini, önce kadınlara, sonra yakın çevresine yöneltiyor. Çünkü intihar edemeyecek kadar seviyor kendini. Ama kendinden çok sevdiği, tutkuyla bağlandığı, bir türlü vazgeçemediği bir şey daha var: Prag'da gece yürüyüşleri.

Demir Özlü *Sevgilim İstanbul* adlı kitabım üzerine yazdığı bir yazıda, kentlerin şiirini yakalamaya çalışan, dış mekânları tüm boyutlarıyla, en küçük ayrıntılarına varıncaya dek betimleyen, betimlerken de onlara yalnızca tarihsel bir işlev değil aynı zamanda gerçekçi bir topografya da bağışlayan yazarları, Nietzsche'nin bir sözünden yola çıkarak "sokağa bırakılmış" yazarlar olarak tanımlıyordu. Paul Leppin de sokağa bırakılmış bir yazar. Çünkü kahramanı, Prag kentinin damarlarında dolaştığını hissediyor. Ona yaşama sevinci, uyum sağlayamadığı bir dünyaya direnme gücü veren de bu zaten. Kent, bir tiyatro dekoru gibi, gölgelerden, karanlık ve dar sokaklardan, taş duvarlı, soğuk kiliselerden ibaret değil yalnızca. Sessiz alanlar ile Vltava'nın ıssız rıhtımlarından da ibaret değil. Bütün bunların yanı sıra, Leppin'in Pragı'nda basık meyhaneler, dumanlı havayı titreten kemanlar, düşkün kadınlar, dilenciler, birbirine karışan diller ve kendilerini bohem yaşamın girdabına kaptırmış uyumsuz, sıradışı insanlar var. Kafka'nın düşsel mekânlarındaki sessizlik, terk edilmişlik duygusu, burada yerini bazen karanlık, bazen de renkli bir dünyaya bırakıyor. Severin, içinde yaşadığı kenti bir uçtan bir uca kat etmekle kalmıyor, her sokağın, her avlunun, her taşın, her ağacın, hem biçimini hem kokusunu tanıyor. Gece, ırmağın iki yakasındaki ışıklara dalıp gitmiyor sadece, asma köprüden gelen zift kokusunu da içine çekiyor. Kızını hamile bıraktığı sahafın dükkânındaki eski kitapların üzerine tüneyen kargayı zehirlerken, kendisinin de Prag kenti tarafından zehirlendiğinin, onun kölesi olduğunun farkında bile değil. Kazığa bağlı bir hayvan gibi, eski kentin sokaklarında

dolaşırken, aslında kendi etrafında dönüp duruyor. Kafka'nın sözünü ettiği kısır döngüde gidip gelmekte, ne var ki, *Ceza Sömürgesi*'nin yazarı gibi kendini dışarıya kapatacak yerde sokağa bırakmakta, orada kentin tensel varlığıyla bütünleşmektedir. Yalnızca mimarîsine değil, beylik deyimle söylersek, "taşı toprağına" da âşıktır kentin.

> Rüzgâr dinmiş, hava ağırlaşmıştı. Kentin üzerine karanlık çöküyordu. Evlerin üzerinde, koyu mavi bulutlar toplanmış, ışık giderek azalmıştı. Başı yerde, caddenin kalabalığını yararak ilerlemeye çalışıyordu Severin. Yüreğinde sınırsız bir sıkıntı büyüyordu. Cebindeki nesnenin ağırlığını gövdesinde taşıyor gibiydi. Bir gün kentin varoşlarında gezinirken bulup evine getirdiği bir taştı bu.

Paul Leppin bir manzara ressamı duyarlığıyla Prag'dan görüntüler çiziyor. Her zaman siyah beyaz değil bu görüntüler. Kışın, kar manzarasının içersine ay ışığında parıldayan ırmağı, yaz güneşinin aydınlattığı caddelere at arabaları ile tramvayları, akşam serininde seyrana çıkan yüzü tüllü, başı şapkalı kadınları yerleştirmesini biliyor. Sokak fenerleri ise, Nerval'in intiharını haklı çıkaracak kadar göz alıcı onun dünyasında. Barok mimarînin, sivri kuleler ile küf yeşili kubbelerin şiirini de katıyor manzaraya, kentin başkalaşımlarını paletinde boya karar gibi yayıyor yazının alanına. Plastik öğeler de taşıyan bir üslup yaratmayı deniyor. Bu üslubu biraz aşılmış, hatta gereğinden fazla romantik bulanlar olabilir. Ama, kentin bugünkü atmosferinden çok da farklı olduğunu kimse söyleyemez.

> İşte bu sabahlardan birinde kentin değişen, biçimden biçime giren yüzünü keşfetti. Ardında binlerce sokak geriliyor, o vadinin yamacından inerken Vysehrad Kalesi'nin altından Vltava Irmağı akıp gidiyordu. Ateşteki korlar gibi ışık huzmeleri parıldıyordu suda. Yıkık kalenin surlarından otlar fışkırmıştı. Severin, gece ruhunu karartan evlerin önü sıra yürürken görüyordu kendini; şimdi, sabah aydınlığında tüm kuleleriyle önüne dikilen kenti daha güzel buluyor, üstelik gizeminden de hiçbir şey yitirmediğini düşünüyordu.

Bu yürüyüşler sırasında kentin gizemini keşfetmeye çalışan roman kahramanı, gerçekte kendi labirentinde, onu yıkıma götürecek ruhsal bunalımın çıkmaz sokaklarında dolaşıyor. Ve, her defasında, Şato'ya karşı, Karel Köprüsü'nün üzerinde buluyor kendini. Bir süre ırmaktan yükselen

soğuk rüzgârın uğultusunu dinliyor. Akşam da, tam o anda iniyor çatıların üzerine, suyu yavaşça örtüyor. Evet, romanda kenti değil, ırmağı örtüyor akşam. Sonra da, Severin'in daralan yüreğine çöküyor. Diyeceğim, kahramanının psikolojisini kente, kentin görüntüsünü ise kahramanının psikolojisine ustalıkla yansıtıyor yazar. Köprüde fazla oyalanmadan, alışverişe çıkmış kalabalıktan bir an önce uzaklaşmak, kendi dünyasına sığınmak üzere, bugün ne yazık ki yerinde yeller esen Radetzky'nin heykeline, oradan da nemli, dar sokaklara sapıyor. Şato'ya çıktığında kent ayaklarının altındadır artık. "Hain duvarları" ve "kör pencereleri"yle insanları uykuda boğmaya hazırdır. "Severin, Şato'nun avlusuna gelince başını çevirdi" diye yazıyor Leppin, "her yer karanlıktı. Prag aşağıda, ışıktan gözyaşlarıyla ayaklarının altında uzanıyordu." Tam o anda, suyu çekilmiş, Şato'nun daracık sokaklarında çoktan kaybolmuş bir kuyunun derinliklerinden geliyormuş gibi bir havlama duyulur. Kent gizini ele vermemiş, ama yazar okuru kendi dünyasının karanlığına çekmeyi başarmıştır.

Paul Leppin'in romanını okuduktan sonra Prag'a dönmek istedim yeniden. Orada asıl görmem gereken şeyi görmediğim gibi bir duyguya kapılmıştım. Karanlık kuyunun dibinden gelen köpek havlaması gerçekte Prag'ın çağrısıydı. Kafka'nın kenti, çevremde ağını örmeye başlamış, dönüşü olmayan bir yolculuğa çağırıyordu beni.

2001

Basel'in Çanları

İlk görüşte sevdim Basel'i, hatta Nâzım Hikmet'in bir şiirinde Kiev için yazdığı gibi "sevdalandım" da diyebilirim. Oysa tam tersi olmalıydı. Havaalanından otele gelirken ırmak boyunca fabrika bacaları vardı çünkü. Ve sanayi bölgesinin ürkünç görüntüleri. İstasyonda otobüsten inip yeşil tramvaya bindiğimde her şey değişti. İnsanî boyutlarda bir kentin merkezindeydim artık, yüksek fırınlar ile dev vinçlerin ülkesinde değil. Ve sokaklar tertemiz, caddeler tenha, evler eskiydi. Küçük bir tepenin yamacında indim tramvaydan, yalnızca İsviçre'de görebileceğiniz güzel, taş çeşmeler ile aydınlık vitrinlerin önü sıra yürüdüm. Hava kararmamıştı henüz. Yine de ışıklar yanıyordu. Neyse ki yalnızlığınızı, elinizde bavul bir Avrupa kentinde tek başınalığınızı, günbatımında gelen o kahredici özlemi duyumsatacak kadar kalabalık değildi sokaklar, bankalarsa öbür İsviçre kentlerine oranla yok denecek kadar azdı. Ve akşam ilk kadehi yuvarlayabileceğiniz barlar, sarışın kadınlar ve bir şişe kırmızı şarapla avunabileceğiniz kuytu lokantalar vardı. Bir de iç içe geçmiş karanlık avlular. Çan seslerini de ilk orada duydum, otele varmadan önce. Yıllar var ki Aragon'dan bir roman okumamıştım. Keşke *Les Cloches de Bâle*'i alsaymışım yanıma. Atilla İlhan'ın bu romanı Türkçe'ye *Çalardı Basel'in Çanları* adıyla çevirdiğini anımsıyorum. Evet, her saat başı değil, sanki durmadan çalıyordu çanlar, ama kimin için ? Bu sorunun yanıtı o romanda gizlidir belki. Çanların benim için çalmadığı kesin. Ne yaklaşan bir savaş var ufukta, ne yolun sonundayım. Dante'nin *Cehennem*'in girişinde söz ettiği o karanlık orman da ardımda kaldı artık. Hayat yolunun ortasında, Venedik'te yolunu yitiren, dahası doğru yoldan ayrılan Kâmil Uzman'dı zaten, ben değil. Yalnızlık duygusunu saymazsak *Resimli Dünya*'yı çağrıştıran hiçbir şey yok bu kentte. Venedik'in dar kanallarından uzaktayım, İstanbul'un pastel renkleriyse bir anı bile değil. Bir günlüğüne de olsa, unutuşun en uzun sonbaharını yaşayabilirim burada. Irmak boyunca yürürken geçmiş günlerin yerine saçları topuklarını döven su perilerini

anımsayabilirim. Aragon'un romanını yanımda getirmedim, ama Apollinaire'in "Ren Gecesi" üzerine yazdığı dizeler hâlâ aklımda:

Bardağımda şarap bir alev gibi titriyor

Bakın kayıkçı ağırdan bir türkü tutturmuş

Ay ışığında yedi kız görmüş, öyle diyor,

Yeşil saçları ta topuklarını bulurmuş.

Ren Irmağı tam ortadan bölüyor Basel'i. Yanılmıyorsam Konstanz Gölü'nden Kuzey Denizi'ne dek birçok Avrupa kentinin içinden geçen bu efsanevî ırmak, sanayinin can damarı bu derin su, yalnızca Basel'de her iki kıyıya da böylesine hâkim. Strasbourg'da, Mainz'de, Köln ve Düsseldorf'ta da gördüğümü anımsıyorum Ren'i. Tam olarak kentlerin içinden geçmiyor, onları sağ beraberine alıp kıyı boyunca akıyordu. Ve çamurlu suyun üzerinde yassı uzun yük gemileri ile bembeyaz gezi vapurları bir gidip bir geliyordu. Güzel Ren ! Yamaçlarına şatolar tünemiş tepelerin, asma kütükleriyle kayalık, dar boğazların arasından kıvrıla büküle hep böyle akar gider işte, nice yaşamları, efsane aşkları suların girdabında sürükleyerek.

Kalkın, türküler söyleyin, oynayın yan yana;

Kayıkçının türküsünü duymayayım gayrı;

Bütün sarışın kızları getirin yanıma,

Saçları örülmüş durgun bakışlı kızları.

"Ren Gecesi"nin şairi bir başka şiirinde bu coğrafyaya döner yine, bu kez eski bir efsaneyi, Lorelei'in büyülü sesine kapılıp kayığını kayaya çarpan balıkçının acıklı sonunu anlatmak için: "Sarışın bir büyücü yaşardı Bacharach'ta / Erkekleri aşkıyla öldüren bir peri." Kim bilir belki peri değil gerçekti Lorelei. Bir balıkçı köyündendi. Irmağın kıyısına oturmuş, kederli bir türkü tutturmuştu. Ayrılıktan söz eden bir türkü. Sevdiği uzaktaydı, bulana durula akan ırmaksa ayaklarının dibinde. Bir yandan altın sarısı saçlarını tararken bir yandan sevgilisinin o eski masaldaki gibi ak bir kuğunun çektiği gemiyle geri döneceğini hayal ediyordu. Türküsü kederliydi belki, ama umutsuz değildi. Ne olduysa o dokunaklı, insanı alıp götüren ses yüzünden oldu. Kayıkçı kayaya çarptı kayığını. Mayakovski de, intihar etmeden önce aynı şeyi mi düşünmüştü, "Aşkın gemisi hayatın kayalığına çarptı" derken ? Evet, herhalde öyle olmuştu.

Şimdi Basel'de ne sarışın bir kadın var yanımda ne kulaklarımda Lorelei'in türküsü. Irmak boyunca yürüyorum. Dün gelir gelmez

sevdalanmıştım bu kente, bugünse her şey güz güneşinde geçmişin mutlu günlerini çağrıştırıyor. Ren'in kaynağında yanık tenli, sarışın bir kadınlaydım yıllar önce. El ele fotoğrafımız hâlâ albümde durur. Onun başında geniş kenarlı bir hasır şapka, ben kısa kollu beyaz bir gömlek giymişim. Belli ki yaz. Gölden aşağıya çağlayarak inmekte binlerce ton ağırlığındaki su. Ve birlikteliğimizi, gece otel odalarındaki ateşli sevişmelerimizi, sağır edici bir uğultuda öğütüp yok etmekte. Bunu anlamam için aradan çok zaman geçmesi gerekti. Başka kentler, başka kadınlar, başka otel odalarında sevişmeler, başka ırmaklar gerekti. Ve o ırmakların kıyısında tek başına yürümeler. Bugünkü gibi.

Sabah, Nâzım'ın deyişiyle "düşman memleketi otel odası"nda uyandıktan sonra, ırmak boyuna inip taş köprüden karşı yakaya geçtim. Orada, güneşli bir kahve terası buldum kendime. Kahve sıcak, çörekler çıtır çıtırdı. Güne bu keyifle başlamak mutlu olmama yetmedi ama. Apollinaire'in dizeleri aklımdan çıkmıyordu:

Ren sarhoştur, sularına asmalar vuran Ren;

Üzerinde gecelerin altını serili.

Yazı büyüleyen yeşil saçlı perilerden

Söz eder ölü bir ses, son nefesinde gibi.

Kimindi bu ölü ses Tanrım, kayıkçının mı, onu yolundan saptıran sarışın kadının mı, nice ayrılıklara, yıkımlara tanık olmuş Ren kıyılarında yatan askerlerin mi yoksa ? Kimdi son nefesini veren ? Savaşta köprüden geçerken vurulan San Francisco'lu delikanlı belki, belki onu uzak bir kumsalda bekleyen sevgilisi ya da kayığını kayalara vurmaktan korkan aşk kırgını bir şair, Mayakovski örneğin, belki de Apollinaire ya da... "Bir kahkaha gibi kadehim kırılır birden". Kadehin kırılmasına çok var daha. Akşamı ağaçların altındaki kuytu barda bir kadeh Ren şarabıyla karşılamak için henüz erken. Şimdi sabah. Gün ışığında yürümek gerek. Yürürken de geçmişin karabasanlarından, acı veren anılarından kurtulmaya, tortusu dibe çöken bulanık suyun çağrışımlarından yunup arınmaya çabalamak gerek. İşte bu nedenle yürüyorum. Yürürken de karşı kıyıdaki eski, güzel evlere, yeşille kaynaşıp bütünleşmiş taş duvarlara, eylül güneşinde parıldayan çatılara bakıyorum. Katedral pas rengi çan kuleleri, sarı yeşil çatısı ve vitraylarıyla duvarların ardından bulutsuz göğe yükseliyor. İki kulenin de ucunda güneşe meydan okur gibi dikilen iki siyah haç var, iki kule de gotik ile Romanesk mimarînin buluştuğu tuhaf bir alaşım sergiliyor. Dün akşam

günbatımında gittim oraya. Kapalıydı. İçeriye giremedim. Ana kapının tam karşısındaki kahvede oturdum bir süre. Taş kaidelerinin üzerinde hazır ola geçmiş, bildiğimiz fillere hiç de benzemeyen Sfenks duruşlu, köpekbalığı dişli, küçük hortumlu fillere baktım. Ve ejderhayı öldüren Aziz Georgius'un heykeline. Elinde mızrak, zırhın yükünden yorulmuş atının üzerinde heybetliydi. Epeyce uzaktan vurup öldürmüştü canavarı. İnip akıttığı kanda yıkansa, Germen efsanelerinin unutulmaz kahramanı Siegfried gibi bedenine kılıç işlemeyecek, Ren boyunca Nibelungların ülkesine varıncaya dek serüvenden serüvene koşacak, yörenin en güzel kadınlarını baştan çıkaracaktı. Ama yiğit bir şövalye değildi o, kendi halinde bir aziz, bir ermişti. Her gün bir bakire isteyen, körpe kadınlara doymayan canavarı, kent halkını vaftiz edip Hıristiyan yapabilmek için öldürmüştü. Venedik'te Scuola di San Giorgio degli Schiavoni'de gördüğüm Carpaccio'nun tablosunu anımsadım. O tabloda İtalyan ressam, Ren efsanelerinden çıkıp gelmiş sarışın bir Germen kahraman gibi çizmişti Aziz Georgius'u, ama sonradan tüm ayrıntılarıyla *Resimli Dünya*'ya girecek bu dizi tabloya (*teleri*'ye) bakarken roman kahramanı Profesör Kâmil Uzman "Şu bizim Kapadokyalı Yorgo !" diyecekti azizden söz ederken. Ve gözlerini Carpaccio'nun hünerinden ayıramayacaktı.

Gözlerimi karşı kıyıdan ayıramıyorum. Eski kent ırmağa düşecekmiş gibi abanan kat kat evleri, hangar büyüklüğündeki pencereli çatıları, duvarları, duvarların içinden fışkıran bitkileri ve balkonlarda açan bin bir renkli çiçekleriyle elimi uzatsam dokunacak kadar yakınımda duruyor. Aramızda ırmak var gerçi, akıp giden, vadiye inip denize kavuşmadan önce köpürüp coşan, kayadan kayaya çağlayıp düşerken uğuldayan Ren Irmağı. Ama yine de Basel'e dokunabilirmişim gibime geliyor. Derken, bu duygumun gerçekleşmesi için öngörülmüş gibi, kentin maketi çıkıyor karşıma. Rıhtımın orta yerine Basel'in tunçtan maketini yapmışlar, körler için. Ilık havayı solusalar, güneşin sıcaklığını tenlerinde hissetseler de ışığı, akıp giden suyu, karşıda eski evlerin ardından göğe yükselen katedralin kesme taştan duvarlarını göremeyen körler için. İlk kez böyle bir şeye tanık oluyorum. Doğanın nimetlerinden, gün ışığının bize sunduğu güzelliklerden körler de yararlansın diye yapılmış bir kent maketi. Gözlerimi kapatıp sivri ve yuvarlak biçimlere dokunuyorum, görme yetimi kaybettiğimi ya da doğuştan kör olduğumu varsayarak parmak uçlarımdan bilincime yansıyan bir titreşimde Basel'i algılamaya çabalıyorum. Bambaşka bir duygu bu, bir kenti yabancı bir kadın gövdesini keşfeder gibi dokunarak, okşayarak

algılamak, giderek bütünleşmek onunla, caddelerinde, ara sokaklarında dolaşmak, çıkmazlarında yitip gitmek. Sonra gözlerimi açıyorum. Kent sivri, dört köşe ya da yuvarlak biçimlerden ibaret değil artık. Orada, ırmağın karşı kıyısında gerçekten var. Dokunamasam da görebiliyorum onu. Ben buradan ayrıldığımda, bu dünyadan çekip gittiğimde de orada kalacak. Bilincimden bağımsız bir gerçeklik o, bir hayal değil. Hayaller geçmişte kaldı. O sarışın kadın, yeşil saçlı su perileri ve ben doğmadan bu kıyıları bir salgın hastalık, hain yaz güneşi gibi kasıp kavuran savaş. Derken çanlar başlıyor yine, Basel'in içimde uğuldayan, geçmiş bir yazın anısını, hâlâ kapanmamış bir yarayı çağrıştıran çanları. Biliyorum bu kez benim için çalıyor çanlar, hasır şapka giyen sarışın kadınlara dikkat et dercesine. Ya da bir tehlikeyi değil, ölü bir aşkın gecikmiş haberini verircesine. Acaba hep böyle, Ren Irmağı gibi uğuldayarak mı çalar Basel'in çanları. Dönüşte Aragon'un romanını mutlaka okumalıyım. Bir de gözlerini İsa'ya bir cam kavanozun içinde sunan Lucia'nın öyküsünü. Kâmil Uzman'ın *Resimli Dünya*'da âşık olduğu Venedikli genç kadının değil, Azize Lucia'nın öyküsünü elbet. Ne diyordu Andre Gide *Pastoral Senfoni*'de, "Gözleri olanlar bakmasını bilmeyenlerdir" mi diyordu, yoksa güz güneşinde dalgalanan kentin pas rengi duvarları mı bende bu düşünceye yol açan ? Çanlar çalıp duruyor işte, onları yalnızca kulaklarımda değil içimde, belleğimin derinliklerinde de duyuyorum. Çoktan bitmiş bir aşkın yasını haber veriyorlar.

2000

Deli Petro'nun Kenti:
Sen Petersburg

Sanırım dünyada pek az kent kısa sürede Sen Petersburg kadar isim değiştirmiştir. Herkesin "Büyük" bizimse, neden bilinmez –belki çok çabuk öfkelendiği, papazların sakallarını kestirmeye gücü yetmediğinden serflerin bitli sakallarını devlet zoruyla kestirdiği ya da bir oturuşta şişelerce votka içerek cinsel iştahı kabardığında çevresindekilere kadın erkek gözetmeden saldırdığı için– "Deli" sıfatını yakıştırdığımız Rus Çarı I. Petro (1672-1725) ülkesini Avrupa'ya açarken kuzeyde, Neva'nın Baltık Denizi'ne döküldüğü bataklık bölgede yoktan var ettiği –yüz binlerce ırgat, savaş tutsağı ve kölenin ölümü pahasına kurdurduğu– kente kendi adını vermeyi uygun görmüştü. Ama onun ölümünden sonra Rusya'nın yeni başkenti, Batılılaşma karşıtı Moskova'ya inat, halkın kısaca "Piter" dediği azizin adıyla anılır oldu.

Petro'nun kenti, Bizans artığı Moskova'dan çok farklıydı. Soğan biçiminde rengârenk kubbeler, ahşap yapılar. Ortaçağ'dan kalma dar sokaklar yoktu burada. İtalyan mimar Domenico Trezzini, Neva'nın deltasına serpilmiş adalar üzerine kenti kurarken caddeleri cetvelle çizmiş, sarayların yüksekliğini Petro'nun bizzat kendisi saptamış, granitten rıhtımlar Avrupa kentleri, özellikle de Amsterdam örnek alınarak mümkün olan en rasyonel biçimde inşa edilmişti. Petro-Pavel Kalesi'nin ilk taşını çar kendi elleriyle yerleştirmişti bataklık araziye. Temelleri su basmasın diye milyonlarca tahta kazık teker teker çamura çakılmış, Neva ve kolları Bolşaya ile Malaya'nın suladığı topraklar neredeyse Ladoga Gölü'ne dek sağlamlaştırılmıştı. Moskova'nın Bizans taklidi kubbeleri, barok kiliselerin puslu gökyüzünü delen altın kaplama *chpitz*'lerine (oklara) bırakmıştı yerini. Devlet otoritesi artık bu sivri kulelerde cisimleşiyordu, Ortodoksluğun soğan kubbelerinde değil. Petro'nun tebaasından çok sevdiği gemiler de öyle, kanallar boyunca süzülüyor, yelkenleri kuzey rüzgârıyla şişince limandan demir alıp engine açılıyorlardı.

Yirmi yıl önce geldiğimde kent, Ekim Devrimi'nin lideri ve Sovyet Devleti'nin kurucusu Lenin'in adını taşıyordu. Yani Leningrad'dı. Komünizmin çöküşünden sonra, yapılan referandum sonucu yeniden Sen Petersburg oldu. Yirmi yıl önce Brejnev döneminde, Sovyet Yazarlar Birliği'nin davetlisi olarak, bugünkü gibi uçakla değil –o zamanlar, kümes hayvanlarını kolhozlarda satmak üzere köylüler biniyordu uçağa, *nomenklatura* ise uzak mesafeleri, semaver ve votka servisinin yapıldığı birinci mevki yataklı vagonlarda kat ediyordu– gece treniyle gelmiş, gelir gelmez de Evropeskaya Oteli'ne yerleşmiştim. Kentin en lüks otellerinden biriydi. Şimdi Kempinski zincirine eklenmiş, fiyatlar neredeyse ona, hatta yüze katlanmış. Değil kalmak, yanından bile geçilmiyor. Özcan'la daha alçakgönüllü bir otele, Sovyet günlerinden yadigâr Sovetskaya'ya attık kapağı. İlk gelişimde rehberliğimi şimdi Rusya'nın İstanbul konsolosu olan, o zaman Moskova Radyosu Türkçe Yayınlar Bölümü'nde görevli Natalya yapıyordu. "Emin ellerde" sayılırdım. Resmî bir program hazırlamışlar, bir saat olsun boş zaman bırakmamışlardı. Onların uygun gördüğü yerlere gidip onların görmemi istedikleri şeyleri –bu arada elbette müzeler ile yazar evlerini– görmem gerekiyordu. Programda Ekim Devrimi'nden beri Kışlık Saray'ın karşısına demirlemiş üç bacalı Aurora zırhlısı ile çarların yazlık saraylarının bulunduğu Puşkin köyü de vardı. Hizmetime bir araba ve şoför verdikleri için bir kez olsun metroya binememiş, tiyatro ya da bale çıkışlarında, gece geç vakit rıhtımlar boyunca tek başıma yürümüş, kuytu avlulardan, karlı ve ıssız alanlardan, fenerlerinin ölü ışığı Neva'ya vuran taş köprülerden geçmiştim. Demir korkulukları bekleyen aslanlar ve şaha kalkmış atların çıplak seyisleri karanlıkta belli belirsizdiler. Görkemli sarayların, barok kiliselerin, en az Versailles'ın bahçeleri kadar geometriden nasibini almış parkların ardındaki yoksulluğu da keşfetmiştim bu gece yürüyüşlerinde. Kuytu avlulara bakan eski yapıların dar ve soğuk odalarında insanlar iç içe yaşıyorlardı. Donmuş kanallar boyunca evlerin pencereleri, Dostoyevski kahramanlarının ruhları kadar karanlıktı. *Seyir Defteri*'ne ayaküstü şu satırları yazdığımı anımsıyorum:

> Evropeskaya Oteli'nde kalıyorum. Penceremden beyaz sütunları, sarı badanalı duvarlarıyla tarih müzesi görünüyor. Ve küçük parktaki Puşkin heykeli. Bu akşam *Traviata*'yı izleyeceğiz. Ama Leningrad'la ilgili düşlerimde yalnızca Dostoyevski var. Sen Petersburg'un kanallarını, evlerin heyula gibi uzayan gölgelerini, Petraçevski'nin arkadaşlarıyla birlikte hapsedildiği kaleyi düşünüyorum. *Suç ve*

Ceza'yı yeniden okuyacağım Paris'e döner dönmez. Raskolnikov'un daracık odasında yaşadığı karabasanı yıllar önce İstanbul'da, evimizin karanlık bir avluya bakan arka odasında ben de yaşamamış mıydım ? Leningrad'la ilgili bir öykü yazmalıyım. Neva Irmağı'nı, Dostoyevski'nin sürgünden dönüşü ile Aurora zırhlısının Kışlık Saray'ı topa tutuşunu anlatan, daha doğrusu bu unsurlardan yola çıkarak Leningrad kentinde yalnız, yapayalnız dolaşan bir Türk yazarının zihninden geçenleri, kentin tarihi ile yazarın İstanbul'da yaşadığı devrimci dönemin ortak imgelerini dile getiren bir öykü.

Dönüşte yazdım bu öyküyü, adını da "Raskolnikov'un Odası" koydum. O zaman Sen Petersburg yazınsal çağrışımlarına kapıldığım, mimarî dokusunda Puşkin'in, Gogol'ün, ille de Dostoyevski'nin dünyasından izler aradığım bir kentti. Oysa şimdi, XXI. yüzyılın başında, geçen yüzyılın kuşkusuz en önemli tarihsel olayı sayılabilecek, bir bakıma tüm dünyanın kaderini belirleyen Ekim Devrimi'nin, 12 Mart günlerinde elimizden düşürmediğimiz John Reed'in ünlü kitabına atıf yaparak söylemek gerekirse *Dünyayı Sarsan On Gün*'ün izlerini bile bulmak mümkün değil. Gerçi Lenin'in heykelleri alanlardan kaldırılmamış, belki de Sen Petersburg bir dönem adını taşıdığı Bolşevik liderin anısını yaşatan tek Rus kenti. Onu, Finlandiya İstasyonu'nda, sürgün dönüşü çevresini sarmış işçi, köylü ve askerlerle birlikte betimleyen bir duvar resmi bile var. Başının kelini örten ünlü kasketi, kolalı beyaz gömlek ve kravatıyla biraz öne doğru eğilmiş "Tüm iktidarın Sovyetlere !" verilmesini istiyor. Az sonra, Nâzım Hikmet'in "Petrograd 1917"de yazdığı gibi,

Neva Nehri'nde buzlar kızarırken
Onlar çocuk gibi iştahlı
rüzgâr gibi cesur
Kışlık Saray'a girecekler.
Ve demir, kömür ve şeker
ve kırmızı bakır
ve mensucat
ve sevda ve zulüm ve hayat
ve bilcümle sanayi kollarının
ve küçük ve büyük ve Beyaz Rusya ve Kafkasya ve Sibirya ve Türkistan

ve kederli Volga boylarının
ve şehirlerin bahtı
bir şafak vakti değişmiş olacak
Bir şafak vakti karanlığın kenarından
karlı çizmelerini Onlar
mermer merdivenlere
bastığı zaman.

Ne var ki, Lenin'in Smolni'deki karargâhında hazırladığı ("Kışlık Saray'da Kerenski / Smolni'de Sovyetler ve Lenin / Sokakta karanlık / kar / rüzgâr / ve onlar" diye yazıyordu Nâzım !) ve bizlere bir halk devrimi gibi anlatılan Bolşevik ayaklanmasının üzerinden yıllar geçti. Nice sular aktı Sen Petersburg'un köprülerinin altından.

Simdi kent, kuruluşunun üç yüzüncü yılını kutlamaya hazırlanıyor. Bir zamanlar soyluların yaşadığı, Sovyet döneminde el konulan, günümüzdeyse plansız programsız özelleştirilen sarayların cepheleri yenileniyor. Sarı, pembe, fıstık yeşili ve vişne çürüğü renkler revaçta. Ve Nevski Bulvarı'nın vitrinlerini dolduran, Fransız konyağından havyara, İskoç viskisinden kristal sofra takımlarına lüks tüketim maddeleri. Ama kimin için ? Bir avuç azınlık ya da mafya babaları için elbet, metro çıkışlarında, pazar yerlerinde, otobüs ve tramvay duraklarında iki üç portakal, eski madalyalar, Kızıl Ordu şapkaları ya da soğukta büzülüp küçülmüş bir adet patlıcan satarak geçimini sağlamaya çalışanlar için değil. Bu kez hem çarlık dönemindeki kadar şık, şen şakrak, hem de alabildiğine yoksul ve kederli göründü bana Lenin'in kenti.

Evet, yirmi yıl sonra yeniden Sen Petersburg'dayım. O zamandan bu yana görünürde pek çok şey değişmiş. Vitrinler, özellikle de o nefis "art nouveau" dekoru içindeki Eliseev'in vitrinleri Paris'te bile bulamayacağınız pahalı mezelerle dolmuş. Nevski Bulvarı, Sovyet döneminde olduğu gibi bugün de kentin atardamarı, en canlı, en kalabalık alışveriş merkezi. Yeşil-beyaz cephesiyle ilk bakışta dikkati çeken ve adını en sevdiğim et yemeklerinden birine veren Stroganov'un sarayı, iğne atsan yere düşmeyecek kadar kalabalık "Gostinıy Dvor" mağazasının galerileri, Sadovaya Sokağı'nın köşesinden başlayan alt geçitte karaborsacılar ile kimsesiz çocuklar, solda az ötede Kazan Katedrali'nin isli sütunları ile kentin en albenili yapılarından Aleksandra Tiyatrosu ve ışıklar... ışıklar. Yalnızca rock müzik çalınan kahvelerin, rublenin "convertible" oluşundan

bu yana her yerde mantar gibi biten döviz bürolarının, bankalar ile kumar salonlarının, piroşki değil ama pizza yiyebileceğiniz lokantaların, her türlü malın satıldığı, ama ateş pahasına satıldığı büyük mağazaların, elbette Hollywood yapımı filmler gösteren sinemaların karşılıklı sıralandığı cadde, Neva'ya doğru kentin güneyini neredeyse tam ortadan ikiye bölüyor. Adını, Petro'nun 1712'de yaptırdığı "Muzaffer Novgorod Prensi Aleksandr Nevski" Manastırı'ndan alan Nevski Bulvarı, tam dört kilometre uzunluğunda. Altın kaplama sivri kulesi, Eski Yunan tapınaklarını andıran beyaz sütunların çevresine dizilmiş heykelleri ve göğü delen okuyla kentin simgesi sayılan Amirallik Binası'ndan, at heykelleriyle süslü Aniçkov Köprüsü'ne dek eski kentin, oradan Nevski Manastırı'na kadar da yeni kentin, yani Sovyet döneminin mimarî özelliklerini taşıyor. Bu kez yazınsal çağrışımların peşinde değilim ama, Ukrayna düzlüklerine, rüzgârda salınan buğday başakları ile mavi gökyüzüne, Dinyeper Irmağı'nın ılıman iklimine aşina Gogol'ün, Sen Petersburg'a ilk gelişinde yaşadığı şoku anlatan "Palto" öyküsündeki şu satırları anmadan da geçemeyeceğim:

> Petersburg'da yılda eline aşağı yukarı dört yüz ruble geçen insanların amansız bir düşmanı vardır. Vücuda çok yaradığı söylenmesine karşın bu düşman, bizim kuzey ayazımızdır. Bu ayaz, sabahleyin saat dokuzda, sokakların bakanlıklara gidenlerle dolu olduğu bir sırada, kimseyi gözetmeden, herkesin burnuna öyle güçlü, öyle kavurucu fiskeler vurur ki, zavallı memurlar, burunlarını nereye sokacaklarını şaşırırlar.

Bu kenti sevmeyen, "Rusya'nın Moskova'ya gereksinimi var. Sen Petersburg'unsa Rusya'ya" dedikten sonra ülkesini terk edip Avrupa'ya giden Gogol'den bu yana, Sen Petersburg'da pek çok şey değişmiş ama, insanın iliğine işleyen rutubet ve soğuk hiç değişmemiş. Kasım ortasında kar yağıyor. Lapa lapa yağsa yine iyi, serpiştiriyor o kadar. Derken sulu sepkene çeviriyor. Dışarıya çıkmanın, sokaklarda başıboş dolaşmanın imkânı yok. Biz de metroya sığınıyoruz. İyi ki de öyle yapıyoruz. Sen Petersburg metrosu kent halkının gerçek fizyonomisini yansıtan bir laboratuvar çünkü. Aydınlık ve sıcak, üstelik bir hayli de derin. Kimi yerde, Neva'nın altından geçerken, tünelin derinliği yüz elli metreyi buluyormuş, öyle okudum kent rehberinde. Yürüyen merdivenle inerken ters yönde çıkan yorgun bedenler, asık suratlar, fotoğraf çektiğinizde yasak işareti yapan "görev bilinciyle eğitilmiş" vatandaşlar görüyorsunuz. Neyse ki aralarında sırım gibi delikanlılar, aşırı makyajlı ve bakımlı, güzel, çok güzel

genç kızlar da var. Sonra, başlarında kalpak ya da şapka, Nevski Bulvarı'nda arzı endam eder gibi merdivenin korkuluğuna yaslanan askerler. Çoğu bahriyeli ve hemen tümü güler yüzlü. Başörtülü, şişman kadınlar bir yana, dünyanın en güzel kızlarını Sen Petersburg metrosunda seyredebilirsiniz. Geçen gelişimde metroya bir kez olsun binemediğim için hayıflanıyorum. Gıcırtılı tramvaylar ile hantal otobüslere de binmemiştim. Şoför, kimi zaman geç kalıyor, ama mutlaka gelip bizi ya otelden ya da bir müze veya tiyatrodan alıyordu. Bir keresinde, yine geç kaldığı için onu bir güzel azarlamıştı Natalya. Ben araya girmeye çalışınca da, bu işe karışmamamı, çünkü şoförün resmî arabayla taksicilik yaptığı için geciktiğini söylemişti. Sahi, belki tek tük özel arabalar vardı da, taksi yoktu o yıllarda. Şimdiki gibi içersini göstermeyen karanlık camlarla kaplı Mercedes ve BMW'lerse hiç yoktu. Buna karşılık Astorya ya da Evropeskaya otellerinin önünde bekleyen, buz tutmuş rıhtımlar boyunca Amirallik Binası'na ya da Kışlık Saray'a doğru kelle götürürcesine uçan siyah limuzinler görebilirdiniz. "Otomobil uçar gider" şarkısı da o dönemden kalmış olmalı. Oysa rejimin "medarı iftiharı" toplu taşıma araçlarıyla Karadeniz'den gelip Marmara'ya süzülen, Boğaz tepelerinden biraz hayranlık biraz da özlemle seyrettiğimiz, bacaları orak çekiçli beyaz yolcu gemileriydi. Neyse biz dünü bir yana bırakıp bugüne dönelim yine. Ve kentin en ilginç, en şaşırtıcı, hani ne derler –en "in" mi ?– mekânlarından birine, "Günbatımından Gündoğumuna" adlı gece kulübüne konuk olalım.

Önce dekor: sahnede tavandan yere dek inen bir demir direk, yanda, masanın üzerinde çürüyen iskelet, bir eli boş votka şişesinde öbür eli leğen kemiğinden ibaret apış arasında. Biri esmer öteki sarışın, iki çok güzel ve çok çıplak kadın –bu "çok çıplak" da ne demekse !– demir direkte dönerek, çömelip kalkarak, bacak ve kollarını açıp kapatarak, kalçalarını kıvırıp göğüslerini hoplatarak ve neyse ki pişmiş kelle gibi sırıtmadan, gösteri yapıyorlar. Derken, pek sevmediğim moda bir deyimle söylemem gerekirse, "gecenin ilerleyen saatlerinde", fır dönmeye başlayan kırmızı, yeşil, turuncu, mor spot lambalarının ışığında iriyarı adamlar ile en az onlar kadar kocaman bir köpek dolduruyor sahneyi. Şaklaban sunucu eline mikrofonu alıp avazı çıktığı kadar bağırmaya başlıyor. Ne dediğini anlamıyoruz, ama beklenmedik bir gelişme olduğu, ortada birtakım dolapların döndüğü, çıplak kadınlar ile adamların alt alta, üst üste, hadi doğrusunu yazayım, kimi zaman da iç içe güreşmelerinden belli. Derken bir adam, iskeletin iç

organlarından koparır gibi yaptığı, önceden oraya konmuş et parçalarını köpeğe yediriyor. Ve köpeğin havlamaları güreşenlerin inlemelerini de bastırıyor, hoparlörlerden haykıran müziği de.

Uzatmayayım. Şaşırtıcı, hem itici hem çok çekici bir gösteriydi, "underground performance" mı ne diyorlar, öyle bir şeydi işte. Domates suyuna karıştırdığımız bir şişe buzlu votka eşliğinde iyi vakit geçirdiğimizi söyleyebilirim. Eskiden olsaydı bir büyük otelin lokantasında piroşki yer, devlet sanatçılarının ağzından balalayka eşliğinde Rus halk türküleri dinlerdik. *Seyir Defteri*'ne "Gece Kirov Balesi'nde" diye not düşmüşüm yirmi yıl öncesinin Leningradı'ndan söz ederken, "sahnedekileri seyreyle gözlerim ! Renkli giysileri, güzel dekoru, canım balerinleri ! *Bayaderka*'yı seyreyle gözlerim ! Ustalığı, ama donup kalmışlığı da klasik ölçüler içinde. Şık insanlar, arada içilen şampanya, dondurmalar. Biletler de oldukça ucuz. Ve bale ya da opera başlı başına bir ayin Sovyetler'de."

Artık bu ayinin sonu mu geldi dersiniz ? Umarım öyle değildir. Umarım bu ülkede hâlâ klasik bale, tiyatro, şiir resitalleri revaçtadır. Yevtuşenko'nun, Voznesenski'nin, Bulat Okudjava'nın şiirlerini dinlemek için stadyumları dolduran kalabalık bir yerlere sıvışıp kaybolmamıştır. Umarım hâlâ sevilen bir yazarın son kitabını almak için insanlar kuyruğa giriyor, klasik müzik konserlerinde yer bulunmuyordur. Biz ülkenin değişen zevkini yerinde görmek, genel havayı koklamak, biraz da "göz banyosu" için günbatımından gündoğumuna bir kaçamak yaptık.

* * *

Bir adı da Ermitaj olan ve kuşkusuz dünyanın en zengin resim ve heykel koleksiyonlarının yanı sıra, çarlık döneminin tüm hazinelerini de barındıran Kışlık Saray'dan önce Rus Müzesi'ne gitmemizin nedeni, küreselleşme sürecinde kaybolmaya yüz tutan "Rus ruhu"nu bulmak değildi elbet. Grandük Mihail Pavloviç'in sarayının, müzeye dönüşmeden önce askerî mühendislik okulu olduğunu, babasının bir cinayete kurban gittiğini öğrenen Dostoyevski'nin ilk sara nöbetini burada geçirdiğini biliyordum. Ama Dostoyevski'nin izini sürmek değildi amacımız. Bir tablonun peşine düşmüştük. Yapıtlarında devrim öncesi Rusya'yı, genellikle de yoksul halk ile sert doğa koşullarını gerçekçi bir üslupla betimleyen İlya Repin'in *Zaporojye Kazakları* adlı tablosunu mutlaka görmek istiyorduk. Ressam bu tabloda, Osmanlı padişahının mektubuna cevap yazan Kazakları çizmişti

çünkü. Ukrayna düzlüklerini, kuzeyden güneye akıp giden gümüş rengi Dinyeper'in suladığı toprakları kendilerine yurt edinmiş Kazaklar, gelenek ve özgürlüklerine en az dinleri kadar bağlı bu yiğit savaşçılar, sultanın tebaasına girmeyi reddetmekle kalmamış, Babıâli'ye hakaret dolu bir mektup da göndermişlerdi. Repin onları, içkiden kızarmış güleç yüzleri, sarkık bıyıkları ve kazınmış yamru yumru kafalarıyla, kimini başında kalpak belinde kılıç, kimini ağzında çubuk bağrında haç, katıla katıla gülerlerken resmetmişti. Sultana gönderdikleri mektubun içeriğini bilmiyorduk gerçi, ama neşeli ve sarhoş hallerinden, kahkahadan kırılırcasına göbek hoplatmalarından, Osmanlı tebaasına girip padişaha kul olma önerisini pek komik bulduklarını tahmin edebiliyorduk. Özcan tablonun fotoğrafını çekedursun, ben nasıl olduysa Apollinaire'in bir şiirini anımsadım. Sahi, bir zamanlar dilimden düşmeyen, çoğu dizelerini ezbere bildiğim "Aşk Kırgınının Şarkısı"nda, bu tablodan esinlenerek yazılmış bir bölüm de vardı. Yalnızca Kazakların cevabını değil, sultanın önerisini de o eşsiz hayal gücüyle dile getirmişti şair:

Kullarım olun bağlanın bana
Diye ferman buyurdu sultan
Onlar bu habere güldüler oysa
Cevabı da döşendiler tez elden
Bir mumun titrek aydınlığında.

ZAPOROJYE KAZAKLARININ İSTANBUL SULTANINA CEVABIDIR

Sen Barabbas'tan da suçlu
Sen ne iblissindir sen
Kötü melekler, gibi boynuzlu
Çamurla çirkefle beslenen
Senin namazını kılmak olur mu

Sen Selanik'in kokmuş balığı
Mızrakla oyulmuş gözlerin

Korkulu düşlerin geniş halkası
Bir koyverişte fırlamışsın
Bozulunca ananın bağırsakları

Sen Podolya celladı tiryakisi
Nice derdin çıbanın irinin
Sen domuz burnu beygir gerisi
Bakalım dillere destan servetin
Sürüyle hastalığını giderecek mi

Bir aşk şiirinde böylesine kaba dizelere yer veren şair, Kazakların sadakatini sevdiği kadının sadakatsizliğiyle karşılaştırırken, biraz daha dikkatli olabilirdi diye düşünüyorum. Yine de, Repin'in tablosunu anlamaya, Kazakların savaş durumundan kaynaklanan kabalıklarını onları sevimli göstererek dengelemeye çalışan bir çaba da yok değil Cemal Süreya ile Tomris Uyar'ın birlikte çevirdikleri bu dizelerde.

Müzeden çıktığımızda sulu sepken dinmiş, hava açmıştı. Kar beyazında dupduruydu ortalık. Güneş parkın tam ortasındaki Puşkin heykeline vuruyor, tunç mantosu içinde her zamanki gibi dik ve mağrur duran şairin yorgun yüz çizgilerini aydınlatıyordu. Az sonra bir sokak ötede, Mayka Rıhtımı'nda düelloya gidecekmiş gibi endişeliydi. Eliyle belli belirsiz bir yeri işaret ediyor, belki de yol göstermek istiyordu Rus halkına. Geçen gelişimde Evropeskaya Oteli'ndeki odamın balkonundan da görebiliyordum aynı heykeli. Yine böyle zarif, biraz endişeliydi. Onun bu ülkede tüm çarlardan, Petro ve Lenin'den bile daha çok sevildiğini, şiirlerini herkesin ezbere bildiğini, Rus halkının yaşamında vazgeçilmez, abartmadan söylüyorum erişilmez bir yeri olduğunu düşünmüştüm. Moskova'ya dönüşte, Puşkin Alanı'nda bir günlük sevgilim Tanya'yı beklerken, başta sürgünde ölen Nâzım Hikmet olmak üzere bu halkın acıları ile hayallerini paylaşmış tüm şairlerin alın yazısı düşmüştü aklıma. Ve sonradan "Puşkin Alanı" adlı öyküme girecek sözcükleri mırıldanmıştım:

> "Şair yok artık. / Yaşam tükendi." Lermontov'un Puşkin'in ölüm haberini alınca yazdığı şiirin ilk dizeleri çakıyor belleğimde. Bu şiir yüzünden Kafkasya'ya sürüldüğünü okumuştum Lermontov'un. Onun da düelloda öldürüldüğünü, Gumilov'un Bolşevikler tarafından kurşuna dizildiğini, Aleksandr Blok'un iç savaş sırasında

> Petrograd'da yoksulluktan öldüğünü, Yesenin'in Astorya Oteli'nde kendini astığını, onun intiharını kınayan Mayakovski'nin de intihar ettiğini, Mandelstam'ın Vladivostok'tan geri dönmediğini okuduğum gibi.

Puşkin'in anısı genç yaşta ölen, sürgünlere, hapislere gönderilen, Artaud'nun deyimiyle "intihar ettirilen" şairlerin trajik yaşamlarını çağrıştırıyor. Oysa iyimser olmak için her şey var. Güneş, kar toplasa da, sonunda açtı işte, buzlar erimeye başladı. Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza*'da Sen Petersburg'a haksızlık ettiğini, kentin hiç de üstadın betimlediği kadar iç karartıcı olmadığını düşünüyorum. Daracık odasında, insanlığı kurtarmak adına bir cinayet tasarlayan yoksul öğrenci Raskolnikov'a, arkadaşı Svidrigaylov romanın bir yerinde şöyle der: "Burası yarı deliler kenti azizim ! Yeryüzünde insan ruhları üzerinde Petersburg kadar karanlık, keskin ve garip etkiler yapan, bir başka kente çok az rastlanır." Gerçekten öyle mi ? Haklı mı Svidrigaylov. Belki de. Ama şu an, donuk güneşin aydınlattığı sokaklarda Neva'ya doğru yürürken kentin gizli yüzü ele vermiyor kendini. Puşkin bir şiirinde hem "sefih" hem "sefil" olduğunu söyler Sen Petersburg'un. Galiba hâlâ öyle. Hâlâ ak sütunlu, mermer merdivenli sarayların, şampanya kadehleri ile kristal avizelerin, dövme demirden parmaklıkların, suyu donmuş çeşmeler ile parkların ardında izbeler, çamurlu sokaklar, sarhoş babalar ile orospu anneler, diyeceğim yoksulluğun saltanatı hüküm sürmekte. Ama ben görmüyorum bütün bunları, Puşkin'in sesini duyuyorum yalnızca:

> Ey kent hayranım sana !
>
> Petro'nun şaheseri seni seviyorum
>
> Yapıların uyumuyla ırmağın akışını
>
> granit taşından rıhtımlarını
>
> dövme demirden parmaklıkları
>
> aysız ama aydınlık gecelerinde gördüğüm düşleri
>
> gece lambamı yakmadan okuyup yazdığım odamı
>
> ve penceremden görülen ıssız sokaklarla
>
> Amirallik Binası'nın altın okunu seviyorum.

Şiirlerinde ölümsüzleştirdiği, uzağındayken özlemiyle kahrolduğu, nazlı bir kadın gibi düşlediği Sen Petersburg'da bir kış günü –sevdiği kent kadar güzel ve işveli bir kadın yüzünden– düelloda öldürüldü Puşkin. Kanı karlı

rıhtımın taşlarını boyadı. O kan nice şairin damarlarında dolaşıyor şimdi. Çünkü kentlerin yaşamı insanlarınkinden uzun. Sen Petersburg üç yüz yaşında. Katerina'nın Falconet'ye ısmarladığı Petro'nun heykeli belki biraz daha genç ama, biliyorum o da duruyor yerli yerinde. Heykellerin ömrü de, Stalin'inkiler hariç, bir insanın ömründen uzun. Az sonra Petro'nun heykelinin yanında olacağım. "Alanın tam ortasında şaha kalkmış atıyla Deli Petro. Neva'nın üzerinden aşıp karşı kıyıya atlayacak neredeyse. At öylesine dikilmiş kaya parçasından kaidenin üzerinde. Petro da adını taşıyan kentin göğüne kanatlanmaktan öylesine mutlu. Atın upuzun, tunçtan kuyruğu onu yere doğru çekiyor ama. Rusya'nın Avrupa'ya açılan bu ilk penceresinden göğe yükselmesini önlüyor" diye yazmıştım ilk gelişimde. Şimdi onu yere doğru çekenin, atın kuyruğu değil nallarına dolanan yılan olduğunu biliyorum. O yılanın başı ezildiği gün yalnızca tunç süvarinin kurduğu kent değil, tüm Rusya kanatlanıp uçacak, inanıyorum buna.

2002

Beyaz Geceler

Evropeskaya Oteli'nin lobisi çok kalabalıktı, kahvesi ise ıssız ve loş. Geçen gelişimden bu yana hemen her şey değişmiş gibi geldi, içeriye girmedim. Hemingway'in o çok sevdiğim öyküsündeki gibi "temiz ve iyi aydınlatılmış bir yer" gerekiyordu bana, komünizm çöktükten sonra Kempinski zincirine bağlanmış, ona göre dizayn edilmiş eski bir otelin pahalı kahvesi değil. Dostoyevski'nin hayaliyle –belki de hayaletiyle– şöyle baş başa kalabileceğim, yirmi yıl önce Raskolnikov'un izini sürerken bu otelin yüksek tavanlı, geniş odasında yeniden okuduğum *Suç ve Ceza*'nın yazarını Sen Petersburg'un yoksul mahallelerinde dolaşır, aslan heykellerinin beklediği köprülerden geçer, kanallar boyunca yürürken düşleyebileceğim bir yer. Çok olmuştu görüşmeyeli. İyilik ile kötülüğü, acıma ile şiddeti, güzel ile çirkini –hatta iğrençliği– özyıkım ile cinayeti kişiliklerinde birleştiren kahramanlarıyla buluşmayalı. Varenka, Diyavuşkin, Prens Mişkin, Rogojin, Stavrogin, Raskolnikov, Sonya ve Nastasya Filipovna'larla düşüp kalkmayalı, Karamazof kardeşler ile sarhoşların, düşkün kadınlar ile dilenci çocukların elinden tutmayalı. Üstadın kitaplarını okumayalı.

Aradan yıllar geçmiş, Galatasaray Lisesi'nde öğrenciyken okuduğum *İnsancıklar*'ın, *Ölüler Evinden Anılar*'ın, ille de *Suç ve Ceza*'nın kahramanları birer birer belleğimden silinmişlerdi. Onları düşlemiyor, alınyazılarını merak etmiyor, onlarla yaşamıyordum artık. Bu Sen Petersburg yolculuğu, Dostoyevski'yle yıllar önesine dayanan tanışıklığımı tazeleyebilir, onunla yeniden karşılaşmama yol açabilirdi.

Doğru, çok olmuştu yazarın dünyasına –derin ve fırtınalı bir denize, balık kaynayan bir ummana dalar gibi– girmeyeli. Onu seyrek saçların örtemediği geniş alnı, solgun yüzü, sara hastalığının çökerttiği avurtları, dalgın –biraz da deli– bakışları, bakır rengine çalan uzun sakalı ve Perov'un 1872'de, ölümünden dokuz yıl önce yaptığı ünlü portresinden tanıdığımız neftî paltosuyla ("Hepimiz Gogol'ün *Palto*'sundan çıktık" dememiş miydi o

kısık ve sinirli sesiyle !) lambasının ışığında –belki lambaya bile gerek duymadan beyaz geceler boyunca– romanlarını yazarken düşlemeyeli.

Ekim Devrimi'nden bir yıl sonra hükûmet Moskova'ya taşındığında kendi kaderine terk edilmişti Petro'nun kenti. Yirmi yıl önce geldiğimde Brejnev iktidarda, Sen Petersburg derin uykudaydı. Sokaklar ıssız ve karanlık, alanlar boş, Neva'nın rıhtımlarında arzı endam eyleyen barok yapılar kasvetliydi. Bazılarının iyice yıprandığını, sıvaların yer yer dökülmeye başladığını, pencerelerinin de sımsıkı kapalı olduğunu anımsıyorum. Tuhaf bir sessizlik çökmüş gibiydi kentin üzerine. Nevski Bulvarı bile, aradan yüzyılı aşkın bir zaman geçmesine karşın, Gogol'ün öykülerindeki kadar kalabalık değildi. Ne yoksulluk göze çarpıyordu ne de şimdiki gibi aşırı zenginlik. Buna görmemişlik demek daha doğru olur belki. Dostoyevski'nin dünyasından, sefertası gibi iç içe geçmiş karanlık ve havasız avlulara bakan odalardan, Saman Pazarı'nın deviniminden, caniler ile sarhoşların, yoksul öğrenciler ile orospuların yaşadığı, ortalığa kötü kokuların yayıldığı mekânlardan hiçbir iz kalmamıştı. Lenin'in kenti anıtları, sarayları, alanları, parkları, trafiğin düzenli akışını engellemeyen külüstür tramvayları ve resmî arabalarıyla Dostoyevski'nin romanlarından yansıyan karmaşanın tam tersi bir görünüm sergiliyordu. "Duru, saydam Neva ! Çan kuleleri ile görkemli sarayların yansıdığı donuk su ! Ve suyun kaygan yüzeyinde düşlerden bir orman. Ağızları ucuz şarap kokan adamların, çamurlu dar sokaklarda müşteri bekleyen veremli orospuların, iç içe geçmiş evlerin karanlık avlularına çamaşır asan yaşlı kadınların, basık tavanlı dar odalarda hayal kuran öğrenciler ile katillerin düşlerinden bir orman. Bir şafak vakti, çatırdayan buz parçalarıyla çözülüp Neva'nın derinliklerine gömüldü bu orman. Bir şafak vakti uzun bacalı Aurora, Kışlık Saray'ı topa tuttuğunda, sarsılıp yıkılan Kerenski değil, Sen Petersburg kentinin korkunç hayaliydi" diye yazmıştım o zaman. Oysa şimdi Petersburg, yalnızca adıyla değil, kalabalığı, canlılığı, metro girişlerinde göze çarpan yoksulları ve köşe başlarını tutmuş kaçakçılarıyla eskiye, hiç abartmadan söylüyorum, çarlık dönemine dönüş yolundaymış gibi bir izlenim uyandırıyor. Bu dönüşün olumlu yönleri de var elbet, ama benim derdim başka. Ben Dostoyevski'nin Sen Petersburgu'nu düşleyebileceğim "temiz ve iyi aydınlatılmış bir yer" arıyorum. Ve tabiî ki Puşkin'in düelloda öldürülmeden önce son kahvesini içtiği, Fontanka Kanalı'na yakın beyaz badanalı, kemerli yapının girişindeki terasa oturmuyorum. Orası Puşkin hayranı turistlerle dolup taşıyor çünkü. Cadde üzerindeki herhangi bir

kahveye de girmiyorum. Bu yöreden uzaklaşmam gerek. Az ilerdeki Puşkin heykelinden, Nevski Bulvarı boyunca karşılıklı sıralanan saraylardan, sinema ve lokantalardan, Gostinıy Dvor'un göz kamaştıran vitrinleri ile Elisev'in ateş pahası havyarlarından uzaklaşıp kendime sakin bir yer bulmalıyım. Şöyle sıradan, kuytu bir yer. Ancak böyle bir yerde Dostoyevski'nin dünyasıyla baş başa kalabilir, onun kentini, beyaz geceleri, burada yaşadıklarını anımsayabilirim çünkü.

Caddeyi ters yönde, yani Amirallik Binası'na doğru değil, Nevski Manastırı'na doğru yürüyorum, kalabalığın, itiş kakışın, vitrinlerin önü sıra akıp giden insan selinin –evet, İstanbul sinemateğinde bir tekini bile kaçırmadığım Ayzenştayn'ın filmlerinden bu yana aşina olduğum halk kitlelerinin– arasında kendime bir yol açmaya çabalayarak. Neva'nın sol yakası boyunca Vasilyevskiy, Petrogradskiy, Yelagin adacıklarından çok kıta toprakları üzerinde yayılıp genişlemiş eski kenti saran Griboyedov, Moyka ve Fontanka kanalları ardımda kalıyor. Derken yan sokaklara sapıyorum. Burada evlerin cepheleri, kent merkezindekiler gibi yenilenmemiş. Dostoyevski'nin benzi kadar sarı, uçuk bir renk hâkim manzaraya. Sanki her şey biraz beyaza çalıyor, bir hayli de kurşunîye. Duvarlar rutubetten neredeyse yosun tutmuş, sıvalar yer yer dökülmüş. Köprüler de öyle, üzerlerinden geçerken pek güven vermiyorlar insana. Bir gece Raskolnikov'un başına gelen sizin de başınıza gelebilir. Nikolayev Köprüsü'nün orta yerinden yürürken, eğer kafanızı kemiren bir düşünce "civcivin yumurtadan baş vermesi gibi" tüm varlığınızı kuşatmış, sizi ele geçirmişse (bunun mutlaka bir cinayet tasarısı olması da gerekmez) yol isteyen arabacının kırbacı sırtınızda şaklayabilir. Ya da köprünün korkuluğuna dayanmış kanalın bulanık suyuna bakıyorken sokak fenerlerinin çiğ ışığı altında benzerinin peşine düşmüş, bu "nemli, sisli, yağmurlu, karlı, korkunç gecede, irinle, nezleyle, sıtmayla, anjinle, çeşit çeşit hastalıklarla, kısacası, Sen Petersburg'da kasım ayının tüm armağanlarıyla dolu gecede" öteki benini, ulaşmak istediği erdemli, yakışıklı insanı arayan aşağılık memur Golyatkin'e rastlayabilirsiniz.

Golyatkin ! Dostoyevski'nin bölünmüş kişiliğini, içinde aynı anda taşıdığı şeytan ile meleği simgeleyen kahraman ! Hem namuslu ve alık hem utanmaz ve dalkavuk. Gogol'ün *Burun*'undan (burnundan da diyebilirim) düşmüş gibi. Sabah uyanır uyanmaz ilk işi aynaya bakmak olan bu zavallı memur, Dostoyevski'nin *Öteki*'sinden çıkıp karlı bir Petersburg gecesinde karşınıza dikilebilir. Hele hava böyle soğuksa, Neva'dan yükselen sis

köprüler ile sokakları, evlerin yüzünü, çatıları bile yavaşça örtüyorsa. Uşağınızdan ya da kapıcı kadından başka bekleyeniniz yoksa.

Birden Golyatkin'in öteki benine rastladığı gece düşüyor aklıma. Artık kentin merkezinden uzak bir sokakta değil, Dostoyevski'nin romanlarının içinde yürümeye, onun hemen hemen tüm kahramanları gibi Petersburg'u bir uçtan bir uca kat etmeye başlıyorum. Onlar gibi dalgın ve düşünceli değilim ama. Tam tersine uyanığım. Çevreyi tanımaya, en küçük ayrıntıları bile gözden kaçırmamaya çalışıyorum. Hayalî bir yolculuk bu. Ama, aynı zamanda da gerçek bir yolculuk. Çünkü onun kentinde, bir zamanlar onun da arşınladığı sokaklardayım. Rehberim Dostoyevski.

> Petersburg'un çan kulelerinde saat geceyarısını çalıyordu. Korkunç bir geceydi, nemli, ıslak, yağmurlu ve sisli bir gece... Rüzgâr ıssız sokaklarda uğulduyor, Fontanka Kanalı'nın karanlık suyunu köprüyü tutan zincirlerin de yukarsına dek dalgalandırıyor, uğultuya gıcırdayarak karşılık veren rıhtımdaki sokak fenerlerini dövüyordu. (...) Şapkasında, boynunda, paltosunda, kravat ve çizmelerinde biriken kar örtüsünü üzerinden silkelemeye çalışarak şöyle bir kıpırdadı Bay Golyatkin. Onu gözetleyen karanlık düşmanından, ruhunu saran o tuhaf duygudan kurtulamadı ama. Uzaktan gelen bir top sesi duyuldu. "Ne hava !" diye geçirdi içinden. "Yine bir yerleri su basmış olmasın !"

Baltık Denizi ile Neva'nın birleştiği yerde kurulan, Çar Petro'nun yoktan var ettiği bu kentte su baskınlarının olduğunu, taşan ırmağın evleri yıkıp insanları sürüklediğini, nice cana kıydığını Puşkin'in "Tunç Süvari" adlı şiirinden biliyordum. Demek, Golyatkin'i yaratan yazarın yaşadığı dönemde de su baskınları vardı. Yalnızca soğuk ve kar değil, sel felaketi de günlük yaşamın bir parçasıydı. İşte kasım ayındayız ve bembeyaz ortalık. Gece boyunca yağan kar sabah durmuş, güneş kırmızı, mor, beyaz bulutların arasından yüzünü göstermişti. Şimdi batmak üzere. Soğan kubbeler ile çan kulelerinin ardından kaybolur kaybolmaz kar başlar. Öyleyse acele etmeliyim. Bana, üçüncü kez yazıyorum, "temiz ve iyi aydınlatılmış bir yer" gerek. Acele etmeliyim, ama, adımlarım kendiliğinden yavaşlıyor nedense. Korkuyorum. Ya şu köprüyü geçerken, kanala bir söğüt dalı gibi eğilmiş fenerin dibinden çıkan Rasputin dikilirse karşıma. Korkunç akıbetinin öcünü benden almaya kalkışırsa. Karıştırmıyorum, hayır. Bir roman kahramanı değil o, tarihsel bir kişilik. Gerçekten yaşamış ve sarayı birbirine katmış. Yazarın çağında yaşamamış üstelik. Eğer öyle olsaydı

mutlaka o dev cüssesi, sivri sakalı ve karanlık bakışlarıyla Dostoyevski'nin bir romanında, zavallı ruhların, ikiyüzlü, şehvet düşkünü papazların arasında yerini alırdı.

Dostoyevski'nin yarattığı bir kahraman değildi Rasputin, ama devleti yönetenleri, özellikle de çariçeyi avucunun içinde oynatabilecek güce sahipti. Sonu da, ancak Dostoyevski'nin romanlarında rastlayabileceğimiz, onun hayal gücünün yarattığı kahramanların –örneğin Baba Karamazof'un– sonuna benzedi. Moyka Kanalı'na bakan Yusupov Malikânesi'nin bodrum katında Prens Feliks tarafından öldürüldü. Genç prens, şeytan kılıklı keşiş Rasputin'i, bir kadının yatağına sokmak bahanesiyle malikânesine çağırdıktan sonra, onu siyanürlü bisküvilerle zehirlemeye çalışmış, ne var ki amacına ulaşamamıştı. Bunun üzerine birkaç el ateş etti. Olay yerine çağrılan doktor tam ölüm teşhisi koymak üzereyken ayağa kalkıp prensin boğazına sarıldı papaz. Sonra da pencereden bahçeye atlayarak kayıplara karıştı. Feliks ve arkadaşları Rasputin'i bahçenin bir köşesinde yakalayıp ellerindeki gümüş şamdanlarla işini bitirdiler. Daha doğrusu işini bitirdiklerini sandılar. Çünkü, kanala attıkları ceset soluk alıp veriyordu hâlâ. Polis Rasputin'i sudan çıkardığında, Mephistopheles'i andıran uzun ve karanlık yüzüne şeytanca bir gülümseme yayılmıştı.

Az önce, Yusupov Malikânesi'ni gezerken bu cinayet sahnesi canlanmıştı hayalimde. Romanovlardan bile daha zengin olan Yusupovların mobilyalarını, göz kamaştırıcı eşyalarını, Çin vazolarıyla mavi ve kırmızı tonların ağır bastığı salonları görmüyordum. Tıpkı geçen gün Tarih Müzesi'nin uzun koridorlarında dolaşır, merdivenlerinden iner çıkarken Rus halkını gerçekçi bir üslupla betimleyen tabloları –Repkin'in *Zaporojye Kazakları* hariç– görmediğim gibi. Çünkü beyaz sütunları, yeni boyanmış sarı duvarları, süslü demir parmaklıkları ve geniş avlusuyla kentin en güzel saraylarından biri sayılan bu yapıda da bir cinayet işlenmiş, Çar I. Pavel, düşünde Aziz Mikâil'i gördükten sonra onun anısına yaptırdığı bu saraydaki yatak odasında, oğlu Aleksandr'ın onayı ve sırdaşı Kont Pahlen'in buyruğuyla katledilmişti. Nedense hep kan vardı şatafatın ardında; estetiğin, uyumun, ince zevkin doruğuna çekilen perde aralandığında cesetler ortaya çıkıyor, iskeletler dansı başlıyordu. Dostoyevski de on altı yaşında geldiği Sen Petersburg'da, o devirde Askerî Mühendislik Okulu olarak kullanılan bu sarayda kalmış, babasının Moskova yakınlarındaki malikânesinde serfler tarafından hunharca öldürüldüğü haberini aldığında ilk sara nöbetine burada tutulmuştu. Annemin Türkçe'ye çevirdiği Henri Troyat'nın *Dostoyevski*

biyografisinden anımsıyordum. Tatile gitmeyip yaz boyunca daktiloya çekmiştim bu kitabı. Eşinin (Dostoyevski'nin annesi Marya Fedorovna'nın) ölümünden sonra Moskova hastanesindeki görevini bırakıp topraklarıyla uğraşmak üzere Darovoya'ya yerleşen doktor kendini içkiye vermiş, geceleri veremden ölen karısının hayaliyle konuşur olmuştu. Çevresindekilere de kötü davranıyor, topraklarında çalışan serfleri kırbaçlatmaktan, karılarına kızlarına sarkıntılık etmekten çekinmiyordu. "Vahşi Hayvan" lakabıyla ünlenen bu acımasız adamın köylüler tarafından ağzına zorla alkol akıtılıp hayaları burularak öldürülmesi, bilinçaltında babasının ölümünü arzulayan genç Dostoyevski'yi –tıpkı cinayeti işleyen Smerdiyakov'a "Babamın ölümünü bu denli çok mu istiyordum ?" diye soran İvan Karamazof gibi– derinden sarsmış, ömür boyu peşini bırakmayan suçluluk duygusuna yol açmış olabilirdi.

Evet, tüm bu çağrışımları, yalnızca tarih sayfalarından değil roman cümlelerinin arasından da fırlayan bu canileri, yaptıkları birbirine karışan suçlular ile kurbanları unutmak, onlardan kurtulabilmek için "temiz ve iyi aydınlatılmış bir yer" bulmalıyım kendime. Bu kentte yaşamış, acı çekmiş, dünya edebiyatına eşsiz yapıtlar kazandırırken kendini hırpalayıp tüketmiş Dostoyevski'yle baş başa kalabileceğim, şöyle sakin, çılgın kalabalıktan uzakta bir yer.

* * *

Kahveye girdiğimde, –bodrum katında olduğu için indiğimde demem gerekiyor aslında– dikkatimi çeken ilk şey bardaki genç kız oldu. Genelde sarışın ve mavi gözlüdür Petersburglu kızlar. İnce belli, uzun bacaklı, endamlıdırlar. Tezgâhtar kız esmer ve ufak tefekti. Uzun, siyah saçlarını topuz yapıp arkada toplamıştı. Bakışları dalgın, gözleri ışıltısızdı. Mutsuz gibi görünüyordu. Soluk yüzünde yeni biten bir aşkın yıkımını fark ettim. Oturduğum masaya dek gelme zahmetine katlanmadan Rusça bir şeyler söyledi. "Votka" diye yanıtladım, "yanında da domates suyu." Bildiğim ender Rusça sözcükleri duyunca gülümsedi. Yabancı aksanım hoşuna gitmişti anlaşılan. Acaba, kahveye girer girmez, daha ilk bakışta hoşlanmış mıydı benden ? Yoksa onu elde etmem için güneşin batmadığı, kentin üzerinden hiç gitmeyen süt rengi aydınlığın yalnızca sokaklara, kanallara, Neva'nın mavi sularına değil gönüllere de vurduğu, insanda yaşama sevinci uyandırdığı beyaz geceler boyunca bir bankın üzerinde yan yana oturup

konuşmamız mı gerekiyordu ? Ne anlatabilirdik birbirimize ? O yapayalnız, aşk kırgını bir genç kadındı, bense belki görmek için can attığı İstanbul'dan, onun gözünde hâlâ Çarigrad olan o uzak kentten gelen bir yabancı. Konuşup anlaşacak, karşılıklı yaşamöykülerimizi anlatacak ortak bir dilimiz de yoktu. Üstelik kasım ayındaydık. Puşkin'in deyimiyle "şafağın yerini yeni bir gündoğumuna bıraktığı" beyaz gecelerin başlamasına, o bitimsiz yaz günleri ile yaz güneşlerine çok vardı daha. Dostoyevski'nin Nastenkası'na benziyordu, bense en az *Beyaz Geceler*'in erkek kahramanı kadar hayalciydim. Votka bardağımı bir dikişte yuvarlayıp yenisini istemeden tezgâhtar kızla ilgili hayaller kurmaya başlamıştım bile. Gözleri görmeyen ninesiyle kentin kenar mahallelerinden birinde oturmuyordu, hayır. Kiracılarına da âşık değildi. Ama sevdiği adam tarafından baştan çıkarılmış, sonra da terk edilmişti. Bu mutsuz aşkın kederi inmişti gözlerine. Beyaz teninde yer yer, sigara ve uykusuz gecelerin bıraktığı sarı lekeler belirmişti. Alnı da biraz kırışmış, saçlarında birkaç tel ağarmaya yüz tutmuştu. Yaşıtları gibi kapağı İstanbul'a atıp yorgun bedenini gecesi yüz dolara erkeklere sunamaz, sunsa bile, hiç kimse istemezdi. Tezgâhtar kıza ilgi duymak için ya benim gibi hayal kurmak ya da *Beyaz Geceler*'i okumuş olmak gerekiyordu.

İkinci votkamı bitirmeden akşam oldu. Pencereler bir hayli yukarda, neredeyse toprak seviyesindeydi. Oturduğum yerden sokaktan gelip geçenlerin ancak bacaklarını görebiliyordum. İçerisi iyi aydınlatılmıştı. Masaların boş olmasına karşın mavi karpuzlu lambalardan bol ışık dökülüyordu. Her yer arapsabunuyla ovulup yıkanmış gibi tertemizdi. Kent merkezindeki kahvelerde olduğu gibi kızarmış patates, yağ, karalahana kokmuyordu ortalık. Bardaki camekâna tek tük sıralanmış içki şişelerini de içerden vuran bir ışık aydınlatıyordu. Tezgâhtar kız, arkası şişelere dönük ayakta duruyor, kahvede benden başka müşteri olmayışına alışıkmış gibi, bakışlarını bir kez olsun kapıya yöneltmiyordu. Yerimden kalkıp rasgele bir plak koydum müzik dolabına. Boşluğu Rusça bir ezgi doldurdu. Sözlerini anlamıyordum ama, yaşanmadan biten bir aşkın kederinden söz ettiği belliydi. Ezgi basık tavanda yankılanır, nemli duvarlara, dışarıda savrulan kar tanelerini belli belirsiz gösteren pencerelerin buğulu camlarına çarparken Dostoyevski'nin sözcükleri peş peşe sökün ettiler.

> Bazen yalnız acıyarak, bazen de hiç farkına varmadığımız, cılız, hastalıklı bir genç kızı, ama bir gün, beklemediğimiz bir anda,

> birdenbire değişerek anlaşılmayan bir güzelliğe bürünen bir kızı anımsatır Petersburg kırları.

Romandaki hayalci adam gibi bu kızın karşısında şaşırıp kendimden geçmedim. Ama onun sessiz duruşunda, dışarıya vuramadığı, ne benimle ne de başka bir müşteriyle paylaşamadığı –zaten kahvede yalnızdık– kederinde Nastenka'nın acıklı öyküsünü sezinlediğimi itiraf etmeliyim. Kim bilir, belki bir gün sevdiğine kavuşacak, hiçbir şey olmamış gibi yoluna devam edecekti. Ne var ki, bu yolun sonunda yine acı, yine yalnızlık, yine terk ediliş bekliyor olacaktı onu.

Müzik birden sustu. Bir tekini bile doğru söyleyemeyeceğim, salt sessiz harflerden oluşan sözcükler sessizliğe bıraktı yerini. Karnım acıkmıştı. Arkadaşlarla akşam yemeği için Nevski Bulvarı üzerindeki bir Fransız lokantasında buluşmayı kararlaştırmıştık. Üçüncü votkadan sonra yerimden kalktım. Başım dönüyordu. Ne dönmesi, düpedüz yalpalıyordum. Bir ses "Mutsuz olduğumuz zamanlar başkalarının mutsuzluğunu daha derinden duyarız" diye fısıldıyordu kulağıma. Bar tezgâhına yaslanıp bir votka daha söyledim. Yanında da, yine, o kan rengi domates suyundan. İkisini de gülümseyerek sürdü önüme. Gecenin bu erken saatinde tek müşteri olmam onu şaşırtmışa benzemiyordu. Ben ayakta votkamı yudumlarken sandalyeleri toplayıp lambaları söndürmeye başladı. İşini bitirdikten sonra tezgâhın arkasına geçti yine. Camekânın içinden vuran ışıkta mavi-beyaz bir votka şişesi kadar güzeldi. Göz göze geldik. Ona "Göklerin her zaman açık olsun Nastenka" diyebilmeyi ne çok isterdim. "Sevimli gülümseyişin parlaklığını, mutluluğunu yitirmesin. Yapayalnız yaşayan, sana karşı şükranla çarpan bir yüreğe tattırdığın mutluluk anından dolayı seni hep iyilikle anacağım." Hesabı ödeyip çıkarken:

– Dosvidenya, diyebildim ancak.

– Dosvidenya, diye karşılık verdi.

* * *

Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, ağabeyi Mihail'le birlikte Askerî Mühendislik Okulu'nun giriş sınavlarına hazırlanmak için Sen Petersburg'a geldiğinde on altı yaşındadır. Yazları, doktor olan babasının Darovoya'daki malikânesinde doğayla baş başa ve mujikler arasında, kışları da Moskova'da geçen, annesini çok küçük yaşta yitirmesine karşın mutlu sayılabilecek çocukluk yıllarından sonra başkentle karşılaşmanın heyecanını uzun süre

üzerinden atamaz. Ne de olsa ağabeyiyle birlikte, bir taşra kentinden pek de farkı olmayan Moskova'da Petersburg'u düşlemiş, onun hayaliyle yaşamıştır. Okumaya meraklı iki kardeş için her şeyden önce, Çar Büyük Petro'nun değil, Puşkin'in kentidir Petersburg. "Coşkulu bir sesle Puşkin'in en son yapıtlarını okuyorlardı birbirlerine. Sen Petersburg'a ayak basar basmaz, ilk işleri düello yerini gidip dolaşmak olacaktı. Ardından, Puşkin'in eski evini ve son soluğunu verdiği odayı ziyaret edeceklerdi" diye yazıyor Henri Troyat. Fyodor, cılız ve hastalıklı, ağabeyi Mihail ise ona göre çok daha sağlıklı ve gürbüz olmasına karşın, Mühendislik Okulu'na küçük kardeşi alırlar. Dostoyevski o yıllarda yuvarlak yüzlü, çilli, bodur bir oğlandır. Bu görünümü, arkadaşı Riesenkampf'ın 1841'de, yazar yirmi yaşındayken çizdiği portreye bakılırsa, pek değişmeyecektir:

> Yuvarlak, tombul bir yüz; azıcık kalkık bir burun; kısa kesilmiş, açık kestane rengi saçlar. Geniş bir alın ve seyrek kaşlar altında çok içeriye çökük, küçük mavi gözler. Yer yer çilli, solgun yanaklar. Hastalıklı, donuk renkli bir beniz ve çok şişkin dudaklar.

Okul bittikten sonra bir başka yere atanacağı endişesiyle istifa eder. Kısa sürede Petersburg'a bağlanmış, kentle, her tutkuda olduğu gibi bir aşk ve nefret ilişkisi yaşamaya başlamıştır. Petersburg başıboş, hayal ve rüyadan ibaret renkli bir yaşamın girdabına çeker onu. Hem iklimden yakınır, hem de Nevski Bulvarı'nın kalabalığını, kanal boylarının ıssızlığını, Neva'nın buzlu sularını sever. 30 eylül 1844'te Mihail'e "Görevli olarak taşraya göndermek istediler beni. Yalvarırım söyle bana, Sen Petersburg'dan vazgeçebilir miyim ?" diye yazar. *Beyaz Geceler*'in hayalci kahramanı gibi henüz hiçbir kadın girmemiştir hayatına, ama kente çoktan sevdalanmıştır. Yalnızdır. Ağabeyinden başka kimi kimsesi yoktur. Kalabalıkta tek başınadır belki, ama kenti benimsemiş, onunla halleşip kaynaşmıştır. Caddelerini, rıhtımlarını, barok yapılarıyla subay lokallerini, en küçük ayrıntılarına varıncaya dek tüm kanallarını ezbere bilir. Uzun yürüyüşlere çıkar, kafasında tasarladığı ama henüz hiçbirini yazmadığı romanları düşlerken, bir uyurgezer gibi alanlardan, köprülerden geçer, korkuluklara yaslanıp Fontanka Kanalı'nın durgun suyuna ya da –eğer mevsim kışsa– Neva'nın kar tutmuş, donuk güneşin yansıdığı parlak yüzeyine dalar gider. Sokaktan gelip geçenlerin yüz çizgileri belleğindedir. "Onlar beni bilmez" diye dert yanar Nastenka'ya, "ama ben onları tanırım, hem de yakından tanırım." Bu sözler genç yazar adayının ağzından çıkmış gibidir, hayalci kahramanın kişiliğinde Dostoyevski'nin gözlem gücünü, duygularını,

başkentteki yalnızlığını, sevme isteğini yansıtır. Yalnızca sevme isteğini mi ? Sevilme gereksinimini de elbet. Kendini hem aşağılık hem üstün görme eğiliminden, ileride tüm roman kahramanlarının dünyasını belirleyecek duygu karmaşasından uzaktır henüz. *İnsancıklar* yayımlanmamış, Sen Petersburg sosyetesiyle tanışmamış, aristokrat çevrelerde el üstünde tutulmaya, pohpohlanmaya başlamamıştır. Bu nedenle, yalnızca sokaktan gelen geçenlerle değil evlerle de arası iyidir.

> Evlerle de aram iyidir. Gezinirken birbiri ardından önüme çıkıp bütün pencereleriyle bana bakarak kimisi "Merhaba ! Nasılsınız ? Eh, ben çok sükür iyiyim, mayısta üzerime bir kat daha çıkacaklar" kimisi "E, nasılsınız bakalım ? Yarın beni onarıyorlar" kimisi de "Dün az kalsın yanıyordum; öyle korktum ki !" vs der gibidirler. Aralarında sevdiklerim vardır, kimisini oldukça yakından tanırım, bir tanesi de önümüzdeki yaz kendini mimara tedavi ettirecek. Tedavi olurken, Tanrı esirgeye, başına bir şey gelmesin diye her gün uğrayacağım oraya. (...) İşte, okuyucum, Petersburg'u ne kadar yakından tanıdığımı artık anlamış bulunuyorsunuz.

Evet, anlamış bulunuyoruz. Ama, sonradan yazınsal bir mitosa, bir efsaneye dönüşecek beyaz gecelerin kenti, Dostoyevski'nin ilerde yazacağı romanlarda yalnızca görkemiyle ya da o eşsiz, büyüleyici ışığıyla değil, çirkin yüzüyle de çıkar karşımıza, *Beyaz Geceler*'in "özel bir ışıkla aydınlanan" sokakları yerini karanlık, iç karartıcı avlulara, "Petersburg sabahlarına özgü o aldatıcı hayal ışığı" ise kapalı gökyüzüne bırakır. Ve kent Raskolnikov'un ruh karmaşasını, iç sıkıntısını yansıtan bir heyulaya dönüşür. Bu ikilemin en yoğun ifadesini İlya Glazunov'un bir tablosunda gördüğümü söyleyebilirim. Yalnızca beyaz bulutların savrulduğu, Aziz Nikolaus Kilisesi'nin mavi çan kuleleriyle uyumlu bir gökyüzü yoktur o tabloda; solda, taş köprünün kanala vuran, süt beyaz suyu karartan gölgesiyle beyaz gecelerin donuk, insana huzur veren ışığı da yoktur. İnce, cılız gövdesine bol gelen paltosuyla Dostoyevski'nin ta kendisi vardır ön planda. Akşamdır ama yazarın yüzüne sanki sabah ışığı vurmaktadır. Geniş alnını, çökmüş avurtlarını, bakışlarındaki tasayı aydınlatmaktadır. Yazar bir düşe, adlandıramadığı bir dünyaya dalıp gitmiş gibidir. Yaşadığı bunalım, içinde büyüyen, bir an önce canlanıp hayat bulmak isteyen roman kahramanlarının sabırsızlığı okunur yorgun bakışlarında. Lambasını yakmaya gerek duymadan sabaha dek yazmış, sonra da biraz hava almak ya da borçlarını ödemek –belki kiliseye gitmek– için sokağa çıkmış gibidir.

Oysa gece sona ermemiştir henüz, yerini sabaha değil bir başka geceye bırakmak üzeredir, bu mevsimde geceler hiçbir zaman yeterince gece olmasa da.

Yanımda getirdiğim *İnsancıklar*'a gece geç vakit otelde bir göz attığımda, sözcüklerin beni alıp XIX. yüzyılın Sen Petersburgu'na götürdüklerini fark ettim. Makar Diyavuşkin, sonbaharın ilk günlerine rastlayan bir akşam vakti Fontanka Kanalı boyunca yaptığı gezintiyi şöyle anlatıyor:

> Biraz hava almak için Fontanka Rıhtımı'na çıktım. Karanlık, rutubetli bir akşamdı. Şimdi beşten sonra ortalık kararıyor. Yağmur yağmıyordu, ama sisin yağmurdan farkı yoktu. Gökte, uzun, geniş şeritler halinde bulutlar akıyordu. Rıhtım çok kalabalıktı. Aksi gibi, dolaşanların hepsinin korkunç, insana can sıkıntısı veren yüzleri vardı. Sarhoş adamlar, kalkık burunlu, başları açık, ayaklarında kaba kunduralarla Fin kadınları, işçiler, arabacılar, bir iş için o tarafa uğrayan tek tük bizim gibiler... Sokak çocukları; sıska, sarı benizli, çizgili bir urba giymiş, yüzü isli, yağdan vıcık vıcık, elinde bir kilit tutan bir çilingir çırağı ile bir çakıya yahut bakır yüzüğe müşteri bekleyen iriyarı emekli bir asker bunlara ekleniyordu. Besbelli o saatte oralarda başka çeşit halk bulunmuyordu. Fontanka, üzerinde gemiler işleyen kanal ! O kadar çok mavna vardı ki, insan hepsinin nasıl sığıştığına akıl erdiremiyor. Köprülerde ıslak çörek, çürük yumurta satan kadınlar oturuyor, hepsi de pis, ıslak karılar !

Petersburg'a ilk gelişimde bu tür insan manzaralarının Dostoyevski'nin yaşadığı devrim öncesi Rusyası'nda kaldığını, tüm eksiklerine, yanlışlarına, uygulamada görülen aksaklıklara karşın sosyalizmin –halka özlediği refah ve özgürlüğü sağlamasa da– yoksulluğu ortadan kaldırdığını sanıyordum. Yanılmışım. Sovyetler Birliği dağılıp komünist rejim çöktükten sonra, eski püskü mantolarına sarınmış şişman, köylü kadınların Sen Petersburg'un merkezinde tıpkı Dostoyevski'nin yazdığı gibi birkaç çürük elma, hatta karda ıslanıp yumuşamış bir somun çavdar ekmeği sattıklarına, bununla kalabalık bir aile geçindirdiklerine bizzat tanık oldum. Ertesi gün ilk işim, Dostoyevski'nin Aziz Vladimir Kilisesi'nin tam karşısındaki evini ziyaret etmek oldu. İlk gelişimde de yolum düşmüştü buraya. Daha doğrusu resmî bir program çerçevesinde gelmiş ya da getirilmiştim. "Raskolnikov'un Odası" adlı öykümde dile getirdim bu ziyaretin izlenimlerini, ama yalnızca *Suç ve Ceza*'nın kahramanından söz ettim, yazarından değil.

Sen Petersburg'da kaldığı süre içinde bekâr odalarından Petro-Pavel Kalesi'nde kapatıldığı hücreye, dönemin burjuva zevkine göre döşenmiş apartman katlarından Mühendis Okulu'nun soğuk yatakhanesine varıncaya dek çok değişik mekânlarda yaşadı Dostoyevski. *Yeraltından Notlar*'ın kahramanı "pis Sen Petersburg gecelerinden birinde" gün boyu yaptığı kötülükleri, uğradığı hakaretleri düşünmek için kendi kabuğuna çekilir. Bu "kabuk", sonradan Kafka'nın yapıtını temellendirecek dar mekân, karanlık ve pis bir bodrum katıdır. Raskolnikov da bir "sandık ya da dolabı andıran" avuç içi kadar odasına kapatır kendini. İşleyeceği korkunç cinayeti orada tasarlar. İsa'nın can verdiği haçın biçimini anımsattıkları için yazarın köşe başlarındaki yapıları yeğlediğini, genelde iki cepheli evlerde oturduğunu biliyoruz. Bugün müze olan son evi de böyle bir konumdaydı.

Bu kez merdivenlerden yukarıya, *Karamazof Kardeşler*'in yazıldığı kata çıktığımda salonun mobilyasının yenilenmiş olduğunu fark ettim. Başkaca değişen bir şey yoktu. Yazarın çalışma odasındaki yeşil çuhayla kaplı masa ve yanındaki kanepe ise ilk gelişimdeki gibi bir antikacı dükkânından alınıp oraya gelişigüzel konulmuş gibi duruyorlardı. Dostoyevski'nin sabaha dek, Henri Troyat'nın deyimiyle "bir ameliyat masası kadar düzenli" olan bürosunda çalıştıktan sonra bu kanepeye uzanıp uyuduğunu biliyordum. Düşünde neler görüyordu acaba ? Sibirya'da sürgündeyken tanıdığı, korkunç bakışlarını tüm ayrıntılarıyla *Ölüler Evinden Anılar*'da anlattığı, yamru yumru kafalı koğuş arkadaşlarını mı, uçsuz bucaksız kar manzaralarını mı yoksa ? Belki de gördüğü karanlık gecede, uzak bir mezarlıktaki küçük tümseklerdi ? Ölen çocuklarının toprak altındaki yuvaları. Bir Avrupa kentinde dönen, döndükçe onu kendi girdabına çeken ruleti, Polina Suslova'nın histerik gülüşünü de görüyor olabilirdi. Ve kendi babasının hayaline dönüşen baba Karamazof'un şehvetten çarpılmış, votka kokan ağzını. Sonra yarattığı kahramanları, o bedensiz, yalnızca duygu ve düşünceden ibaret insanları sarıp sarmalayan kenti, Sen Petersburg'un çamurlu, dar sokaklarını, pencerelere asılmış çamaşırları, üzerine bir hayalet gemi gibi gelen, onu alıp sanrılı bir evrene, bir türlü kurtulamadığı karabasanlarına doğru sürükleyen yelken biçimindeki kirli çamaşırları, bir küçük kız çocuğunun yalvaran bakışlarını...

Uyandığında öğle yemeği hazır oluyordu. Salonda yenilen yemekten sonra genç karısı Anna Grigoriyevna çalışma odasına gelerek, stenoya geçirdiği yazarın gece boyunca yazdıklarını, temize çekiyordu. Dostoyevski

ya dışarıya çıkmıştır o ara ya da içeride kızıyla oynamaktadır. Bu küçük kız, yıllar sonra kaleme alacağı anılarında şöyle anlatacaktır babasını:

> Fyodor Mihayloviç, çalışma odasındaki kanepede uyuyordu. Yatağın üst yanında Raffaello'nun *Sistina Madonnası* adlı tablosunun fotoğrafı asılıydı. Kalktıktan sonra bol su, sabun ve kolonya harcıyarak yıkanırdı. Sonra tepeden tırnağa giyinirdi, çünkü, bir erkek için robdöşambr ve terlik giyme rahatlığını kınardı. Daha sabahtan eksiksiz giyinmiş olurdu. Ayakkabıları, kravatı hepsi kusursuzdu, çok güzel ak yakalı gömleğinin yakası kolalıydı. Ceketlerine çok titizlik gösterirdi.

Evden çıkıp karlı sokaklarda yürümeye başladığında, Dostoyevski ne *Ecinniler*'in Stavrogin'i gibi bir "şeytan" ne de *Budala*'nın Prens Mişkin'i gibi bir "ermiş" olarak yaşadı, diye düşünüyordum. Her ikisinin de karakter özelliklerinden bazı izler taşıyordu belki, ama o her şeyden önce bir yazar, kahramanlarıyla soluk alıp veren bir yaratıcıydı. Bense yalnızca onun okuru değil, kahramanlarının çekim gücüne kapılmış bir yakını gibiydim. Aslında Sen Petersburg'un büyüsüydü beni çeken, onun sayesinde tanıdığım kentin öteki yüzü, cetvelle çizilmiş caddelerinin, uyumlu mimarîsinin ardındaki karmaşaydı. Bu karmaşayı yıllar sonra yeniden keşfetmek amacıyla, akşama dek boşuna dolaştım durdum sokaklarda. Tüm dikkatime karşın Sen Petersburg, yazarın kitaplarına gömdüğü gizlerini bana açmadı.

Sen Petersburg'un iki yüzünün, iki karşıt dünyayı bir araya getiren bu mimarî dokunun –toplumsal boyutu da işin içine katarak– Puşkin'in "Tunç Süvari"sinden kaynaklandığını söyleyebilirim. Bir yanda çarın kişiliğinde cisimleşen iktidar ve onun uzantısında yer alan soylu kesim, yani kendi suretine hayran sarayların Neva'ya yansıyan yüzü. Öte yanda çarın heykeline kafa tutan yoksul memur Yevgeni'nin yaşadığı, nişanlısına mezar olan izbe. Bu karşıtlık, XIX. yüzyıl Rus edebiyatının her zaman odak noktasında yer almış, Puşkin'den Dostoyevski'ye, Gogol'den Turgenyev ve Nekrasov'a neredeyse tüm önemli yazarları etkilemiş Sen Petersburg'un –tüm Avrupa başkentlerinde olduğu gibi– belirleyici özelliğini oluşturur. Dostoyevski'nin başucu yazarlarından olan Eugène Sue'nün Parisi'nde ya da Charles Dickens'in Londrası'nda da aynı durum söz konusudur. Ama Dostoyevski, Nekrasov'un "Sen Petersburg'un fizyolojisi" olarak adlandırdığı bu toplumsal karşıtlığı, çoğu XIX. yüzyıl yazarları gibi, natüralist bir yaklaşımla irdelemez. Onun derdi başkadır. Dostoyevski'nin romanlarında kentte amaçsız dolaşan, Prens Mişkin ya da Raskolnikov

örneği nereye gittiklerinin bile farkında olmayan kahramanlar, gerçekte kendi iç dünyalarında gezinirler. Kent onlar için psikolojileriyle, karmaşık ruh halleriyle örtüşen bir kozadan ibarettir. En karanlık, en tehlikeli semtler bile, tuhaf bir güven duygusu uyandırır yüreklerinde. Kent kendi saplantılarıyla baş başa kalmış, sanrılarından kurtulmaya çabalayan bu yalnız insanlar için bir kurtarıcı gibidir. Belki bir anne sevecenliğiyle sarıp sarmalamaz onları, ama çevrelerinde örümcek ağı da örmez. Bu nedenle *İnsancıklar*'dan *Budala*'ya, *Beyaz Geceler*'den *Suç ve Ceza*'ya, bunaldıklarında sokağa atarlar kendilerini, Sen Petersburg'u bir düşte, bir sanrıdaymışçasına dalgın ve amaçsız, bir uçtan bir uca kat ederler.

Diyebilirsiniz ki, bu kahramanlar gerçekte yaşamadılar; onlar çok acı çekmiş, saplantılı, sara nöbetleri içinde kıvranan bir yazarın hayal gücünden çıkmadır. Etten kemikten değil, mürekkep ve kâğıttan ibarettirler. Dokunacak kadar yakınımızda olsalar da onlara ulaşamayız. Üstelik aynı dönemde ürün vermiş başka gerçekçi yazarların, örneğin bir Balzac ya da Flaubert'in, hatta Tolstoy'un yarattığı kahramanlara oranla inandırıcı da sayılmazlar. Bunun için *Suç ve Ceza*'da altı, *Karamazof Kardeşler*'de iki, *Ecinniler*'de altı, *Budala* ve *Delikanlı*'da dörder tane sinir hastası kahraman sayan, Dostoyevski uzmanı Doktor Çic'in gerekçelerini bile öne sürebilirsiniz. Ama benim gibi bir kasım gecesi yolunuz Sen Petersburg'a düşmüşse, mevsimin ilk karı sokakları kaplamış, kenar mahallelerde ne idüğü belirsiz gölgeler köşe başlarını tutmuşsa, kar arada bir sulusepkene çevirerek yalnızca kentin görünen yüzüne değil karanlık rıhtımlara, sokak fenerlerinin aydınlatamadığı kuytu avlulara da yağıyorsa, Dostoyevski'nin yapıtlarını on altı yaşında bir yatılı okul öğrencisiyken okumuş, onun yalnızca Sen Petersburg'daki yalnızlığını değil, zindanda yaşadığı korkunç karabasanı da hayal etmeye çabalamışsanız, kendinizi bir kurmaca dünyanın içinde bulabilirsiniz. Artık belleğinizin derinliklerinde yer etmiş, yaşamınızın ayrılmaz bir parçası olmuş Dostoyevski kahramanlarının, tam da onları unuttuğunuzu sandığınız bir anda, iç dünyalarına girebilir, tutkularını, çırpınışlarını, yükseliş ile düşüşlerini yaşayabilirsiniz. Kötü eylemlerine doğrudan katılmasanız da, suçluluk duygularını paylaşıp rahatlayabilirsiniz. Çünkü onlar gerçekte, sizin içinize attığınız güdülerin, suç eğiliminizin, iblisçe hayallerinizin tezahüründen başka bir şey değildir. İsteyip de yapamadığınız, bu nedenle de kendinize bile itiraf edemediğiniz kötücül eylemlerin aktörleridir. Henri Troyat şöyle tanımlıyor bu kahramanları:

> Hiç kuşku yok, daha ilk karşılaşmada, bu şaşırtıcı varlıklarla ortak bir yanımız olmadığını görürüz. Bununla birlikte, bir uçurumun dibi gibi çekerler bizi. Onlara hiçbir vakit rastlamamışızdır. Ama onlar, gizemli bir biçimde tanıdıktırlar bize. Onları anlıyoruz. Onları seviyoruz. Sonunda kendimizi yeniden tanıyoruz onlarda. Onlar bizden daha anormal değillerdir. (...) Ya hastalıklarına, deliliklerine ne demeli ? Eh ! Onlar da özürleridir.

Ragojin hiçbir zaman istediği gibi sahip olamayacağı için, onunla mutlak aşkı tatmasının mümkün olmadığını bildiği için öldürür sevdiği kadını. Nastasya Filipovna'nın kalbine bıçağı saplarken ne yaptığının farkındadır. Bir deli değildir o. Tutkunun sınırlarını zorlayan, kendini bir kadının, daha doğrusu şehvetin rüzgârına kaptırmış bir kıyı adamıdır. Ama daha sonra, tutuklamaya gelenler ölü sevgilisinin ayak ucunda ulurken bulurlar onu. Prens Mişkin de katilin saçlarını okşamaktadır. Raskolnikov ise, insanlığı kurtarmak adına tefeci kadının başına baltayı indirir ama, sonradan sevdiği kadını bile kurtaramaz. Sonya fedakârlığı ve sevgisiyle kurtarır onu. Dostoyevski bu Hıristiyanca yaklaşımıyla okura dünyayı ancak sevginin kurtarabileceği mesajını vermek ister. Ama, kahramanların güdüleri kötülüğe yöneltir onları. Çünkü yazar iyilik ve sevginin ancak karşıtına, yani kötülüğe oranla bir anlam taşıyabileceğini düşünmektedir. Sibirya'da kürek mahkûmu iken, hatta çok daha önceleri, sarhoş babasının yanında tanımıştır kötülüğü. İyilik bir melek suretinde görünmez ona, hayal gücünün yarattığı caniler, aşağılık memurlar, ruhlarını şeytana satmış kötüler aracılığıyla, onlara bir alternatif olarak sahneye çıkar. Ve şöyle ya da böyle, suçlarını bağışlatmanın yolunu gösterir. Stavrogin'i ele alalım. Irzına geçtiği kız çocuğun yan odada kendini asmasını beklerken iğrençliği en uç sınıra dek götürdüğünü, bundan tuhaf bir haz duyduğunu itiraf eder intihar etmeden önce. Buna karşılık Svidrigaylov, yaptığı tüm kötülüklerin ardından bir anda iyilik meleğine dönüşür. Sokağa fırlayıp kendini öldürmeden önce, yaşamı boyunca hiç kimseyi sevmemiş olan bu şehvet düşkünü adam, çevresindekileri iyiliğe boğar. Yine de tüm insanlığın yükünü, belki de bizim özürlerimizi taşıdıkları için, kendilerini bağışlatsınlar ya da bağışlatmasınlar, yazar yargılamaz onları. Bağışlamaz da. Çünkü her iki eylemin de Tanrı'nın yetkisinde olduğuna inancı tamdır. Ve aşk her şeyi, en ağır suçu bile hafifletecek güçtedir.

Dostoyevski'nin yapıtını temellendiren ontolojik sorunsalın kahramanlar ile yazarın benliği arasındaki ilişkiden, bir tür bu "gelgit"ten

kaynaklandığını söyleyebilirim. Dostoyevski kendini aramaktadır yarattığı kahramanların dünyasında, onlara can vererek kendini bulduğunu, onların her birini kendi varlığında yeniden ölümsüz kıldığını sanır. Belki bir yanılsamadır bu, ama aynı zamanda yazarın varoluş biçimi, bu dünyadaki duruş tarzıdır. André Gide, Balzac'ın *İnsanlık Komedyası* ile Dostoyevski'nin yapıtını karşılaştırdıktan sonra şu şaşırtıcı sonuca varıyor: "Balzac David gibi resim yapar, Dostoyevski ise Rembrandt gibi. Ve resimlerinde öyle güçlü, çoğu zaman öyle kusursuz bir sanat vardır ki, artlarında ve çevrelerinde bu türlü düşünce derinlikleri olmasa dahi, Dostoyevski'nin yine de bütün romancıların en büyüğü olarak kalacağına inanıyorum."

Ne diyordu Dostoyevski ? "Bana gelince, sizlerin ancak yarı yarıya yürütmek yürekliliğini gösterdiğiniz şeyleri ben sonuna dek götürmekten başka bir şey yapmadım yaşamımda" mı diyordu, yoksa onun kentinde, onunla baş başa kalmak istediğim için ben mi uyduruyorum bütün bunları ?

Genç yazar Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, yalnızca yoksul halkı, sarhoş ve düşkünleri, katiller ile çulsuzları, serserileri, izbeleriyle değil, *İnsancıklar*'ın edebiyat çevrelerindeki başarısından sonra salonları ve balolarıyla da tanıdığı, kahramanları gibi suda balık örneği dolaştığı Sen Petersburg'u çok değil birkaç yıl sonra terk edeceğini, dört yılını kürek mahkûmu olmak üzere Sibirya'da geçireceği on yıl boyunca sevgili kentinden uzak kalacağını bilemezdi elbet. Petraşevski'yle tanıştığında yirmi yedi, Çar I. Nikola'yı devirmek için gizli toplantılara katıldığında yirmi sekiz yaşındaydı. Aynı yıl tutuklanıp Petro-Pavel Kalesi'ne hapsedildi. Ve dava arkadaşlarıyla birlikte idam cezasına çarptırıldığında önemli yapıtlarını yazmamıştı henüz. Ölüm cezasının infaz edilmek üzereyken küreğe çevrildiğini, yazarın çok güç koşullarda Sibirya'ya sürgüne gönderildiğini, on yıl sonra kentine kavuştuğunda artık bir başkası olduğunu, Avrupa'da geçirdiği yılları saymazsak ölene dek Sen Petersburg'da yaşadığını biliyoruz. Ama bilmediğimiz bir şey var, o da şu: yazar kış kıyamette kenti terk ederken, üstü açık bir kızakta ayakları prangalı olarak Sibirya cehennemine, sonradan *Ölüler Evinden Anılar*'da anlatacağı zindana götürülürken mutsuz değildi. Hatta, ağabeyine Sibirya'dan gönderdiği mektupta yazdığı gibi "Petersburg'un içinden son defa geçerken soğuk hava canlandırmıştı" onu, bir anda "ferahlayıvermişti". Beklenmedik olaylar, yeni heyecanlarla dolu bir dünyaya, diyeceğim hayata daha sıkı sarılmasına yol açacak bir serüvenin başlangıcına doğru gittiğinin

farkındaydı. Pek sevmediği yazar dostları ile çok sevdiği ağabeyi Mihail ve ailesinden ayrılmak belki hüzün veriyordu ona, ama Kavafis'in şiirindeki gibi bu sonu belirsiz yolculuğu gerçekte ona Sen Petersburg'un bağışladığını, ne olursa olsun bir gün İtaka'ya, onu sonsuza dek beklemeye hazır sevgili kentine döneceğini biliyordu.

2002

Buğday ve Gökyüzü

İçinden ırmak geçen çoğu kentler gibi alımlı ve mağrur Kiev. Bin beş yüz yıllık geçmişinin farkında olduğundan belki, belki de gün boyu suretini suda seyreyleyip kendi hüsnüne hayran kaldığından. Dinyeper'in sol yakasındaki toplu konutların arasından bakıldığında bile tam karşıda, güneşte parıldayan altın kubbeleri, mavi-beyaz kuleleri, güzel taş yapıları ve yeşil tepelerin ardından hayal meyal seçilen eski saraylarıyla "Ben buradayım" diyor, "Sovyet döneminden kalma fabrikalar, sanayi artıkları ve liman sizi yanıltmasın. Onlar yeryüzünde yokken de ben buradaydım. Baltık Denizi'ni Yunanlıların ülkesine bağlayan, uçsuz bucaksız Ukrayna düzlükleri boyunca akıp giderken nice efsaneler anlatan bu gümüş rengi ırmağın kıyısındaydım. Burada, Ortodoks dünyanın merkezinde tek başıma ve güçlü."

Onun kendini bu denli beğenmesinde, bazı günler –hele hava açık gökyüzü pırıl pırılsa, kiliselerin soğan biçimindeki kubbeleri peri masallarındaki gibi bir yanıp bir sönüyorsa– öbür Ukrayna kentlerine (örneğin yüce dağların eteğindeki Yalta'ya, eski başkent Harkov'a, hatta güzelim Odessa'ya bile) üstünlük taslamasında Dinyeper'e hâkim bir tepenin yamacına kurulmuş olmasının da payı vardır elbet. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsız Ukrayna Cumhuriyeti'nin başkenti ilan edilişi, bu üstünlük duygusunu pekiştirmiş olabilir. Ama Kiev'i böyle güzel, geniş ve ferah, giderek kendinden emin –belki gereğinden fazla emin– kılan çiçeği burnunda bir başkent görünüşünün ardındaki tarihsel konumudur sanırım. Yüzyıllar boyunca Küçük Rusya'nın ilk başkenti, bugün de hâlâ söylendiği gibi bir "anakent" yani tüm Rus kentlerinin anası sayılmış çünkü. Gücünü hep Slav hükümdarların Ortodoks inancından almış, onların girişimleri, zaferleri, manastırlarda kurup yaşattıkları bilgi odaklarıyla zenginleşmiş. Onların boyunduruk altına girmeleriyle de bağımsızlığını yitirmiş. Bozkırda yalınkılıç at koşturan Kazakların da uğrağı olmuş uzun süre, Gogol'ün *Taras Bulba*'sından tanıdığımız gözüpek Kazak savaşçılarına

kucak açmış; Peçenek ve Moğollara, daha sonra Litvanya, Polonya ve Rus ordularınaysa, Nazilere direndiği gibi direnmiş. 1240'ta Cengiz Han'ın oğlu Batu Han'ın, 1918'de Bolşeviklerin saldırılarına dayanamamış ama. Şimdi özgür ve geçkin yaşına karşın Nâzım Hikmet'in deyimiyle "tek kırışık yok yüzünde". Belki bu yüzden sevdalandım Kiev'e, dünyanın en alımlı, en çekici, en güzel kadınları sokaklarında arzı endam ettikleri için değil. Evet, Nâzım Hikmet'in 1956'da gelip kapısından girer girmez sevdalandığı Kiev'e başka nedenlerle yıllar sonra ben de sevdalandım. Gerçi Nâzım da Ukraynalı dilberlerin çekim alanına girmiş, ne var ki yaşadığı baş dönmesini, şaşkınlığı, belki de azgınlığı bastırarak sözü bir an önce ulusal şair Şevçenko'ya getirmeyi denemiş, yine de Kiev kentini âşık edebiyatı tarzında betimlemekten kendini alamamış, onda güzel bir kadının başlıca özelliklerini görebilmişti.

Kapısından girer girmez
O dakka, o saniye
Gözlerini görür görmez
Birden sevdalandım Kiev şehrine

Kat be kattır yamaçları
Gelinlerine benzer ağaçları
Ak topuklarını döğer saçları
Birden sevdalandım Kiev şehrine

Yaşı bin iki yüzden artık,
O mu yanıp yıkılmadık ?
Yüzünde ne buruşuk, ne kırışık
Birden sevdalandım Kiev şehrine

Efsaneye bakılırsa, yolu buralara dek düşen İsa havarilerinden Aziz Andreas'ın ormanlarla kaplı Starokievska Tepesi'ne elindeki haçı dikmesinden uzun yıllar sonra, Dinyeper'in sol kıyısına gelip yerleşen üç kardeşin en büyüğü Ki tarafından MS V. yüzyılda kurulmuş Kiev. Baltık Denizi'ni o zamanın en güçlü imparatorluğunun başkentine, yani Konstantinopolis'e bağlayan ticaret yolunun üzerinde bulunduğu için de kısa sürede gelişmiş, 882'de Oleg, Kiev Prensliği'nin merkezi yapmış

burayı; ondan yüz yıl sonra tahta geçen Vladimir ise tektanrılı üç din arasından hangisini seçeceğine bir türlü karar veremezken, domuz yemeyi yasaklamadığı gerekçesiyle Hıristiyanlıkta karar kılıp kent halkını Dinyeper'de vaftiz edince, Ortodoksluk devletin resmî dini olmuş. O günden bu yana, Karl Marx'ın deyimiyle "halkın afyonu"na savaş açan Sovyet dönemi hariç (1919-1991), Doğu Slavlarının ve Ortodoks dünyanın en önemli merkezlerinden biri sayılıyor Kiev. Ve Taras Şevçenko Bulvarı'nı gölgeleyen ıhlamur ağaçlarının ardındaki mavi kubbeli kilisenin duvarında, kent halkını vaftiz etmeye hâlâ devam ediyor Vladimir. Kollarında çocuk İsa'yı tutan dev Meryem Ana mozaiğinin altında, mum ışığıyla aydınlanan duvarlardan birinin üzerindeki freskte görür görmez tanıdım onu. Ama kentin eski havasını soluyabilmem için, XIX. yüzyılın sonlarında yapılmış bu kiliseden çıkıp bir başkasına, İstanbul'daki benzerinden görece daha yeni, ama yine de çok eski (XI. yüzyıl) bir başka kiliseye dek yürümem gerekti.

Peçeneklere karşı kazanılan zaferin anısına Yaroslav tarafından yaptırılan Ayasofya, eski Bizans mimarîsinin üzerine sonradan oturtulmuş barok kubbeleri, mavi çinilerle süslü çan kulesi ve yeni badanalanmış bembeyaz duvarlarıyla Kiev'in simgesi gibi. Tek bir yapıdan değil, ulu ağaçların gölgelediği geniş bir avluya yayılan küçüklü büyüklü yapılardan, yani bir çeşit külliyeden oluşuyor. Çan kulesinin simetrisinde, Ukrayna'yı Polonya egemenliğinden kurtardıktan sonra, Kırım hanı ile Osmanlı sultanının baskılarına dayanamayıp Rus çarına teslim eden Kazak hükümdarı (hetman) Bogdan Hmelnitskiy'in atlı heykelinin öte yanında, eski tarzda ama yeni yapılmış bir başka kilise daha var. Onun da kubbeleri pırıl pırıl, mavi duvarları tertemiz. Belli ki, yeni yönetim, bağımsızlıktan sonra kentin tarihsel mirasına sahip çıkmış, işe dinsel yapıları onarmakla başlamış. Peçerskaya Lavra adı verilen bölgedeki kaya kiliseleri ile manastırları da ziyarete açmış. Ne var ki, Ortodoks kültürü simgeleyen yapıları öne çıkarıp ulusal kahramanların heykellerini dikerken, Sovyet döneminden kalma simgelere de pek dokunmamış. Kentin en işlek caddelerinden birinde, Beserabya Çarşısı'nın tam karşısında, biraz küçük de olsa, Lenin'in heykeli hâlâ duruyor. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kentin en yüksek tepesine dikilen "Anavatan Anıtı" da, bir elinde kılıç, ötekinde kalkan, tüm haşmeti ve çirkinliğiyle soğan kubbelerin arasından Dinyeper'i seyretmeye devam ediyor. Gelgelelim, tüm aramalarıma karşın, kent rehberlerinin hiçbirinde bu anıtın fotoğrafını bulamadım. Kiev'in tek çirkin

anıtı olduğunun bilincindeler demek ki. Oysa kentin kurucuları ile mimarlarının, Vatikan tarafından aziz mertebesine yükseltilen Prens Yaroslav'ın, İsa'nın havarilerinden Andreas'ın, Kiril alfabesinin yaratıcısı Kirillos ve Metodios kardeşlerin, Prenses Olga ile tarihçi Gruçevski'nin, hatta bir Türkmen şairi ile kim olduğunu öğrenemediğim Tatar süvarinin bile heykellerini gördüğümü belirtmeliyim. Tüm eski Sovyet kentlerinde olduğu gibi heykellerinin bolluğuyla dikkati çeken Kiev'de de her köşe başında, parklarda ve alanlarda birçok heykele rastlamak mümkün. Bunların arasında Taras Şevçenko heykellerinin bolluğu hemen göze çarpıyor. Ukrayna edebiyatının kurucusu sayılan şair, belli ki yalnızca yaşadığı çağda değil, (1814-1861) komünist dönemde de rejimin övünç kaynağı olmuş. Nâzım Hikmet'in Kiev şehrine sevdalanmasının bir nedeni de bu olsa gerek.

Kapısından girer girmez

Şevçenko karşıladı beni

Gözlerini görür görmez

Eğildim, öptüm elini.

Şevçenko'nun evi kentin atardamarı ve alışveriş merkezi olan Kresçatik Caddesi'nin yakınında, Kievlilerin "Meydan" dedikleri "Bağımsızlık Alanı"nın yanı başında, gürültü ve kalabalıktan uzak bir vaha gibi. İki katlı, bahçe içinde ahşap bir ev. Ne çatısı samanla örtülü ne bir göz odadan ibaret. Yine de, geleneksel Kazak kulübelerini, artık Ukrayna'nın en ücra köylerinde bile görülmeyen kır evlerini andırıyor. Bahçedeki elma ağacının altında bir büstü var şairin. Kentteki heykellerinden oldukça değişik. Daha genç görünüyor. Sanki köle olarak doğmamış, öksüz büyümemiş, yurdunu ve halkını ölesiye sevdiği için on yıl boyunca Sibirya'ya sürgüne gönderilmemiş. Öylesine rahat, sağlıklı. Gerçek bir edebiyat dili düzeyine çıkardığı Ukrayna dilinin geleceğine inancı tam. İçerde çalışma masasını, kalemini, ünlü yapıtı *Kobzar*'ın elyazmaları ile ilk basımını, duvarları boydan boya kaplayan kendi çizdiği gravürler ile manzara resimlerini ve bir köşede mahzun duran *bandura*'sını gördüm. Uzun zamandır hiç kimse tellerine dokunmamıştı anlaşılan. Bu topraklardan, doğup büyüdüğü yurdundan koparılıp saraya satılan Hürrem'in Kanunî'yi büyülediği eski zamanlarda, Ukraynalı kör ozanların köyden köye dolaşıp uçsuz bucaksız bozkırı geçerken anlattıkları destanları duyar gibi oldum. Bizim Anadolu âşıkları gibi bağırları yanıktı onların da. Bandura eşliğinde çalıp söylüyor,

eskinin olağanüstü günlerini, savaşları, yıkımları, ille de kara sevdayı, doymak bilmez Kazak beylerinin çizmesi altında inleyen serflerin acısını haykırıyorlardı. Şevçenko da, köken olarak bu serflerden, yani toprağa bağlı kölelerden biriydi, ileride yazacağı şiirlerde onların dünyasına eğilecek, onların türkülerinden, efsanelerinden yola çıkarak Ukrayna edebiyatının ilk ulusal örneklerini verecekti. Şevçenko'nun evinden ayrılırken bana bu bilgileri aktaran görevli "Biz Ukraynalıyız" dedi, "Ruslardan çok farklıyız. Unutmayın ki Şevçenko Ukrayna dilinde yazdı, Rusça değil." Rusları sevmediği belliydi. Görevlinin bu görüşünü özgürce dile getirebilmesi için aradan geçen zamanı, köprülerin altından akan suları, yıkılan tabuları, değişen dünyamızı, yükselen yeni değerler ile çoğumuzu düş kırıklığına uğratan eski inançlarımızı düşündüm. Ertesi gün yirmi dört ağustostu. Ukrayna'nın bağımsızlığının onuncu yıldönümü.

Gorbaçev yönetimine karşı yapılan başarısız darbe girişiminden sonra Sovyetler Birliği'nin hızlı bir dağılma sürecine girdiğini, eski sosyalist cumhuriyetlerin art arda bağımsız devletlere dönüştüğünü dün gibi anımsıyorum. Oysa on yıl geçmiş aradan. Cumhuriyetimizin onuncu yılını nasıl coşkuyla, yalnızca "çıktık açık alınla on yılda her savaştan" diye başlayan marşlarla değil, bugün ne yazık ki gündemde olmayan, ama her zamankinden daha fazla gereksinim duyduğumuz bağımsızlık bilinciyle kutladığımızı düşünürsek, Ukrayna'nın kendi bağımsızlığına neden bunca önem verdiğini daha iyi anlayabiliriz sanıyorum. Kiev devletinin, kuruluşundan bu yana sırasıyla Moğol, Litvanya, Polonya, Rus, Avusturya-Macaristan ve İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi Almanyası'nın egemenliğine girdiğini, Stalin döneminde (1931-1933 arası) tarihinin en önemli trajedilerinden birini –yani açlık felaketini– yaşadığını, milyonlarca insanın açlıktan öldüğünü, bir o kadarının da Sibirya'ya sürüldüğünü biliyoruz. Bugün bağımsızlığın onuncu yılında halkın sokaklara dökülmesinin, kutlamaların zaman zaman askerî güç gösterisine dönüşmesinin bir nedeni de bu olsa gerek. Ukrayna'nın tek taraflı bağımsızlığını ilan ettiği gün, yani on yıl önce bugün, Karadeniz filosunun paylaşımı pazarlık konusu olmuş, Rusya Federasyonu'yla her an çatışmaya yol açabilecek bir gerilim yaşanmıştı. Şimdi ulusal marşlar eşliğinde tanklar, nükleer başlıklı füzeler, askerler, askerler ve askerler, eski 1 Mayıs törenlerini anımsatırcasına geçiyor Kresçatik Caddesi'nden. Bağımsızlık Alanı'nı, caddenin iki yanını, az önce yağan yağmurla yunup arınmış taş yapıların balkonlarını dolduran kalabalık, sivri mızraklı Kazak süvarilerini, zırhlı birlikleri, deniz ve hava

erlerini, sarı-mavi Ukrayna bayraklarının gölgesinde yürüyen sporcular ile sivil toplum derneklerinin üyelerini çılgınca alkışlıyor.

Ukrayna bayrağındaki sarı renk buğdayı, mavi ise gökyüzünü simgeliyormuş. Kiev'in dört bir yanında dalgalanan bayraklara bakarken, İstanbul sinemateğinde yıllar önce gördüğüm bir Sovyet filmini anımsadım. (Evet, yıllar önce sevgili Onat Kutlar'ın yönettiği –ona rahmetli demeye dilim varmıyor– bir sinematek vardı İstanbul'da, şimdi yok.) Adı *Askerin Türküsü*'ydü yanılmıyorsam. Filmin sonunda cepheden dönen iriyarı, sarışın bir delikanlı bozkırdaki köyüne ve yavuklusuna kavuşuyor, iki sevgili mavi göğün altında sarmaş dolaş hasret giderirken, buğday başakları da rüzgârda neşeyle salınıyorlardı. Bu mutlu sonu düşünürken, geçit töreni boyunca kalabalığın arasına karışıp fotoğraf çeken Sinan'ın buruşmasın diye bana verdiği İngilizce bir derginin kapağına takıldı gözüm. Mavi göğün altında salınan buğday başaklarının arasında ikisi kız, biri erkek üç sarışın çocuk vardı. Üçü de bakımlı, güleç yüzlü, biraz afacandılar. "On yaşındayız" diye yazıyordu fotoğrafın altında. Evet, on yaşında Ukrayna Cumhuriyeti. Nice acılardan, savaş ve yıkımlardan sonra, tüm ekonomik sorunlarına karşın geleceğe umutla bakan bir ülke. Bu kentte doğup büyümüş olmakla birlikte nedense tek bir heykeline bile rastlayamadığım, ama Andrevski Caddesi'ndeki evini bulup ziyaret ettiğim Mihail Bulgakov'un, *Belaya gvardiya* adlı romanında bir ailenin öyküsünü anlatırken betimlediği 1918 yıllarının Kievi'ni –kentin beş kez el değiştirdiği, genel savaş yetmiyormuş gibi bir de iç savaşın yaşandığı o korkunç kışı– hayal etmeye çalıştım. Tarih boyunca yabancı devletlerin egemenliğinde kaldıktan sonra XX. yüzyıla komünizmle birlikte adım attı Ukrayna; bugünse, yeni bir yüzyılın eşiğinde, komünizmin yol açtığı yıkımı onarmaya, ulusal kimliğini bulmaya, diyeceğim düşe kalka da olsa kendi yolunda ilerlemeye çalışıyor.

2001

Dalgın Bir Dalgıçkuşu

Seyir Defteri'nde, okyanusu ilk gördüğümde yaşadığım şaşkınlığı, o heyecan verici, biraz da korkutucu sonsuzluk duygusunu uzun uzadıya anlatmıştım, *Maldoror'un Şarkıları*'na atıfta bulunarak. Çocukluğumdan bu yana ırmaklar da hep şaşırtmıştır beni, kendimi bildim bileli içimde kıpırdayan uzak ülkelere kaçıp gitme isteğini çoğaltmıştır. Önce, balta girmemiş ormanların içinden akıp giden çamur rengi, geniş ırmaklarda çıktığımı anımsıyorum bu düşsel yolculuklara. Muson ya da Ekvator yağmurlarıyla kabaran, uçanbalıklar ile piranaların, timsahların, yandan çarklı gemiler kadar büyük suaygırlarının yurdu ırmaklarda. Sonra, çoğu Afrika ve Güney Amerika'da geçen serüven kitaplarını bırakıp daha ciddi kitaplar okumaya başladığımda, düşlediğim ırmakların coğrafyası değişti ama, yolculuk özlemim hiç azalmadı. Bu kez, ergenlik çağımda yutarcasına okuduğum Rus yazarlarının etki alanına girdim, onların ırmaklarıyla tanıştım. Gorki'nin Volgası, Şolohov'un Donu ve Gogol'ün Dinyeperi hayal dünyamın vazgeçilmez kahramanları oldular.

Evet, Gogol'ün Dinyeper'i. Belki başka yazarlar da söz etmişlerdir bu ırmaktan, onun Valday Platosu'nda doğduktan sonra tam iki bin iki yüz seksen beş kilometre boyunca Beyaz Rusya ve Ukrayna topraklarını geçerek Karadeniz'e dökülüşünü anlatmışlardır. Ama hiçbirinin "insan gözünün keşfedebileceği mesafeden, ay ışığında bir kurdun tüyleri gibi gümüşlenen" bu yüce ırmağı Gogol kadar içten, onun gibi lirik ve şiirsel bir üslupla betimlemiş olabileceğini sanmıyorum. Gogol'ün yapıtında, özellikle de *Dikanka Yakınlarında Bir Çiftlikte Akşam Toplantıları*'nın cadı öykülerinde olağanüstü bir çekim gücü vardır Dinyeper'in. Dağların arasından akarken derin ve mavidir, bozkırda genişleyip durulur. Ve hiç kimse, en gözüpek, en yiğit Kazak bile, dibine bakmaya cesaret edemez. Irmak sinek gibi kendine çeker insanı, yutmadan önce beşikteymişçesine sallar. Gökyüzünde mavi bulutlar toplanır, kara ormanda meşe ağaçları çatırdarken Dinyeper de uğuldamaya, oğlunu savaşa gönderen bir Kazak

anası gibi dövünüp ağlamaya, saçını başını yolmaya başlar. Sonra boyun eğer kadere. Durulup sakinleşir. Ta ki, başında sivri külahıyla süpürgesine binmiş bir cadı suların üzerinden uçana kadar.

Şimdi, Dinyeper'in sanayi artıklarına bulanmış, neredeyse tortulaşmış bakır çalığı sularında yol alan külüstür bir nehir gemisinde *Taras Bulba*'yla baş başayım. Bu romanı ilk okuduğumda, doğayla kucak kucağa yaşayan Zaporojye Kazaklarının kahramanlıkları, sert iklim koşullarına uyum sağlamak, çoğu zaman da savaşçı karakterlerini açığa vurmak için bir dikişte devirdikleri damacana dolusu votkalar ve havada uçarcasına yaptıkları kazaskalar, rüzgârdan hızlı atlarıyla bozkırı bir uçtan bir uca geçip düşmana –yani Türklere ve Lehlere– düzenledikleri akınlar büyülemişti beni. Başlarında astragan kalpaklar, bellerinde sedef kakmalı tabancalar ile Türk hançerleri, ayaklarında uzun kaftanın altından parlayan kırmızı çizmeler vardı. Posbıyıklıydılar. Ve geleneklerine, dinlerine, vatanlarına ölümüne bağlıydılar. Kadınlarını kolayca terk ediyorlardı, ama tütün çubukları ile keskin kılıçlarından, bir de atlarından vazgeçemiyorlardı. Gogol, Taras Bulba ve oğullarının hazin öyküsünü anlatırken, gerçekte doğup büyüdüğü Ukrayna topraklarının, kendi deyimiyle "biricik ve mutsuz" vatanının öyküsünü anlatıyordu. Hem de eşine az rastlanır bir bellek gücüyle. Çocukluğunda büyükannesinden dinlemişti Zaporojye Kazaklarının olağanüstü öykülerini. Bir toprak ağası olan babasının evinde onları hayal ederek büyümüştü. Sonra, Sen Petersburg'da Ukrayna folkloru üzerine araştırmalar yapmış, ozanların bandura eşliğinde çalıp söyledikleri halk öykülerine kendini kaptırmış, yurduna dönüp Kiev Üniversitesi'nde tarih profesörü olabilmek için her çareye başvurmuş, ne yazık ki girişimlerinden bir sonuç alamamıştı. Bu romanı ilk okuduğumda dehşetengiz savaş sahnelerinden, Taras Bulba'nın aşk uğruna Kazak geleneklerine ve davaya ihanet eden oğlu Andrey'i kendi elleriyle öldürmek zorunda kalışından çok etkilenmiştim. Oysa şimdi, bir başka yönünü keşfediyorum Gogol'ün. Yazar, ülkesinden uzakta, Roma'da ikinci kez kaleme aldığı yapıtında, çocukluğunun geçtiği Dinyeper kıyılarını özlemle anıyor. Bir halkın tarihini değil, o halkın içinde yaşadığı coğrafyayı, daha doğrusu o coğrafyayı sulayan ırmağın öyküsünü anlatıyor. İşte Kiev'den yurtlarına dönen Bulba'nın oğulları Andrey ve Ostap'ın, kentte görmeye alışık olmadıkları bir Dinyeper manzarasıyla karşılaşmaları:

> Birden hava serinledi. Dinyeper'in uzakta olmadığını anladılar.
> Aradan çok geçmeden ulu ırmak göründü, ufukta ayna gibi

> parıldamaya başladı. Atlılar ilerledikçe soğuk sular kabarıyor, uzağa, çok uzaklara doğru akıp gidiyorlardı. Ulaştıkları yerden baktıklarında ırmağın hızlı akıntılardan kurtulup genişlediğini, özgürlüğüne kavuşarak deniz gibi çağlayıp coştuğunu gördüler.

İskeleden ayrıldığımızda üst güvertede boşuna yer aradım. Masalar çoktan dolmuştu bile. Kievliler bardan votkalarını almış, yanlarında getirdikleri öteberiyi masaların üzerine yayıp atıştırmaya başlamışlardı. Gezintiye değil, ırmakta piknik yapmaya çıktıkları her hallerinden belli oluyordu. Çocuklar koşuşturuyordu güvertede, pervaneler döndükçe Sovyet döneminden kalma eski masalar zangırdıyor, makinelerin gürültüsü ağustos sıcağında buzlu votkayla kafayı bulan kalabalığın gürültüsünü bastırıyor, ne var ki gemi sanki hiç ilerlemeden Dinyeper'in ortasında öylece duruyordu. Sağda, tepelerin yamacına tünemiş altın kubbeleriyle Kiev kenti, aşağıda rıhtım boyunca bacaları tütmeyen köhne fabrikalarla kömür depoları vardı. Solda, nasılsa yerleşime açılmamış Truhanov Adası'nı gölgeleyen ağaçlar yemyeşildi. Kumsalda suya girenleri gördüm. Avrupa'nın en kirli suyunda yüzdüklerinin farkında mıydılar acaba ? Hiç sanmıyorum. Güvertede votka içip fındık fıstık yiyenler de az sonra, çoluk çocuklarıyla birlikte onların arasına karışacaklar, daha ilk durakta gemi boşalacak, ben de bir masaya kurulup rahat rahat romanımı okumaya devam edebilecektim.

> Yürüdükçe güzelleşiyordu bozkır. O zamanlar bütün güney, bugün Yeni Rusya dediğimiz bölge Karadeniz'e kadar yeşile boğulmuş, el değmemiş topraklardı. Vahşi bitki denizini tek bir saban demiri yarmamıştı henüz, yalnızca, ormanda kaybolmuşlar gibi, atların nal izleri belli oluyordu. Doğa hiçbir yerde böylesine güleç olamaz. Yeryüzü taçyapraklarının parıldattığı yemyeşil bir okyanusa dönüşmüştü. Peygamberçiçekleri maviden mora, ipince otların ardını donatmışlar, altın sarısı katırtırnakları piramit biçiminde çiçek açmış, yoncalar çimene sere serpe, bembeyaz yayılmışlardı. Nereden geldiği belirsiz tek tük başaklar görünüyordu çılgın otların arasından. Keklikler boyun kırıyor, hava kuş sesleriyle titriyordu. Atmacalar, keskin bakışlarını bozkıra dikmiş, geniş kanatlarıyla kıpırdamadan duruyorlardı gökyüzünde. Uzaktan, çok uzaklardan, bir göle doğru uçan yabankazlarının çığlıkları geliyordu. Martı, mavilikte yıkanmak istercesine kanat çırpıyordu havada, boşlukta siyah bir nokta olana dek uzaklaşıyor, sonra birden, güneşin önünde sarıya kesiyordu. Ah bozkır, nasıl da güzeldin bir zamanlar !

Dinyeper'in kirli sularında ilerleyen geminin güvertesinde Gogol'ü düşünüyorum. Roma'da yazmıştı bu satırları; ömrünü yurdundan, çok sevdiği Ukrayna'dan uzak, bir türlü sonu gelmeyen yolculuklarda, yabancı kentlerin bekâr pansiyonlarında, neyse ki soylu Rus dostlarının koruyuculuğunda tüketmişti. Çocukluğunun bozkırını özlüyordu "Ebedî Kent"te, Dinyeper'in sularında yunup arınmak, yalnızlığından, endişelerinden, karabasanlarından, nicedir içinde taşıdığı, zihninde hora tepen, yeteneğine musallat olan "ölü canlar"ın baskısından kurtulmak istiyordu.

Gemi aheste beste ilerledikçe su durulur gibi oluyor. Sanayi bölgesinden uzaklaştıkça Gogol'ün betimlediği doğa, onun çocukluğundaki kadar olmasa da, henüz tümüyle bozulmamış yüzünü göstermeye başlıyor. Sessiz, sakin adalar görüyorum ırmağın ortasında. Derken sazlıklar başlıyor. Sazların ardından, bir zamanlar bozkırı dörtnala geçen Kazakların mızrakları ile kalpakları görülmüyor belki, ama gökyüzü masmavi gülümsüyor. Gogol'ün Ukrayna'daki doğayı neden "güleç" olarak nitelendirdiğini daha iyi anlıyorum şimdi. Yazar kuzeyde, Sen Petersburg'un kapalı göğünden, *Ölü Canlar*'ın başkahramanı Çiçikov gibi yaylı arabayla bir baştan bir başa kat ettiği Rusya'nın çamurlu yollarından az çekmedi. Ve hep Ukrayna'nın mavi göğünü, rüzgârda salınan buğday başaklarını gördü düşünde. Bir de Dinyeper'in ortasına sere serpe uzanmış yeşil adaların sessiz dünyasını. Kiev Üniversitesi'ne atanmak için tüm Sen Petersburg bürokrasisini seferber ettiği günlerde, ondan önce Kiev'e yerleşen dostu Maksimoviç'e "Mümkünse küçük bir bahçesi olan, bulunduğu tepeden Dinyeper'i gören bir ev" satın almasını rica etti. Ama hiçbir zaman tayini çıkmayacaktı Kiev'e, Sen Petersburg'da sıkıntıdan patlayıp her biri dünya edebiyatının başyapıtlarından olan öykülerini yazarken Dinyeper'i özlemeye devam edecekti.

> Irmağın ortasına serpilmiş adalar suları karaya, topraklara doğru itiyor, kayalık, sarp yamaçların arasından akarken ulaştığı hızı kesiyordu.

Taras Bulba'yı babamın kitaplığından alıp Türkçe çevirisinden okumuştum. On iki yaşında ya var ya yoktum. Şimdi, yıllar sonra Fransızcasından okurken Ukrayna doğasını yerinde keşfediyorum. Yerinde ve yeniden keşfediyorum Dinyeper'in dünyasını. "Ulu bir ırmaktır" diye yazıyor Gogol, "kimi yerde derindir, kimi yerde adacıklar vardır ve kalın

sazlar biter kıyılarında. Ayna suları güneşte parıldar, kuğuların sesi doldurur doğayı. Gururlu dalgıçkuşu bir kanat vuruşta uçar gider."

Bu dalgıçkuşu da nereden çıktı şimdi ? Birden, Rusça'da dalgıçkuşuna "gogol" denildiğini anımsıyorum. Daha doğrusu, romanın son cümlesinde geçen bu sözcüğü kullanmakla yazarın kendi adına bir gönderme yaptığını öğreniyorum dipnottan. Evet, ancak bir dalgıçkuşu, derin sularda yüzen bir yazar anlatabilir bu ülkenin gerçeğini, benim gibi göçebe bir gezgin değil. Hem güneş ne çabuk alçaldı, nasıl böyle birden karardı sular. Ben okumaya dalmışken Dinyeper'de gün akşam oldu.

2001

İvo Andriç'in Coğrafyasında

Saraybosna'ya bombalar düşerken gece geç vakit, evinde kaldığım Sead Fetahagi´c'le birlikte peş peşe yuvarladığımız erik rakılarının da etkisiyle, savaş biter bitmez tekrar gelmeye söz vermiştim bu kente. Dostları bir kez daha görmek, sokaklarda korkusuzca dolaşmak, keskin nişancılara hedef olmadan Miljacka kıyısındaki bir kahvede ya da Bascarsija'nın güvercinlerine karşı bir çınarın gölgesinde İvo Andriç okumak için bile Saraybosna'ya gelmeye değerdi.

Dayton Anlaşması imzalandıktan sonra sözümü tuttum. Arayı fazla açmadan döndüm Saraybosna'ya, üzerine ölü toprağı serpilmiş kentin canlanışına, çok yavaş da olsa yaralarını sarışına tanık oldum. Savaşın izleri silinmemişti henüz, insanlar acılı ve yorgun, ülkenin geleceği belirsizdi. Yıkıntılar olduğu gibi duruyor, duvarlarda kurşun izleri kuşatma günlerini anımsatıyor, açlık ve ölüm barış zamanında da kol geziyordu sanki. İzlenimlerimi *Gemiler de Gitti*'de yazdım. *Balkanlar'a Dönüş*'ün "Sevgilim Saraybosna" bölümünde anlattıklarımdan farklıydılar elbet, ama aklım yine de savaşın yol açtığı yıkımda, aralarında yakın dostlarımın da bulunduğu ölülerdeydi. Söz konusu kitabı, Üsküp kökenli akrabalarım da dahil, Balkan toprağında yatan tüm ölülere adamamın nedeni de buydu.

Sonraları yolum çok sık düştü Saraybosna'ya. Mostar'a, Tuzla'ya, Zenica'ya da gittim. Savaş sırasında bu kentlere kitap taşıyan Strasbourg'lu dostum Francis Bueb'in, Saraybosna'daki André Malraux Kültür Merkezi'ne yönetici atanmasından sonra ise, düzenlediği yazar toplantılarının hemen tümüne katıldım. Saraybosna dünya gündeminden düşmüş, savaş sırasında televizyon ekranlarına çıkabilmek için buraya akın eden medyatik aydınlar ortalıkta görünmez olmuştu. Oysa asıl şimdi dayanışma göstermek gerekiyordu Bosna halkıyla, savaştan yorgun ve umutsuz çıkan insanların sorunlarını yerinde gözlemlemek, tartışmak, ortaya atılan çözümlere katkıda bulunmak gerekiyordu.

2003 eylülünde, her yıl olduğu gibi yine André Malraux Kültür Merkezi'nde bir araya gelen yazar ve gazetecilerden, yapılan konuşmalardan, içilen içkilerden sıkıldığımı fark ettim. Saraybosna da gözüme eskisi kadar güzel görünmemeye başladı. Tepelerle çevrili kentte, savaş günlerinde olduğu gibi sıkılıyor, daralan ruhumu biraz havalandırmak istiyordum. Bir gece Türkiye Büyükelçisi Sina Hanım, bazı yazar arkadaşlarımla birlikte evine yemeğe davet etti. Orada, elçilikte görevli yaman bir diplomatımızla tanıştım. Boşnak asıllıydı. Adı Kâzım'dı. Genç yaşına karşın önemli görevlerde bulunmuş, sonunda, yalnızca dillerini değil, bir ölçüde kaderlerini de paylaştığı insanların ülkesine atanmıştı.

Yemekte yanımda oturuyordu. Aramızda hemen bir sıcaklık doğdu, ikimiz de Rumeli kökenli olduğumuzdan, birbirimize ısınıverdik. Savaştan söz etmek istemiyordum Kâzım'a. O da, hiç kuşku yok benden daha iyi tanıdığı Boşnak edebiyatının bir süredir soframızda meze olmaya başladığının farkındaydı. Hanım büyükelçimizin hoşgörüsüne sığınarak kadınlardan söz etmeye başladık biz de, Boşnak kızlarının endamından, güzelliğinden, İslam'ın gereklerini yerine getirmeye çabalarken cinsel özgürlüklerinden ödün vermemek için başvurdukları "takiye"lerden dem vurduk. Sonra söz döndü dolaştı, Türk kızlarına geldi.

– Biliyor musun, dedi Kâzım, elçilikte görevli kızlara oturabilecekleri bir koltuk bile bulamıyoruz.

– Nedenmiş o ? Para mı yok.

– Koltuk alamıyoruz değil, bulamıyoruz dedim.

– Neden peki ?

– Oturunca ayakları yere değmiyor. Burada her şey Boşnak ölçülerine göre.

Ertesi gün toplantıya katılmayıp birlikte Ilıca'ya gittik. Bosna Irmağı'nın kaynağına dek yürüdük ormanda. Ilık eylül güneşi ulu ağaçların sararmaya başlayan yaprakları arasından süzülüyor, suyun dibindeki çakılları aydınlatıyordu. Alabalıklar kıvıl kıvıldı derinde. İvo Andriç'in Bosna kültürünü ve bu kültürün derinliklerinden devşirdiği söylenceleri, yalnızca belli sularda yüzen, siyah sırtlarındaki kırmızı lekeler sayesinde avlanabilen ama her balıkçının oltasına da gelmeyen alabalıklara benzettiği "Vezirin Fili" adlı öyküsünü düşünüyordum. O kitabın Fransızca çevirisini yıllar önce, ikimiz de Sorbonne Üniversitesi'nde öğrenciyken, Üsküplü İlinka vermişti bana. Bir dönem çok sık görüşürdük. Yurtta odalarımız da yan yanaydı. Esmer güzeli, boylu boslu bir kızdı. Oturunca ayakları yere değen

cinsten. Alain-Robbe Grillet üzerine yapmakta olduğu doktora tezini yarıda bırakıp ülkesine döndü sonradan, Üsküp Üniversitesi'nde Fransız edebiyatı dersleri vermeye başladı. Yugoslavya parçalanıp Makedonya bağımsızlığına kavuştuğunda, devlet başkanı Gligorov'un yakın çalışma arkadaşları arasına katıldı, milletvekili seçildi. Şimdi dışişleri bakanı, bense hâlâ yazı yazıyorum. Ve İlinka Mitreva'nın hediye ettiği İvo Andriç'in *Vezir'in Fili (Prica o vezirovom slonu)* adlı kitabıyla uğraşıyorum. Bir köşeye atıp bir daha da ilgilenmemiştim o kitapla. Geçenlerde elime geçti, vakit ayırıp okudum. İyi ki de okudum, çünkü bugüne dek Bosna'nın görmediğim manzaralarını, o manzaraların tarihin derinliklerinde kalmış güzelliklerini gösterdi bana. Bosna halkının davranışları hakkında ipuçları verdi, bilmediğim yönlerini gün ışığına çıkardı. Travnik'e gidip, Osmanlı döneminde uzun süre Bosna'nın vilayet merkezi olmuş, Andriç'in deyimiyle "Vezir Konağı"nı barındırmış kentin havasını soluma isteği bile uyandırdı. Behçet Necatigil'in söylediği gibi "bazı şiirler bekler bazı yaşları". Bazı kitaplar da okunmak için bazı yaşları bekliyormuş demek. Yoksa İlinka Mitreva'nın 1977 yılında Paris'te hediye ettiği kitabı ancak 2003'te, bilmem kaçıncı Saraybosna yolculuğumun arifesinde okumamın hiçbir anlamı kalmazdı. Andriç'in dünyasını keşfetmekte biraz geç kaldım belki, ama hiç yoktan iyidir. Fransızlar boşuna *"Mieux vaut tard que jamais"* (Geç olması hiç olmamasından iyidir) dememiş !

Kaynağın başına vardığımızda bir kestane ağacının gölgesine oturuyoruz. Beni Travnik'e götürmesini rica ediyorum Kâzım'dan. Hemen olur demiyor. Toprağın altında yatan ölüleri görmek istiyormuş gibi uzun süre yere bakıyor, sonra karşı kıyıda bekleyen faytonlara çeviriyor bakışlarını.

– Gideriz tabiî, diyor, Ilıca'nın faytonları emrimize amade.

Bu "emrimize amade" deyimini Rumeli şivesiyle öylesine güzel, o kadar candan söylüyor ki, ona kızamıyorum.

– Evet, diyorum, bizim Üsküp türküsündeki gibi, "çifte çifte faytonlari salayim sana" demek istiyorsun. "Şişe şişe konyakları da içirecak mısun ?"

– Travnik'te değil konyak, köftenin yanında bira bile vermezler adama. Yine de, çok istiyorsan gideriz.

– Tamam gideriz.

* * *

Kâzım direksiyonda, Bosna'nın can damarı 5 C otoyolundan Travnik'e gidiyoruz. Yeşil tepeler, bahçe içinde iki katlı evler, tek tük fabrika bacaları sıyrılıyor sisin içinden. Sağda, dün kaynağında durup yarenlik ettiğimiz Bosna Irmağı akıyor. Bu yol gibi o da ülkenin can damarı sayılır. Çok geçmeden yağmur sularıyla kabarıp taşar, tarlalar ile bostanların, bahçelerin içinden akmaya başlar. Andriç'in o tuhaf öyküsündeki gibi boğulmuş bir kadının cesedini sürükler köylere kadar, getirip bir çocuğun önüne bırakır, çocuk ne diyeceğini bilemez bu olay karşısında, başına geleni annesine söylemek ister, ama korkudan dili tutulur, bir türlü söyleyemez. Aradan yıllar geçer. Çocuk büyür, tarikata girip derviş olur, İstanbul'da şeyh makamına kadar yükselir. Yaşlanınca, toprak çağırdığından olmalı, Bosna'ya döner yine, bir tekkede "Hakk'a yürür". Gözlerini yummadan önce çocukluğunda gördüğü boğulmuş kadının yarı çıplak bedeni düşer aklına. Oysa ne bir kadın eli tutmuş ne sevmiş ne de sevilmiştir. Tanrı'yı arayıp bulmak için kendi içinde uzun bir yolculuğa çıkmıştır o kadar. Yol, yine hareket noktasına, Bosna Irmağı'nın kıyısına getirip bırakmıştır onu.

"Sinan'ın Tekkesindeki Ölü" adlı bu öykü, İvo Andriç'in Bosna'yla ilişkisini çok iyi özetliyor. Anlaşılan yazar bir türlü kopamamış bu topraklardan, nereye gitse içinde Bosna'yı taşımış. Bu ırmağı, bu dağlık, güzel coğrafyayı, vadiye serpilmiş köylerin minareleri ile çan kulelerini. Hayatta aldığı yolun gerçekte Bosna'nın dağ yollarından, özellikle de Visegrad'daki "sıcak ve rüzgârın, kar ve yağmurun aşındırıp sildiği" o dar patikadan ibaret olduğunu kendisi itiraf ediyor bir denemesinde. Visegrad'ı terk ettiğinden beri yürüdüğü tüm yolların, menzile varmadan konakladığı tüm hanların altında, yalnız kendisinin görebildiği, yeryüzüyle bütünleşmenin, doğayla halleşip kaynaşmanın mutluluğunu yaşadığı, kenarında durup bir taşın üzerine oturduğu ya da bir ağaç gölgesinde dinlenebildiği, kimi zaman yorgun davar sürülerine, kimi zaman da sessiz ve çatık kaşlı köylülere rastladığı bu patikanın olduğunu söylüyor.

– Keşke yayan gitseydik Travnik'e, diyorum Kâzım'a. Der demez de Andriç'in patikalarından söz ediyorum. Pek oralı olmuyor. Gülümsemekle yetiniyor sadece. Sonra radyoyu açıyor. Hüzünlü, Bosna'nın tüm pazarlarında satılan güneş rengi biberler kadar acı bir türkü yayılıyor. Bir kadın sesi sevdaları, savaşları, kırımları, yoksulluk ve yalnızlığı, çaresizliği haykırıyor durmadan. Bir *sevdalinka* bu. Sözlerini pek çıkaramasam da ezgisinden bir şeyler seziyorum. Mutlaka bir servi boyluya, bir keman kaşlıya, ceylan gözlü bir dilbere abayı yakmıştır. Ama türküyü söyleyen

kadın. Öyleyse ya konaklar yaptıran bir beyi ya da şu dağlarda gezen haydudu sevmiştir. Evet, mutlaka öyle olmuştur. Kâzım'a türkünün ne dediğini sormak üzereyken ses kesiliyor birden. Araya giren erkek spiker haberleri vermeye başlıyor.

– Önemli bir şey var mı ?

– Hayır yok. Asayiş berkemal !

Ne tatlı çocuk şu Kâzım. Şimdi de Bekçi Murtaza gibi konuşuyor. Derken sertleşiyor yüz ifadesi. İçinde, artık benim bile kanıksadığım *piçku* ve *maternu* sözcükleri de geçen bir küfür savuruyor.

– Ne var, ne oldu ?

– Yok bir şey. Srebrenica anıtının açılışını Clinton yapacakmış.

– Katliam anıtının mı ?

– Evet.

– Peki ne var bunda ?

– Sırplar da kendi kurbanları için bir anıt dikeceklermiş.

Pes doğrusu. Ne söyleyeceğimi bilemiyorum bir an. Kâzım aklımdan geçeni anlamış gibi bu kez Türkçe'sini savuruyor aynı küfrün. Başta Milosevi´c olmak üzere savaşta insanlık suçu işleyenler Lahey'de hesap veriyor ama, burada değişen bir şey yok. Mladiç ile Karadzi´c, birbirinden ayrılmayan bahriyeli kardeşler gibi firardalar ya, sen ona bak. Gerçi Tudjman öldü, İzzetbegoviç can çekişmekte, savaşın oyuncuları, eski Yugoslavya'nın yıkıntıları üzerinde kurdukları ulusal devletçiklerin ardından, birer birer terk ediyorlar sahneyi, arkalarında hep aynı milliyetçi söylemi, aynı sorunları bırakarak.

Otoyoldan ayrılıp dar bir yola sapıyoruz. Az sonra bir köyün içinden geçerken, sağda bir cami, solda haçlardan bir orman (bir mezarlık ?) görüyorum. Ve köyün adını okuyorum tabelada: Ahmici. Derken bir başka ırmak kesiyor yolumuzu. Yalnızca ırmak değil, kayalık bir dağ da dikiliyor karşımıza. İkisini de aşmadan ve hiç konuşmadan, döne dolaşa Travnik'e varıyoruz.

* * *

Arabayı park edip, toprağa çakılmış gibi dik duran sarıklı mezar taşlarının arasından geçerek giriyoruz kahveye. Yüksek çatılı küçük yapının ön cephesi yeni onarılmış, kapısının iki yanına süslü sokak fenerleri yerleştirilmiş. Girmemizle çıkmamız bir oluyor. "Dışarıda otursak" diyor

Kâzım, "bu güneş kaçırılmaz." Doğru, dışarısı günlük güneşlik, üstelik ıhlamur ağacının gölgesinde boş bir masa da var. Çevreye pek de uymayan, dağın sarp yamacından çağlayarak inen suyun kıyısında, her şeyin –yeni boyanmış kapı ile maun rengi pencere pervazlarının bile– eskiyi çağrıştırdığı bu taş avluda biraz aykırı duran plastik sandalyelere oturuyoruz. Su, adı kadar (Plava Voda) mavi değil belki, ama tertemiz. Şavkı vuruyor yüzümüze, serinliği tenimizi yalayıp geçiyor. Az öteden başlayan dağın adını soruyorum Kâzım'a. "Vlasi´c" diyor, "gerçekte Travnik kenti, Bukavitsa ile Vilenica dağlarının arasındaki vadiye kurulmuştur. Buranın halkı Vlasi´c'i dağdan bile saymaz. Yamacındaki kaleden de hâlâ korkar."

Başımı kaldırıp baktığımda, bulutsuz, mavi göğün altında, sırtını kayalara dayamış bembeyaz bir kale görüyorum. Oturduğumuz kahve gibi onun da yeni onarıldığı belli. Surları pırıl pırıl, zindanı andıran camisiyle tek şerefeli minaresi de öyle. Şerefenin izi var yalnızca, kendisi yok. Çoktan yıkılmış, yerine de yenisi yapılmamış. Kale, aşağıda devasa çatıları, ahşap evleri, dar sokakları, köprüleri, köprülerin altından akan Lasva Irmağı, ırmak boyunca sıralanan kebapçı dükkânlarıyla iki dağın arasına sıkışıp kalmış kente hâlâ meydan okuyor. Yıllarca süren Osmanlı egemenliğinin simgesi o. Zulmün, baskının, bir ara Saraybosna'dan buraya taşınan yerel hükûmetin simgesi. Babıâli'nin Bosna'daki uzantısı. Peki salt Osmanlı yüzünden mi geri kaldı Balkanlar, imparatorluğun kötü ve despot yönetimi yüzünden mi Batı uygarlığını yakalayamadı ? Buralı aydınlara sorarsan evet. Yalnızca halk değil, yazarlar da öyle düşünüyor. *Balkanlar'a Dönüş*'ün Fransızca basımına bir önsöz yazma nezaketini gösteren, Hırvat kökenli olmakla birlikte milliyetçilikten her zaman uzak durmuş, kendini her türlü şovenizmden korumasını bilmiş sevgili dostum Predrag Matveyevic bile, kitapta kullandığım *pax ottomanica* terimine takılmış, kanlı savaşlar sonucunda fethedilen bu talihsiz bölgede Osmanlı barışından söz edilemeyeceğini belirtme gereğini duymuştu. Oysa, bu topraklarda kaldığı sürece Balkanlar'ın etnik mozaiğini korumayı, halklar arasında karşılıklı hoşgörüye dayanan bir yönetim kurmayı başarmıştı Osmanlı. Evet, halkı vergiye bağlamış, şiddet uygulamış, başkaldıran reayanın kellesini uçurmuş, ne var ki Katolik, Ortodoks, Müslüman ve Yahudisi'yle iç içe geçmiş, birlikte yaşayan milletlerin inanç özgürlüğüne saygıda kusur etmemişti. Bu topraklardan çekilirken de geride yalnızca acı ve gözyaşı değil, yoksul ve geri kalmış bir halk da değil, tüm bölgeye damgasını vuran özgün bir

mimarî bırakmıştı. Alaca Cami örneğin. Kâzım'la gidip gördük az önce. Diğer Balkan kentlerindeki benzerleri gibi onun da duvarlarında çiçekler açıyor, çayırlar göveriyor, gemiler yelken açıyordu. Üstelik, tüm Osmanlı camilerinde olduğu gibi, minaresinin girişi solda değil, sağdaydı. Ve eski, yer yer yosun tutmuş taş sütunların üzerindeki demir parmaklıklı pencereleri eylül güneşinde parıldıyordu. Aşağıda, dinsel inanç ile ticareti nasıl bağdaştırdıklarına bir türlü akıl erdiremediğim kuyumcu dükkânları sıralanmıştı. Fazla oyalanmadan geçtik önlerinden. Az ileride, kar tutmasın diye yüksek tutulmuş arduvaz çatısı ve cumbalı dört küçük penceresiyle tipik bir Bosna evi görünümündeki yapının bahçe kapısını çaldık. Açan olmadı. Bunun üzerine kapı tokmağını çevirip daldık içeriye. İvo Andriç'in evindeydik.

Yalnızca eski Yugoslavya'nın ya da Balkanlar'ın değil, XX. yüzyılın da en büyük yazarlarından biri olan Andriç 1882 yılında burada doğmuş. Önce Visegrad sonra Saraybosna'da geçen öğrencilik yılları boyunca o zamanlar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yönetiminde olan Bosna'nın tarihi ve folkloruyla yakından ilgilenmiş. Viyana, Kraków, Graz'da tamamlamış öğrenimini, "Yeni Bosna" hareketine katıldığı için bir süre hapis yatmış. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Karajorgiyeviç Hanedanı tarafından kurulan Sırbistan Krallığı'nın elçisi sıfatıyla birçok Avrupa başkentinde bulunmuş, yabancı dil bilgisini geliştirmiş (1921-1941). İkinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde Berlin'de büyükelçiymiş. Ülkesine dönerek Belgrad'da yalnızlığına çekilip, aşağı yukarı tümü Bosna'yı konu alan yapıtlarını art arda kaleme almış (1942). Kendisine Nobel Ödülü verildiğinde altmış dokuz, Tito'nun Yugoslavyası henüz parçalanmadan öldüğünde seksen üç yaşındaymış. Predrag Matveyevic onu kökenleri bakımından Hırvat, kökleri bakımındansa Bosnalı olarak tanımlıyor. Katolik doğan, Sırplar tarafından benimsenen, ne var ki yapıtında Bosna'nın türküsünü söyleyen Andriç'in Hırvatlarca kendi ulusuna ihanetle suçlanmasının, romanlarında Türkleri despot bir yönetimle özdeşleştirdiği için Müslümanlar tarafından eleştirilmesinin, Visegrad'daki heykelinin 1991'de parçalanmasının, Sırplarca da kendi ulusal çıkarlarına alet edilmesinin hazin bir kader olduğunu düşünüyorum. Gerçekte Balkanlar'ın etnik yapısından kaynaklanan bir kültür zenginliğinin ürünüdür Andriç. Onu, Nobel Ödülü almış bir yazar olmasına karşın, Avrupa ülkelerinden önce Türk okurunun değerlendirdiğini, Bosna'nın en ünlü haydutundan söz ederken kaleminin ucuna gelen "bir Türk'ten daha kötüydü" gibi cümlelere

takılmadığını, Osmanlı'yı hep olumsuz yönleriyle anlatan yapıtlarını ilgiyle okuduğunu belirtmeliyim,

Andriç'in evi ne müzeye benziyordu ne de bir yazar evinde bulunması gereken eşyadan nasibini almıştı. Kâzım da ben de biraz düş kırıklığına uğradık. Örneğin Travnik Müzesi'nin etnografya bölümünde gördüğümüz eski eşyalara benzer bir tek eşya, bir kilim bile yoktu içeride. Sofa neredeyse bomboştu. Odalar, koridorlar, arka bahçeye bakan mutfak da öyle. Yazarın çocukluğunu geçirdiği bahçeyi ayrıkotları sarmış, üzerlerine tırmandığı ağaçların dalları kırılmış, canım mürdüm erikleri ile incirler toprakta çürümeye bırakılmıştı. Viran değildi, hayır. Yap-işlet-devret anlayışıyla kurtarılmaya çalışılan her eski yapı gibi o da kâr amacının kurbanı olacaktı çok geçmeden. Bir zengin satın alıp işletmeye açacak, bahçe de, büyük olasılıkla plastik iskemle ve masalardan ibaret bir kahveye dönüşecekti.

– Nerede oturduğumuzu biliyor musun ? diye soruyor Kâzım.

– Nerede olacak, plastik iskemleli bir kahvede.

– Adı ne peki ?

Sahi, adı neydi bu kahvenin ? Az önce, içeriye girerken kapının üzerindeki lehva dikkatimi çekmiş, ne var ki yazıyı okumaya vakit bulamamıştım.

– Çok mu önemli adı ?

– Elbette. Lutvina Kahva'dayız.

– Eee, ne olmuş yani ? Lutvina da nereden çıktı şimdi ?

– Lutvina. Yani Lütfü... Lütfü'nün kahvesi burası.

Gün Batarken'in giriş bölümündeki ilk cümle aklıma düşüyor birden: "Travnik'te Türk çarşısının ucunda, Sumec'in gölgelik kaynağının aşağısında, Lutva'nın kahvesi vardır." Evde başladığım, uçakta okumaya devam edip dün Saraybosna parkındaki ulu çınarın gölgesinde bitirdiğim romanı çıkarıyorum çantamdan, buraya gelmek için neden bunca üstelediğimi, Travnik yolculuğumuzun gerçek amacını bir çırpıda söyleyiveriyorum Kâzım'a.

– Anlamıştım zaten, diyor. Evvelsi gece yemekte sözü ikide bir Andriç'e getirmenden belliydi.

– İyi ki savaştan önce öldü üstat.

– Hangi savaştan önce ?

– Bu son savaştan canım. Doğup büyüdüğü, tutkuyla sevdiği bu toprakların kana bulandığını, öykülerini bıkıp usanmadan, eşsiz bir anlatım

gücüyle dile getirdiği Bosna halkının nasıl acımasızca birbirini katlettiğini iyi ki görmedi. İyi ki "etnik temizlik" başlamadan, Saraybosna bombalanmadan, şu karşı tepelerde Hırvatlar ile Müslümanlar birbirlerine silah çekip köylerini ateşe vermeden çekip gitti bu dünyadan.

– Evet, diyor, Kâzım, haklısın. Zamanında öldü İvo Andriç.

Andriç öldü ama, yapıtı yaşıyor. Öyleyse onu okumanın, yazarın renkli dünyasına girip orada dolaşmanın, Batı ile Doğu'nun buluştuğu, ama her ikisi tarafından da ezilmiş, dışlanmış, kendi yolunu bir türlü bulamamış bu ülkeyi onun rehberliğinde keşfetmenin tam sırasıdır. Kâzım, belki savaştan söz ettiğimiz, geçmişin kötü günlerini anımsadığımız için sustu birden. Kendi dünyasına kapandı. Onu bu konuda rahat bırakmalı, eski yaraları deşmemeliyim.

1807 yılında, Napolyon savaşlarıyla birden önem kazanan Travnik'te önce Fransız, ardından da Avusturya konsolosluklarının açılmasıyla başlıyor Andriç'in romanı. Ve Moskova bozgununun ardından, Leipzig yenilgisiyle birlikte Napolyon'un tarih sahnesinden çekildiği 1814'e dek Avrupa'nın bu kuytu köşesinde olan bitenleri tüm ayrıntıları, siyasî ve toplumsal ilişkileri belli bir tarihsel yapıya oturtarak, bir vakanüvis titizliğiyle, ama hiç de sıradan olmayan, çok zengin bir dille anlatıyor. *Gün Batarken*, adından da anlaşılacağı gibi, alışılmış anlamda bir roman değil. Ne hayalî bir kurgusu ne de okurun ilgisini çekmek amacıyla tasarlanmış bir entrikası var. Peş peşe sıralanan olaylar zinciri bire bir gerçek, kahramanlar da bir bakıma öyle. Andriç, yabancı konsoloslar ile onların yakın çevresindeki kişileri gerçek hayattan devşirmiş. Paris ve Viyana arşivlerinde yaptığı araştırmalar sonucunda ulaşmış onlara. Günlüklerinden, raporlarından, dönemin gazetelerinde yayımlanan makalelerinden yararlanmış. Ama kitap asıl gücünü yazarın büyük bir ustalıkla sergilediği, gözümüzün önünde tüm renkleriyle canlanan insan mahşerinden, ifadesini kentin toplumsal dokusu ile coğrafyasında bulan epik söylemden alıyor. Anlatı boyunca bir görünüp bir yiten karakterler Bosna halkını temsil ediyorlar. Davranışları, konuşma biçimleri ya da sessizlikleriyle, kadere boyun eğiş ve isyanlarıyla, onun dünya görüşünü, varoluş biçimini, zorbalık ve özgürlük karşısındaki kaderci tutumunu sergiliyorlar.

Başta Fransız konsolos Daville ve yardımcısı Des Fossés olmak üzere, Avusturya konsolosu Von Mitterer ve şıpsevdi karısı, onları gözetip denetleyen, İstanbul'da padişahlar tahttan indirildikçe değişen, ya katledilen ya da sürgüne gönderilen, hepsi de birbirinden ilginç Türk vezirleri romanın

gerçek kahramanları gibi görünseler de, anlatının odak noktasında Bosna halkı var. Andriç Katolik'i, Ortodoks'u, Müslüman'ı ve Yahudi'siyle, tüm geri kalmışlıklarına karşın zengin bir iç dünyası olan bu insanların psikolojisine nüfuz etmeyi biliyor. Ve, bir bakıma, Nâzım Hikmet'in *İnsan Manzaraları*'nda yaptığı gibi, siyasî olayların ardında mayalanan, yavaş yavaş kıpırdadığı, çok az devindiği için durağan sanılan günlük yaşamın ayrıntılarına yerleştiriyor onları. Travnik kentini tüm gerçekliği içinde, belki önemli, ama çok uzakta seyreden siyasî olayların yansımalarıyla birlikte ele alıyor. Bir coğrafyanın, Bosna ırmakları örneği akıp giden zaman ve tarih içindeki değişmezliğini, tüm yenilik ve reform çabalarına karşın nasıl olup da eski düzenin sürüp gittiğini anlatıyor. Onun bu yaklaşımının kaderci ve sınıf savaşını göz ardı eden, halkların mücadelesini tarihin itici gücü olarak görmeyen bir dünya görüşünden kaynaklandığını öne sürebiliriz. Ne var ki, kendisinin de itiraf ettiği gibi, "olaylardan sonuç çıkarmayıp onları gözlemlerken" yetkin bir anlatım gücüne, yerel efsane ve öyküler ile halk türkülerinden beslenen özgün bir üsluba ulaştığını yadsıyamayız. Çok kültürlü bir toplumsal yapının günlük yaşamını, bu yaşamın acı tatlı yönlerini, asıl önemlisi de, halkların ortak belleğinde iz bırakan olayları ele alıyor romanında. Yöneticilerin gaddarlığı, bitmek tükenmek bilmeyen Sırbistan seferleri, eşrafın rüşvetçiliği, reayanın korkaklığı, diz boyu yoksulluk ve hastalıklar, İstanbul Sarayı'nda dönen dolapların Travnik'teki vezir konağına dek yansıyan sonuçları, konsolosların hükûmetlerine yazdıkları raporlar ve bu raporlarda yer alan değerlendirmeler, Avrupa'nın ve Osmanlı'nın Bosna'ya farklı bakış açıları ve bu iki ayrı dünyanın karşılaştığı, sonra da birbirini dışladığı süreç, *Gün Batarken*'in çoksesli içeriğini oluşturuyor. Bir tarihsel roman sunmuyor bize yazar, Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ta yaptığı gibi, tarihin romanını yazmayı deniyor. Ayrıca kahramanların içinde yaşadıkları coğrafyayı da katıyor anlatıya. Örneğin kitabın girişinde, kent eşrafının konsolosları beklerken kendi aralarındaki konuşmalarını aktardıktan sonra, Bosna tarihinde modernizm ile geleneğin çatışmasını özetleyen görüşlerini, kentin topografyasına da değinerek ortaya koyuyor.

> İki yandan aşağıya doğru yuvarlanırmış gibi iniyordu tepeler, vadinin ucunda yalnızca yola ve yol boyunca akan ırmağa yer bırakacak kadar dar açılı bir üçgen oluşturuyorlardı. Aralanmış bir kitaba benziyordu kent, açık sayfalarının her birinde yer alan

> bahçeleri, sokakları, evleri, tarlaları, mezarlık ve camileri okuyabilirdiniz.

Andriç'i okurken gerçekte bir coğrafyayı okuduğunun farkına varıyor insan. Travnik yalnızca dış mekânlarıyla değil, odaları, ahırları, avluları, vezir konağında kurulan divanı ve vişne rengi kumaşlarla kaplı sıraların üzerinde duvara çakılı duran padişah tuğrasıyla da hayalimizde canlanıyor. Yazar kahramanların dış görünüşlerini gerçekçi bir üslupla betimlerken onların iç dünyalarını da yansıtıyor. Çizdiği portreler, özellikle de Osmanlı ve Türk tipleri, davranışlarıyla olduğu kadar fizyolojik özellikleriyle de yer ediyor belleğimizde. Doğa, tekdüze akıp giden zamana koşut olarak, sürekli yeniliyor kendini. Gündüzler geceleri, mevsimler yılları, doğumlar ölümleri, isyanlar ve savaşlar barış günlerini izliyor ama, yüzyıllardır değişmeyen kaderiyle hep baş başa kalıyor Bosna. Yazarın deyimiyle "Konsoloslar Zamanı" sona erip tarihin akışı yavaşladıktan sonra da, kendi sessizliğine gömülüyor.

O günlerden bu yana Travnik pek değişmemiş. Bosna kendi kaderiyle baş başa yine. Radovan Karadzi´c yönetimindeki Sırplar, yazarın yirminci ölüm yıldönümü kutlamalarından önce, Visegrad'da katlettikleri Müslümanların cesetlerini Drina Köprüsü'nden ırmağa atmışlar, buradaysa Müslümanlar kent dışına sürmüşler Sırpları. *Gün Batarken*'in Fransızca baskısına yazdığı önsözde (1996) Paul Garde, bölgenin etnik açıdan "temizlendiği"ni, İvo Andriç'in inandığı tüm değerlerin, bizzat onu yüceltenler tarafından yok edildiğini yazıyor.

Kâzım'a bakıyorum. Önümüzden akıp giden suya dalmış kim bilir ne düşünüyor. Dün Bosna Irmağı'nın kaynağında, buz gibi suya maşrapalarını daldırıp dilek dileyen sevgililerin arasında da böyle dalgın ve düşünceliydi. Sumec gibi dağın altından fışkırdıktan sonra çağlayarak akıp büyüyordu o su da. Gelecek güzel günleri, sürekli bir barışı müjdeliyordu sanki. Ama Kâzım, fayton muhabbetine daldığımızda, ormanın derinliklerine doğru bir fayton sefası yapma önerimi reddetmişti. Her an, savaştan kalma bir mayın altımızda patlayabilirdi çünkü.

Az ilerde, yol boyunca akıp giden, İvo Andriç'in deyimiyle "metal çubuk gibi ıslık çalan" Lavsa'yı oturduğum yerden göremiyorum. Uğultusunu duyuyorum ama. Evet, kentin sokaklarını bir anda dolduran Çingeneler gibi ıslık çalıyor. Eylül ayındayız, hava sıcak. Kışa çok var daha. Ama yağmurlar başlayıp ırmaklar kabardığında, biz buradan kalkıp gittikten, Kâzım Saraybosna'daki işinin başına ben ülkeme döndükten

birkaç ay sonra, insanlar evlerine kapanacak, biliyorum. Bir dönem "Konsoloslar Zamanı" nasıl sona erdiyse, *Çingeneler Zamanı* da bitecek. Daha sıcak yerlere gidecekler bu kenti bırakıp. Evli evine köylü köyüne, evi olmayan sıçan deliğine çekilecek. Ve Travnik'in uzun süren hain kışı başlayacak yeniden.

"Vadinin her iki yamacında da toprak çamura dönüşüyor, kaynaklarda su çoğalıyor, dereler kabarıp taşıyordu" diye yazıyor Andriç. "O güne dek göze çarpmayan seller yamaçlardan gürültüyle kopup geliyor, çağlayıp coşarak sarhoş ve kör bir köylü gibi kente dalıyorlardı. Ve Lavsa, bulana durula akıyordu Travnik'in ortasından. Bu suların gürültüsünden kaçıp kurtulmanın, rutubetinden evlere sığınmanın mümkünü yoktu. Neredeyse odalara dek ulaşıyor, yataklara bile sızıyorlardı."

Kış kıyamette, vezirin silahtarı Yunus Bey'in deyimiyle, "ayıların bile gözlerini yaşartan" soğukta, yıllar öncesinde olduğu gibi insanlar yine birbirlerine sokulup ısınmaya çalışacak, sevişip çoğalacak, belki yine birbirlerini öldürecekler. Travnik'in "kısa ve güzel" yazı, belki hiç dönmemecesine terk edecek ülkeyi. Karamsarlığımı bağışla Kâzım. Barışın yerleşmesi için savaşın bitmiş olması yetmiyor. İnsanların da değişmesi, geçmişi anımsarken kin ve intikam duygularından arınması, tarihin kötü hayaletlerinden kurtulması, diyeceğim yeniden birbirlerini sevmesi gerek.

2003

Radimlija'nın Taşları

Mostar'dan Stolac yoluna saptığımızda bitki örtüsü değişmedi yalnızca; kayalık, boz tepeleri, bu coğrafyanın yazarı Necati Cumalı'nın deyimiyle "Viran Dağlar"ı geçtikten sonra mavi dağlar da göründü. Ama çok uzaktaydılar. Kapalı gökyüzünün altında ufuk çizgisine dizilmiş, öyle bir başlarına, yalnız ve hüzünlü. Bizse bağlar arasından geçiyorduk. Bodur asma kütüklerinden sarkan üzümlere uzak dağların rengi vurmuş gibiydi. Mor, mavi, yer yer zümrüt yeşiliydiler. Bu yeşili nerede görsem Neretva düşüyordu aklıma. Dik yamaçların dibindeki derin yatağında akıp gidiyordu ırmak, az önce otobüsün camından görmüş, her zamanki gibi bakmaya doyamamıştım. Döne coşa hızlanıyordu sular, zamanı, artık geçmişte kalan acı ve yıkım günlerini sürüklercesine. Savaşın izleri tümüyle silinmemişti. Ne yüzlerden ne belleklerden ne de denize yakın bu kara ikliminden. Yol boyunca mezarlar görmüştüm. Bir kilisenin yanında kara mermerden Hırvat mezarları, taşlarındaki ay yıldızlarıyla minarelerin gölgesinde uzayıp giden Müslüman mezarları. Karışık bir mezarlık dikkatimi çekmişti. Müslüman ya da Katolik, ölüler iç içe, kardeşçe yatıyorlardı hep birlikte. Toprak ıslaktı. Sarık biçiminde taşlar kayalık yamaçlardan yuvarlanıp gelmiş, gelinciklerin arasına karışmış gibiydiler. Köylerin içinden geçiyorduk. Çan kuleleri ile kubbelerin arasından. Onarılan, yeni yapılan evlerin yanı sıra yanmış yıkılmış, yalnızca duvarları ayakta kalmış evler de sıralanıyordu. Çoğu Müslüman evleriydi. Savaşta Hırvat milislerin saldırısına uğramış, roket yağmuru altında çatıları uçmuş, ocakları sönmüş evler. Can çekişmiyorlardı artık. Barış manzarasına ayrıkotları gibi eklenmiş, isli ve korkunç, savaştan arta kalan duvarlarıyla öylece duruyorlardı. Seferis'in dizelerini anımsadım:

> Ev diye neyim varsa çekip aldılar elimden
>
> Zaman çığrından çıkmış bir zamandı: savaşlar, yıkımlar, sürgün.

Çığrından çıkmış zamanlar geride kaldı belki, ama barış Bosna-Hersek'in bu ücra bölgesinde hâlâ çok kırılgan, nekahat dönemindeymiş

gibi yalpalıyor. Yoğun bakıma, ilgiye, sürekli gözetime ihtiyacı var.

Derken, Stolac'a varmadan yolun kıyısına gelişigüzel serpilmiş taşların önünde duruyoruz. Bu taşlar başka taşlar. Bu taşlar Bogomilcilerin mezar taşları. Öylesine kocaman, yoğun ve kaba. Bu yörede Osmanlı zamanında doruğuna erişen taş işçiliğinden nasibini almamış mezarların arasında dolaşıyorum. Kimi insan suretinde, kimi haç. Bazılarıysa yalnızca kümbet biçiminde bir bloktan ibaret. Çoğunun üzerinde kabartma insan figürleri var. Eteklerinin altından görünen cılız bacaklarına oranla çok büyük ellerini ve parmaklarının beşini de güneşe doğru uzatan erkek ya da çocuk figürleri. Bogomil inancı kökenleri Zerdüşt dinine dek uzanan, Hıristiyanlık tarihi boyunca Katolik Kilisesi tarafından sapkınlıkla suçlanmış bir inanç, izlerine yalnızca Bosna-Hersek'te değil, Bulgaristan'dan Kuzey İtalya'ya, hatta Atlantik kıyılarına dek gelip Toulouse bölgesine yerleşen Katarosçuların törelerinde de rastlamak mümkün. Ama burada, XII. yüzyılın başlarından itibaren inançlarını gizliden gizleye sürdüren Bogomilciler Osmanlı'nın bölgede egemenlik kurmasıyla birlikte Müslüman olmuşlar. Onlar Sırpların Ortodoksluk, Hırvatların Katoliklik adına kırıp geçirdikleri Müslümanların ataları. Belki bu yüzden içedönük, gizemli bir yaşamın izdüşümü yansımış sanatlarına.

Mak Dizdar'ın Bogomil kültüründen esinlenerek yazdığı, kitabe biçimindeki kısa şiirleri okuyorum. "Ölüm aydınlatır / Yuvadan yıldızlara giden yolu" diyor birinde. Buna benzer bir ifadeye Saraybosna'da savaşta ölenlerin mezar taşlarında da rastladığımı anımsıyorum. İzzet Sarayliç vardı yanımda. Kitabeyi o çevirmişti, "SMRT" sözcüğünü vurgulayarak. Savaş günlerindeydik. Keskin nişancılar kenti çepeçevre saran tepelerdeydiler, biz ise aşağıda, "çarnaçar" ve savunmasız. Su kuyruğunda bekleyen sivil halka, çoluk çocuğa bile ateş açıyorlardı. Ölümle iç içeydik. İçinde bir tek sesli harf bile taşımayan sözcük ancak "ölüm" olabilir diye düşünmüştüm o zaman. Şimdi de öyle düşünüyorum. Mak Dizdar da, İzzet Sarayliç de ayrıldılar aramızdan. Dizdar'ı 1970'lerde Necati Zekeriya'nın Türkçe'ye çevirdiği şiirlerinden, Sarayliç'i kuşatma altındaki Saraybosna'da tanımıştım. İkisi de eski Yugoslavya'nın iyi şairlerindendiler. Sahi, Yugoslavya adında bir ülke vardı bir zamanlar. Halkların bir arada, kardeşçe yaşadığı, yalnızca mal alım satımında değil kültür alışverişinde de bulunduğu, aralarında kız alıp verdikleri, altı cumhuriyet ile iki özerk bölgeden oluşan federal bir ülke. Şimdiyse aynı coğrafyada ufak tefek, her biri kendine dönük, aşırı milliyetçi devletçikler var. Örneğin Bosna-

Hersek'teyiz ama her yerde Hırvat bayrakları dalgalanıyor. Ezan seslerinin yankılandığı tepelerde devasa haçlar da var. Memedalija Mak Dizdar ile İzzet Sarayliç'in yuvadan yıldızlara doğru çıktıkları o dönüşü olmayan yolculukta yalnız olmadıklarını düşünüyorum. Savaşta ölen iki yüz bin Boşnak da eşlik ediyor onlara. Sağ kalanlarsa çoktan terk etmişler burayı, arkalarında yaslı topraklar, yıkıntılar bırakarak. Ve gidenlerin çoğu geri dönmemiş bir daha. Radimlija'nın toprakla bir olmuş, doğayla halleşip kaynaşmış taşları da suskun. Ve herkes, gerçekleşeceğine pek inanmasa da, uzun süreli bir barışın özlemini çekiyor.

2004

Tiran'da Tango

Uçaktan bakıldığında İsviçre'yi andırıyor Arnavutluk. Dorukları karlı dağlar, sarp kayalar, yeşil yamaçların göllere vuran yüzü; suda oynaşan, günbatımında uzayıp koyulaşan gölgeler. Derin uçurumlar da var elbet, çıplak tepeler de. Bu güzel manzarayı yukarıdan görebilmek mümkün, çünkü Albanian Airlines'ın külüstür uçağı oldukça alçaktan uçuyor ve hatırı sayılır bir sürede (bir saat yirmi dakikada) alıyor İstanbul-Tiran arasını. Yine de şanslı olduğumu düşünüyorum. Ya otobüsle gelseydim ! Bu ülkenin, halkı gibi dik başlı, engebeli coğrafyasında yitirseydim yolumu ! Aşağıda mor-beyaz, kadife bir kumaş gibi top top açılan dağlık ülkenin adı dilimizde Arnavutluk, ama ülke halkı *Shqipërisë*, yani "Kartal Yurdu" diyor ona, konuştukları dile de, Latince kökenli olmasına karşın *Shqip* yani "Kartalca".

Arnavutluk'un, rengini "bu topraklar için dökülen kan"dan alan (Balkanlar'da nedense hep toprak için dökülür kan, bizim de İstiklal Marşımızda olduğu gibi tüm ulusal marşlarda şehitler fışkırır topraktan, nerede bir mezar varsa vatan oradadır, yalnızca Milosevi´c'ten bu yana değil, Kosova savaşından, hatta daha da eskilerden beri biliyoruz bunu) evet, rengini kandan alan bayrağında bir kara kartal var. Kendilerine, gökler fatihi bir yırtıcı kuşu yakıştırdıklarına göre onurlu bir halk olmalı Arnavutlar. Bunda, Arnavutluk dışında yaşayan diaspora nüfusunun (Kosova, Makedonya, Türkiye ve diğer ülkeler dahil dört milyon) ülke nüfusundan (üç milyon) daha fazla oluşunun da payı vardır mutlaka.

Derken İsmail Kadare'nin *Kartal* adlı romanı düşüyor aklıma. Yazar haklı. Yalnızca Arnavutluk'un simgesi mi kartal ? Elbette değil. Tek ya da çift başlı, armasında kartal olan ülkelerin sayısı dünyadaki kartal sayısından fazladır belki. Ateşi tanrılar katından çalıp insanlığa bağışladığı için Kafkas Dağları'nda bir kayaya zincirlenmişti Prometeus. Bir kartal her gün ciğerinden bir parça yiyordu. Kadare'nin *Kartal*'ında da, yukarıdaki dünyadan aşağıya düşmüş, yani rejim sayesinde eriştiği ikbal günleri artık

geride kalmış Max adlı kahraman, sürüldüğü ücra kentin hayvanat bahçesindeki kartala binip yukarıya doğru uçmak, eski yaşamına kavuşmak ister. Yırtıcı kuşa kasaptan aldığı eti, o kalmayınca da kendi etini yedirmeye hazırdır. Yeter ki yukarıya, yitirdiği makama erişebilsin. İnsan ile kartalın anlaşması, Faust'un şeytanla anlaşmasına benzemez ama. Sonunda Max, yitirdiği cennete ve orada kendisini bekleyen sevgilisine kavuşmayı düşlerken, yırtıcı kuşun pençesinde can verir. Kartal da, onun bıçak darbeleriyle, tutsak yaşadığı kafesin bir köşesine serilir. Kıssadan hisse: vatandaş sevgili vatanının, vatan da sevgili vatandaşının kurbanı olmuştur. Şöyle de diyebiliriz: belki tüm dünyada, ama özellikle komünist rejimlerde, yükselişin ne kadar hızlıysa düşüşün de o kadar çabuk olur. Atalarımız boşuna "Düşmez kalkmaz bir Allah !" dememişler. Derken de, sanırım, ne Stalin'in Rusyası'nı ne Mao'nun Çini'ni ne de yüzölçümü ve nüfusta olmasa bile ideolojide onlardan hiç de geri kalmayan, önce Yugoslavya, sonra Sovyetler, sonra da Çin'le bozuşup yoluna tek başına devam eden Enver Hoca'nın, o zamanki adıyla "Rehber"in Arnavutluk'unu, evet sanırım, bu ülkelerin hiçbirini düşünmemişlerdir.

Uçağın camından kartal bakışıyla görülen kartpostal manzara, havaalanına iner inmez düz ovada tek tük serpilmiş tuğla duvarlı evlere, kurumuş dere yataklarında otlayan davar sürülerine bırakıyor yerini. Bir başka ülkeye, hatta, abartmadan söylüyorum, başka bir gezegene indiğinizi hemen fark ediyorsunuz. Havaalanının adı bile bir tuhaf. Ön tarafta "Mother Teresa Airport" yazılı, arka tarafta "Aeroporti Nene Teresa". Ülkenin bu en büyük havaalanı öylesine küçük ki, bodur kontrol kulesinden başka hiçbir yapı göze çarpmıyor. Her yer buraya adını veren azizeye yakışır yoksullukta. Yine de "nene" sözcüğünün büyüsü alıp çocukluk günlerime götürüyor beni.

Üsküp kökenli babaanneme "nene" derdik, o da bize (ağabeyim ile bana) "pupulka". Rumeli şivesiyle konuşurdu Türkçe'yi, büyüyünce ona benim bakacağımı, annemin pençesinden kurtarıp mutlu edeceğimi, hatta onunla evleneceğimi söyleyip dururdu. Çok genç yaşta dul kalmış, iki çocuğundan ilki –amcam– bir yangında, ikincisi –babam– bir otobüs kazasında can vermişti. *Balkanlar'a Dönüş*'te, bir ucundan da olsa, anlattım nenemin acıklı öyküsünü, *Sağ Salim Kavuşsak*'ta ise anlatının odak noktasına yerleştirdim onu. Annem kızdığında (gelin kaynana kavgası hiç eksik olmazdı evimizden) "Senin Arnavut inadın tuttu yine !" derdi neneme. Belki de Arnavut kökenliydi. Eğer öyle ise, *Balkanlar'a Dönüş*'te bu ülke

üzerine yazdığım tüm olumsuz görüşleri, önyargıları, alaycı gözlemleri geri alıyorum. Gözlemleri demek de yanlış, bazı görüşler söz konusuydu sadece. O kitabı yazdığımda Arnavutluk'a hiç gitmemiştim çünkü. Shqipërisë, görmediğim tek Balkan ülkesiydi.

Demek ki ilk kez ayak basıyorum muhtemel atalarımın toprağına. Kuşkusuz bu nedenle biraz heyecanlıyım. Ve Enver Hoca cehennemini anlatan bir belgesel çekimi için on yıl kadar önce Tiran'a giden dostum Mesut Tufan'ın oradan gönderdiği kartta yazdıklarını anımsıyorum:

> Şimdiye kadar gördüğüm en acayip memleket diyebilirim burası için. Yarım asırdan beri zaman durmuş (daha önce de hangi hızla geçtiği ayrı bir soru işareti) ve 90'lı yıllara paraşütsüz düşmüşler. Sanki Kültür Devrimi'nden beri hiçbir bina onarım görmemiş. Kocaman, dört yüz bin nüfuslu bir hayalet şehirdeyim. Eski Stalin heykelinin bulunduğu yerin yirmi metre yanında Türk dönerci var. Karşıda Enver Hoca'nın piramidi hâlâ duruyor. Ve tabiî, Amerikan Kültür Merkezi. Selamlar.

Durum XXI. yüzyılın başlarında da pek değişmişe benzemiyor. İstatistiklere bakılırsa ülke nüfusu artmış, bazı binalar onarılmış, birkaç lüks otel yapılmış ama, yoksulluk, düzensizlik, kargaşa hep aynı. Havaalanı çıkışında, valizimi beklerken yanıma bir polis geldi ve on euro vermem gerektiğini söyledi. "Ayakbastı" parasıymış. Çıkarıp verdim. Paketler, karnı patlamış bavullar, kapkacak dolu koliler, İstanbul'dan alınıp (teşbihte hata olmaz !) "Arnavut kaldırımlarında" satılmak üzere kocaman valizlere tıka basa doldurulmuş bir yığın ıvır zıvır eşya –yatak yorgan denkleri bile– geliyor da, benim ufacık bagajım gelmiyordu. Albanian Airlines'ın kargo servisinin bavul ticaretine öncelik verdiği belliydi. Sonunda dünya güzeli bir polis köpeğinin uyuşturucu var mı diye kokladığı koliler arasında benim valiz de göründü, biraz rahatlar gibi oldum.

* * *

Beni karşılamaya gelen arabaya biniyorum, yola koyuluyoruz. Yol, yoldan başka her şeye benziyor. Sıvası dökülmüş evler, yıkık duvarlar, yeni yapıldıkları "gıcır" görünüşlerinden belli "motel restaurant"lar yeşil yamaçlarla birlikte akıp gidiyor camdan. Ve totaliter rejimin simgesi koruganlar tüy dikiyor manzaraya. Manzara, sanki, yıllarca kapalı kalmış, tehdit paranoyası altında yaşamış Arnavutluk'un bu savunma

bunker'lerinden ibaret. Ya da bana öyle geliyor. Uzaktaki dağları görmüyorum. Arada bir bizi sollayan siyah Mercedes'leri de görmüyorum. Gördüğüm yanızca ve yalnızca koruganlar. Yıllarca süren, nice insan öğüten, güzelim yaşamları parçalayıp yok eden bir baskı rejiminin karabasanı onlar. Evet, Can Yücel'in, 12 Mart Darbesi'nden sonra hapse götürülürken ayışığı için söylediği gibi, "tüy dikiyorlar manzaraya" ! Ve uzaktan dev futbol toplarını andırıyorlar. Bazıları yerinden sökülüp üst üste yığılmış, öyle tuhaf ve boş, artık bir işe yaramamanın aykırılığında, bekleyip durmaktalar bir köşede. Askerler çoktan terk edip gitmişler nöbeti, koruganlar tarlafareleri ile kargalara kalmış. Kim bilir nasıl da ıssızdır içleri, karanlık ve ürkütücüdür. Ölü ordunun garip askerleri onlar, Enver Hoca'nın taş neferleri. Duyduğumda doğru olduğuna bir türlü inanmak istemediğim o korkunç söylentiyi anımsıyorum. Enver Hoca, bu beton koruganları yapan mühendisi içlerine koyup el bombası attırıyormuş, sağlamlıklarını sınamak amacıyla. Despot ile mimarı arasındaki evrensel ilişki deyip geçebilirsiniz. Doğru, Fatih de zindana attırmıştı kendi adını taşıyan, onu bu ölümlü dünyada ölümsüz kılacak anıtın, Fatih Camii'nin mimarı Atik Sinan'ı. Firavunların ilk işi de piramitlerini yapan mimarı, labirentin sırlarını ele vermesin diye hemen oracıkta katlettirmek değil miydi ? Ama eski çağlarda değil XXI. yüzyılın eşiğindeyiz artık. Ve yüzyıl biterken, diktatörlerin "aziz naaşları", Enver Hoca'nınki de dahil, anıtlarından çıkarılıp başka yerlere taşındı, heykelleri bir bir sökülüp kaldırıldı kentlerin alanlarından. Geriye adları kaldı yadigâr, bir de askerî ya da ideolojik koruganları. Değil kan kusturdukları halkları, kendilerini bile korumaktan âciz koruganları. Oysa bir zamanlar, Mao yönetimindeki Çin'e yakınlaştığı, "Sovyet revizyonizmi"ne kafa tuttuğu için beğenirdik Enver Hoca'yı. Partizan savaşlarını, kamulaştırmaları, yeryüzünde devrim adına yapılan tüm yanlışları beğendiğimiz gibi.

Bir dönemeci geride bıraktığımızda fabrika bacaları dikiliyor karşıma. Eski propaganda afişlerindekine benzer, proletaryanın mutluluğunu, güler yüzlü emekçilerin atılganlığını simgeleyen köhne fabrika bacaları. Bir de henüz görmediğim, nerede olduğunu bile kestiremediğim Tiran'ı gösteren yol işaretleri. Kentin kenar semtlerine yaklaştığımızı çevrede ansızın beliren çanak antenli, çirkin yapılardan anlıyorum. Siyasî geçmişimle hesaplaşmaktan vazgeçiyorum bir an için. Özünde cömert ve insancıl bir ütopya olan komünizm adına yapılan yanlışların, işlenen cinayetlerin,

diyeceğim eski inançlarımızın bilançosu bir başka güne kalsın. Yine de, yeri gelmişken, şu kadarını söyleyeyim:

Arnavutluk'a, yazar dostum Başkim Şehu'nun düzenlediği bir toplantıya katılmak amacıyla geldim. Başkim, Enver Hoca'nın yıllarca başbakanlığını yapan Arnavutluk Komünist Partisi liderlerinden Mehmed Şehu'nun, bir başka deyişle "Halef"in (ona "Ardıl" da diyebiliriz) oğlu. Biz, babasının intihar ettiğini sanıyorduk. Meğer "intihar ettirilmiş". Sırtından kalbine giren kurşun göğsünden çıkmış nasılsa. Hatta, susturucu takılı tabancasından bir değil iki kurşun sıkılmış. Otopsi yapılmadığından ayrıntıları bilmiyoruz. Ölümünün hemen ertesinde kadim arkadaşı, can yoldaşı, yalnızca davasını değil aile sırlarını da paylaşan Enver Hoca tarafından "Yugoslav ve Amerikan ajanlığı"yla suçlandığı, cesedi mezardan çıkarılıp yok edildiği için de hiçbir zaman bilemeyeceğiz. İspanya İç Savaşı kahramanı ve Tiran fatihi Mehmed, kendi evinde, yakınları derin uykudayken intihar mı etti, yoksa öldürüldü mü ? *That is the question !* Bir başka soru daha var, o da şu. Başkim, sırf babasının adını taşıdığı, gözden düşen bir siyasetçinin oğlu olduğu için neden tam sekiz yıl hapis yattı ? Zindana kapatılan annesi orada eceliyle mi öldü, yoksa zehirlendi mi ? Kız kardeşinin kendisini bir kuyuya atarak hayatına son verdiği kesin de, ağabeyi Vladimir, resmî ajansların haberlerindeki gibi, bir gece yatağında intihar mı etti, yoksa o da, ailenin tüm bireyleri gibi "Rehber"in gazabına mı uğradı ? Sahi neler oldu Balkanlar'ın bu kuytu kentinde ? Aishilos'un bir trajedisi miydi oynanan ya da çağdaş bir Shakespeare'in yazıp sahneye koyduğu siyasî bir piyes mi ? Danimarka Krallığı'nda kokuşan bir şeyler olduğu kesindi. Başkim, Orestes rolünde miydi, Hamlet'i mi oynuyordu yoksa ? Bu sorulara kesin yanıt verecek durumda değilim. Başkim Şehu'nun, ailesinin başına gelenleri anlattığı *Korkunun Sonbaharı (Vjeshta e ankthit)* adlı kitabını okudum gerçi, hatta İsmail Kadare'nin yine aynı trajediyi, o kendine özgü kara mizahıyla ve bilinen gerçeklere bire bir bağlı kalarak yazdığı *Halef*'ini *(Pasardhësi)* de okudum. Çok şey öğrendim belki, ne var ki Mehmed Şehu'yu kimin öldürdüğü sorusuna yanıt bulamadım. Bana sorarsanız, Lin Biao ya da Troçki örneklerinde olduğu gibi, komünist rejimlerde halefin başına gelen onun da başına geldi, o kadar. Oğlunun kitapta yazdığı gibi, eğer ölmeyip de Enver Hoca'nın yerine geçseydi Arnavutluk'ta hiçbir şey değişmeyecek, baskı yönetimi ve aydın kıyımı olduğu gibi devam edecekti.

Rejim yıkılıp Enver Hoca dönemi sona erdikten sonra Başkim Şehu terk etmiş ülkesini. Şimdi Barcelona'da yaşıyor, Arnavutluk'a ise arada bir uğruyor. Onun gerçek vatanı Arnavutça. Çünkü bu dilde yazıyor kitaplarını. Tıpkı, Paris'e göçen İsmail Kadare gibi. Bir akşam Barcelona'da, babasının katili "Rehber" ile hesaplaştığı *Ago Ymerit'in Son Yolculuğu (Rrugëtimi I Mbramë I Ago Ymerit)* adlı romanının Fransızca çevirisini imzalayıp vermişti. Kitabın girişinde, Arnavutluk'un dağ köylerinden birinde ölülere yakılan bir ağıttan şu dize yer alıyordu: "Bu geniş ovadan çıktığında kendi hapishaneni ara". Nasılsa unutmamışım, ülkesinden yüzerek kaçmaya çabalarken sahil koruma muhafızları tarafından öldürülen roman kahramanının hortlayarak Tiran'a geri dönüş öyküsünden çok, bu dize yer etmiş belleğimde. Başkim'in kitaplarındaki karanlık dünyaya, korku ve başkaldırıya, karşılığını yaşadığı büyük dramın ölümcül simgelerinde bulan umutsuzluğa aşinalığımdan olmalı. Arnavutluk'a gelip, Başkim Şehu'nun adını ve trajik geçmişini anıp, İsmail Kadare'den söz etmemek, benim gibi yalnızca bir ülkede değil, o ülkeyi gerçekte var eden yazarlarının, sanatçılarının yapıtlarında da dolaşan bir gezgine yakışmaz elbet. Kitapları dilimize de çevrilen bu küçük ülkenin büyük yazarını tüm dünya tanıyor zaten. Ama onunla nasıl tanıştığımı hiç kimse bilmiyor. Ben de Kadare'yle ilk karşılaşmamı anlatayım hiç olmazsa.

Yıl 1982. "Beşibiryerde" generaller yönetiyor ülkemizi. Kenan Evren Profesör Aldıkaçtı'nın hazırladığı anayasayı alıp kaçmış, Çankaya Köşkü'ne yerleşmiş, beslemek istemediği gençleri asmakla meşgul. Buna karşılık komşumuz Yunanistan'da demokrasi rüzgârları esmekte. Sosyalistler seçimleri kazanıp iktidara gelmiş, Melina Mercouri'yi de kültür bakanı yapmışlar. Bakanın dünyanın dört bucağından Atina'ya davet ettiği yazarlar arasında ben de varım. Vulyagmeni'de, sonradan "Evler" adlı öyküme konu olacak Astir Palas Oteli'nde kalıyoruz. Gece, Plaka'da bir tavernada yazar dostlarla sabaha dek içtiğimiz için, dönüşte bir soğuk duş alıp doğrudan kahvaltıya iniyorum. Toplantıya gölgesiyle (yani kimsenin tanımadığı, büyük bir olasılıkla gizli istihbarat servisi Sigurim'den biriyle) katılan İsmail Kadare'yi bir masada tek başına görüyorum. Tanışmak, tartışmak, Enver Hoca'nın dışarıya neredeyse hiçbir haber sızdırmayan ülkesinde dönen dolapları öğrenmek için bulunmaz fırsat. Çünkü Kadare o sırada Arnavutluk Yazarlar Birliği başkanı ve hiç kimseyle, peşini bırakmayan gazetecilerle bile konuşmuyor, demeç vermekten korkuyor. Arnavut yazarların yurtdışı gezilerinde yabancılarla, özellikle de Amerikalı ve

Avrupalılarla konuşmalarına izin verilmediğini bilmediğim için, hemen karşısına oturuyorum.

– Günaydın Mösyö Kadare ! Kendimi tanıtayım. Ben Türk yazar Nedim Gürsel.

– Memnun oldum. Gerçekten Türk müsünüz ?

– Öyle sayılır. Paris'te yaşayan bir Türk yazarıyım.

– Türk olduğunuza pek ihtimal vermiyorum.

– Neden ?

– Çok güzel bir konuşma yaptınız çünkü.

– Evet, ülkemdeki baskıyı kınamak istedim.

– Rumeli'den gelmiş gibi bir haliniz var.

– Babaannem Üsküp kökenlidir. Balkan Savaşı'nda Türkiye'ye göçmüşler.

– Arnavut olduğunuzu ilk görüşte anlamıştım.

– ....

Ne diyeceğimi, bu büyük yazarın her taşın altından Sihirbaz Mandrake gibi bir Arnavut çıkarma merakını nasıl giderebileceğimi düşünüyordum ki, sözüne devam etti.

– Biliyor musunuz Mösyö Gürsel, devlet başkanınız Kenan Evren de Arnavut'tur.

– General Evren mi ?

– Evet ta kendisi. Evren Paşa !

– Toplantıya katılan yazarlar olarak Türkiye'deki faşist yönetimi kınayan bir bildiri yayımlayacağız, umarım imzalarsınız.

– O başka konu. Biliyor musunuz Evren Paşa Yugoslavya gezisinde Kosova'ya da uğrayıp annesi ile babasının mezarlarını ziyaret etmişti.

Yazarları hapse atan, kitap yakan, genç devrimcileri "asmayalım da besleyelim mi ?" diyerek ipe çeken bir faşist generalin etnik kökeniyle yakından ilgilenmediğimi söyledim. Bu davranışımda 12 Eylül Darbesi'nden sonra iki kitabımın toplatılmasının, dava İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi'nde sürdüğünden Türkiye'ye dönemeyişimin de etkisi vardı elbet, öfkeli ve kırgındım. İşkenceden geçirilen arkadaşlarımın yazgısını, çekilen acıları anlatmak içinse biraz yorgun.

– Nasıl olur, diye devam etti, nasıl böyle konuşabilirsiniz. O sizin cumhurbaşkanınız.

– Evet, diye kestirip attım, üstelik Arnavut.

Aradan birkaç yıl geçmeden Enver Hoca öldü. Evren Paşa da emekli olup Marmaris'e yerleşti. İsmail Kadare ise Paris'e. Atina'da pek de iyi başlamayan ilişkimiz Paris'te yakın bir dostluğa dönüştü. Şimdi düşünüyorum da, nüfusunun neredeyse bir o kadarının ülke dışında yaşadığı dağlık, yoksul ve küçük Arnavutluk'un büyük yazarı İsmail Kadare'ye belki hak vermiyorum ama, milliyetçiliğinin nedenini anlıyorum.

O zaman İsmail Kadare'nin, onu dünyaya tanıtan *Ölü Ordunun Generali* hariç, hiçbir kitabını okumamıştım. Sonradan, bu verimli (belki bizim Yaşar Kemal gibi gereğinden fazla verimli !) yazarın, tümünü olmasa bile, bazı kitaplarını okudum. Osmanlı döneminden kaynaklanan bir Türk düşmanlığının hemen hemen tüm tarihsel anlatılarında, özellikle dilimize de çevrilen *Kosova'ya Üç Ağıt*'ta çok açık bir biçimde ifade edilmesine karşın, üslubuna, yarattığı dünyaya, eşsiz hayal gücüne hayran kaldım. Balkan halklarının Avrupa'nın bir parçası, Avrupa Birliği'ne girmek isteyen Türklerin ise, bir zamanlar Avrupa'yı haritadan silmek isteyen Osmanlıların devamı olduğu görüşüne de elbette katılmadım. İkide bir öne sürdüğü, gerçekte Osmanlı İmparatorluğu'nu Türklerin değil, devşirme kökenli Hıristiyanların yönettiği savına gelince, burada bir doğruluk payı olmakla birlikte, söz konusu savın özünde fazla bir anlam taşımadığına inanıyorum.

* * *

Tiran tuğla duvarlardan, çanak antenli çirkin yapılar ile bozuk kaldırımlardan ibaret değil yalnızca. Kent merkezinde bahçeli güzel evler, ağaçların gölgelediği sokaklar, geniş ve düz caddeler ile şık kahveler de görmek mümkün. Yine de, küçük bir Anadolu kentinden pek farkı yok. Belki bu nedenle sevdim Tiran'ı. Kızları da güzel ve alımlı. İçlerinde sarışın olanlar da var ama, çoğu beyaz tenli ve esmer. Renkli giyinmeyi, piyasaya çıkmayı, sokakta grup halinde yürümeyi seviyorlar. Dar pantolonları çingenepembesi ile çivit mavi arasında gidip geliyor, bluzlar ve tişörtler göbeği açık bırakacak şekilde kısa. Ne var ki, bir zamanlar dünyanın ilk ateizm müzesine sahip olmakla övünen Arnavutluk'ta, kadın erkek, çoluk çocuk herkes din peşine düşmüş. Kendisine uygun bir din arayanların sayısı giderek çoğalıyor. Katolik mi olmak istersiniz yoksa Müslüman mı ? Dilerseniz Protestan da yapabiliriz sizi, depoda ondan da var. Belki de "tek Hak din" Bektaşîliğe eğilimlisiniz, neden olmasın. Ya da Ortodoksluğa. O da olur, yeter ki siz isteyin, ötesini hiç düşünmeyin, biz ayarlarız. Kiliseler

ile camiler iç içe artık, ama cemaatleri henüz yok. O da olur yakında, Enver Hoca'nın dayattığı ateizmin izleri giderek silinir. Ve güzelim Arnavut kızları ya haç takarlar boyunlarına ya da çarşafa girerler.

Tüm Balkan kentleri gibi Tiran'ın içinden de bir ırmak akıyor: Ishm. Gördüğüm en cılız su diyebilirim. Belki kışın suyu boldur. Taşmasını önlemek için iki yanına duvar örmüşler, iyice çirkinleşmiş. Dümdüz bir kanal gibi akıp gidiyor kentin orta yerinden. Üzerindeki köprüler de öyle, hepsi birbirinden çirkin, entipüften. Oysa Kadare'nin *Üç Kemerli Köprü*'sünden *(Ura me tri harge)* biliyorum bu coğrafyada köprülerin önemini. Bir de Andriç'in yazdıklarından. Osmanlı'dan kalma taş köprüleri, her biri başlı başına bir efsane olan o güzelim anıtları görmek için Tiran dışına çıkmak gerekiyor anlaşılan. Küçüklü büyüklü kemerleri, kayalarla bütünleşmiş sayısız ayaklarıyla Mes Köprüsü'nü örneğin ya da Shkumbi Vadisi'ndeki kambur ve ince köprüyü. Gjirokastër'in görkemli, taş konakları ile Berat'ın cumbalı evlerini. Ne yazık ki, Saat Kulesi'nin yanı başındaki Hacı Ethem Bey Camii dışında, Osmanlı mirasının zamanla silindiği ya da hiç olmadığı bir başkent Tiran. XVII. yüzyılın başlarında bölge valisi Süleyman Paşa tarafından kurulmuş. İran savaşlarında büyük yararlık gösteren Süleyman Paşa, kurduğu kentin adını Tahran koymuş önceleri. Bu sözcük zamanla *Tirane*'ye dönüşmüş. Bağdat'ta ölen Süleyman Paşa'nın yüreği orada bir mezara gömülmüş, gövdesiyse burada, kendi adını taşıyan türbeye. 1922'de Tiran'a gelen Fransız yazar Roger onun "Caminin yanındaki türbesinde, resimlerle süslü bir kubbenin altında, oğullarıyla birlikte yattığını" söylüyor. Ne yazık ki, ne camiden ne de türbeden bir iz kalmamış. Kentin alanlarından sökülen Enver Hoca, Stalin ve Lenin heykelleri gibi, onlar da yıkılıp gitmişler. Yalnızca cami ve türbe değil, Osmanlı kalesi ile Müslüman mezarlığı da yok olmuş, dervişlerin gece gündüz sema yaptıkları Halvetî Tekkesi de. Bunda komünist rejimin bir sorumluluğu var mı bilmiyorum, ama Enver Hoca'nın yalnızca muhaliflerden değil, evliyalar ile dervişlerden, hacı ve hocalardan da hoşlanmadığı kesin, kendi soyadı Hoca olsa da. Belki bu nedenle benzerlerini Makedonya'nın Kalkandelen, Bosna'nın, Travnik kentlerinde gördüğüm Ethem Bey Camii daha bir önem kazandı gözümde.

Küçük ve serin avlusu, minareye meydan okurcasına göğe yükselen tek servi ağacıyla beton yapıların arasında biraz aykırı duran Ethem Bey Camii XVIII. yüzyıldan kalma bir anıt. Mini minnacık kubbesiyle camiden çok bir konak görünümünde. Topkapı Sarayı'nın Bağdat Kasrı'nı andırıyor biraz.

İçeriye girdiğimde duvarları süsleyen resimler, Nâzım Hikmet'in deyimiyle "kurşun kubbeli, çınarlı bir liman"a, yani İstanbul'a götürdü beni. Kat kat yükselen taş yapılara, servilerin gölgesinde göveren çayırlara, mavi sularda demirlemiş tek yelkenli gemilere dalıp gittim. Ve yıllar önce Kalkandelen'deki Alaca Cami'yi gezerken mimar dostum Cengiz Bektaş'a sorduğum soruyu burada, Balkanlar'ın bu en ücra köşesinde bir kez daha tekrarladım kendime: "Bizim Anadolu'da neden yok böyle süslü, nakışlı, göz çelen camiler ?"

Resimlere bakarken yaşlıca bir adam sokuldu yanıma. Önce Alman olup olmadığımı sordu, sonra kendini tanıttı. Caminin imamıymış. İlk kez takkesiz, sakalsız ve koyu yeşil gözlü bir imam görüyordum. Türk olduğumu söyleyince zümrüt gibi parıldadı gözleri. Başımıza ha düştü ha düşecek gibi duran balkonun ahşap parmaklıklarına asılmış duvar halısını gösterdi. Halıda, Süleymaniye'nin dev kubbesi ile ince, uzun minarelerinin arasından ay doğuyordu. "İstanbul'da sekiz sene durdum" dedi Türkçe, "yaa" diye içini çekti, "tam sekiz sene. Cami dediğin büle olur. Büle güzel cami bir daha görmedim hiç". "İyi ama" dedim, "Süleymaniye'nin duvarlarında da resim yok". "O konu başka, dedi, burada var da ne olmuş. Olmuş bir gâvur taklidi !" Ona caminin adını sordum.

– Süleymaniye mi sülersin ?

– Yok canım. Buranın adını sormuştum.

– Ethem Bey.

– Peki kim olur bu Ethem Bey ?

– Kendisi Arnavut'tur.

– İyi de, kimin nesi kimin fesidir, ne yapmış hayatta ?

– Arnavut olur, diye kestirip attı.

İmam için Ethem Bey'in Arnavut olması yetiyordu. Kişiliği, yapıp ettikleri hakkında başka bilgiye ihtiyaç yoktu. İsmail Kadare'nin Atina'da söyledikleri geldi aklıma: "İlk görüşte Arnavut olduğunuzu anlamıştım." Ulusal bilincin en doğal ifadesi miydi bu, yoksa küçük ülkelere özgü bir kompleks mi, bilemeyeceğim. Bildiğim şu ki, tanıdığım Arnavutların her yerde bir Arnavut kökenli Yunanlı, Türk ya da İtalyan aradıkları, bulunca da onu yere göğe sığdıramadıkları. Yıllardır Paris'te yaşayan ressam dostum Ömer Kaleşi'ye de sahip çıkmışlar, hakkında Kadare'nin önsözünü yazdığı bir kitap bile yayımlamışlar. Ethem Bey Camii'nin tam karşısındaki, Opera'dan çok bir anıt mezarı andıran Opera binasının yanındaki kitapçıda

gördüm. Ömer üzerine yazdığım bir denemenin Arnavutça çevirisi de yer alıyordu içinde.

* * *

İstasyon binasından üniversiteye, kenti kuzeyden güneye kat eden anacaddenin iki yanına sıralanmış resmî yapılar ve parklardan ibaret Tiran. Birbirini dikey kesen ağaçlı sokakları, tek tük caddeler ile ırmak boyunu da unutmuyorum elbet, ama kent, neredeyse, bu anacaddeyle özdeşleşmiş, onun ayrılmaz bir parçası olmuş izlenimi veriyor. Ve tam orta yerde, adını taşıyan alanın merkezinde, kaya görünümündeki beyaz taşlardan oluşan bir kaide üzerinde yükseliyor İskender Bey'in heykeli. Başına boynuz biçiminde bir tolga geçirmiş, önünde dümdüz uzayıp giden caddeye bakıyor. Mağrur ve gürbüz bir savaşçıyı andırıyor, şövalyeden çok. Sağ yanında dik bir kılıç, solunda, iğdiş edilmiş aygırının sağrısına dek inen topuzu var. Ve ayakları iyice yapışmış üzengiye. İskender Bey, namı diğer Gjergj Kastrioti (1405-1468), Arnavutların bu ulusal kahramanı, Edirne Sarayı'nda içoğlanken, yanına bile yaklaşamadığı atın bir parçası olmuş, onunla bütünleşmiş gibi. Terkisinde hakkında yazılan destanlar, belli ki Türklerle savaştan dönüyor. Doğrusu etkileyici, güzel bir heykel. Nasılsa direnmiş zamana, yalnızca Tiran'ın göbeğinde değil, Arnavut halkının gönlünde de yer etmiş. Oysa aynı şeyi, heykelleri 1991 fırtınasında yıkılan öbür "kahramanlar" için söylemek mümkün değil. İskender Bey, Fraşeri kardeşleri saymazsak, Arnavutluk'un tek ulusal simgesi. Üç kardeşin az ilerdeki parkta yan yana dizili büstleri, onun heykeli yanında oyuncak gibi kalıyor.

Arnavut dilinin mimarı bu üç kardeşin en büyüğü Sami Fraşeri'yi Şemsettin Sami adıyla biliyoruz biz. Yalnızca Türkçe'nin ilk sözlüğünü değil, ülkemizde yapılan filoloji alanındaki ilk araştırmaları da ona borçluyuz. Ve, elbette, Türk romanının ilk örneği *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'ı (1872). Gerçekte, buradaki bazı aydınların öne sürdüğü gibi Arnavutluk'un bağımsızlığını pek fazla savunmamış, Tanzimat Dönemi'nde çıkan, çoğunun başyazarlığını yaptığı gazetelerde bu ülkenin Osmanlı İmparatorluğu'nun ayrılmaz bir parçası olduğunu ısrarla tekrarlamış Şemsettin Sami'nin büstünün, Tiran'ın merkezindeki bir parka, Arnavut milliyetçisi olan iki kardeşiyle birlikte dikilmesine bir anlam veremediğimi itiraf etmeliyim.

Tiran tam bir Mercedes cenneti. Çoğu elden düşme de olsa, Mercedes arabadan geçilmiyor. Tek tük BMW'ler, son model cipler, hatta limuzinler bile var. Belli, bir yerlerden para akıyor ülkeye. Ve büyük olasılıkla mafyanın kasasına gidiyor. Buraya gelmeden önce Arnavutluk üzerine okuduğum bir Fransızca kitaptaki fotoğrafı anımsıyorum. Öyle çok eski değil, 1989'da çekilmiş bir fotoğrafı. İskender Bey Alanı, ortadaki fıskıyeli havuzun çevresinde dolaşan yayalarla dolu. Tek tük bisikletler de göze çarpıyor. Mussolini döneminden kalma bakanlıklardan birinin önüne park etmiş, külüstür bir araba –bir tek otomobil– var o kadar. Birden o fotoğrafta yer almak istediğimi fark ediyorum, Tiran'ı o yönüyle de tanımış olmak, bir zamanlar kızıl bayrakların dalgalandığı Şehitler Caddesi'ni bir uçtan bir uca yürümek, Tarih Müzesi'nin ön cephesini süsleyen mozaikteki coşkulu kalabalığın arasına karışmak için. O yıllar, sonu hüsranla bitse de, umut ve ekmek yıllarıydı. İnsanlığın, Nâzım'ın deyimiyle "büyük insanlığın" kurtuluş ve eşitlik yolunda ilerlediği dönemdi.

* * *

Kaldığım otel (Grand Hotel) belli ki yeni yapılmış. Sakin ve konforlu, üstelik Enver Hoca'nın eski villasının tam karşısında. Yani bir zamanlar Tiran'ın "yasak semti" Blok'ta kalıyorum. Hoca'nın konutu, sonradan para yüzü görmüş bir yeni zenginin yazlık evini andırıyor. Fazla bir albenisi yok, bahçe içinde modern bir yapı. Hoca ölüp rejim çöktükten sonra eski sahipleri geri almışlar. Kapısında silahlı nöbetçiler beklemiyor artık.

Başkim Şehu'yla otelin lobisinde buluşuyoruz. Küçük kahvelerin, gece kulüplerinin önü sıra cadde boyunca yürüyoruz. Ağaçların gölgesi bozuk kaldırımlarda uzuyor; hava sıcak ama, yol yakın. Fazla uzağa değil, anacaddenin öbür yanındaki Piramit'e gidiyoruz, orada diğer davetli yazarlarla buluşup Balkanlar'ın akıbetini konuşacağız. Sağda, büyük bir bahçe içindeki villayı gösteriyor Başkim, çocukluğunun ve gençliğinin bu evde geçtiğini söylüyor. Başta da yazdığım gibi, babası Mehmed Şehu'nun da burada, ağaçların arasından belli belirsiz görünen, kapısında hâlâ silahlı nöbetçilerin beklediği bu resmî konutta öldürüldüğünü ya da intihar ettiğini –belki de "intihar ettirildiğini"– biliyorum. Dilimin ucuna gelen soruyu ona sormuyorum ama. Eski yaraları deşmek, üzerine ölü toprağı serilmiş kötü günleri anımsatmak istemiyorum. Uzun bir sessizlik oluyor aramızda.

Aklımdan geçenleri anlıyor sanki. *Korkunun Sonbaharı*'nda anlattığı, o, hani ne derler –"meşum" mu ?– geceyi düşünüyorum.

1981 aralık ayının 17'sini 18'ine bağlayan gece, Şehuların yenileyip büyüttükleri evlerinde tüm ışıklar yanıyordu. Mehmed Şehu'nun üç oğlundan ikisi, yani Başkim ve Vladimir, eşleriyle birlikte evdeydiler, kızı da öyle, küçük oğlu İskender ise öğrenimini sürdürdüğü İsveç'te. Her şey, İskender'in rejime muhalif bir ailenin kızıyla nişanlanmasıyla başlamıştı. Başta Enver Hoca olmak üzere, (sanki ailenin vasisiymiş gibi) tüm siyasî büro üyeleri karşıydı bu birleşmeye. 17 aralıkta başlayan toplantı geç vakte dek sürmüş, bu konuda özeleştiri yapması beklenen Mehmed Şehu'nun konuşması ertesi güne kalmıştı. Gerçi başbakan, baba olduğunu unutup taşıdığı siyasî sorumluluk gereği, birbirlerini delicesine seven nişanlıları ayırmayı başarmış, böylece partinin onaylamadığı bir evliliği son anda önlemişti ama, yine de özeleştiri yapması gerekiyordu. Hem Kosova'da patlak veren olaylar, Arnavut azınlığın Sırplar tarafından ezilip dışlanması, başbakanı köşeye sıkıştırmış, rakiplerinin durumunu güçlendirmişti. Ama, görünüşte "Rehber"in desteği tamdı. Ne de olsa, biri ötekinin tıpkısıydı, içtikleri su ayrı gitmiyor, aynı mahallede, neredeyse karşıbekarşı oturuyor, kırk yıldır ailece görüşüyorlardı. Partizan savaşından bu yana birlikte yönetmişlerdi ülkeyi. Dökülen kanda olduğu kadar rejimin başarılarında da beraber, yani hem suç ortağı hem takım başkanıydılar. Gelgelelim, son günlerde bir endişedir almıştı "Rehber"i. O öldükten sonra Mehmed geçecekti yerine. Tribünlere Mehmed çıkacak, halk onu alkışlayacak, alanlara onun heykelleri dikilecekti. Kim bilir, belki Kruşçev'in 20. Kongre'de Stalin'e yaptığını Mehmed de ona yapacak, ortak olduğu suçları üzerine yıkacaktı. Hem evini de büyütmüş, devletin kesesinden büyük paralar harcayarak yeni odalar, yeni koridorlar, yeni salonlar ekletmiş, evi ile onun evi arasındaki gizli yeraltı tünelini de, galiba, kapattırmıştı. Bu kadarı da fazlaydı doğrusu. Oğlu İskender'in nişanını bahane edip tepesine binmeli, benzerini ortadan kaldırmalı, her sabah tıraş olurken aynaya sorduğu "Benden güçlü ve güzel kim var ?" sorusuna eski günlerdeki gibi "Sen, yalnızca sen !" yanıtını almalıydı. Evet, ondan önce ölmeliydi halefi. Tek önder oydu çünkü. Devletin bekası için değil, servetin israfı için de değil, onun ikizi olduğu için okkanın altına gitmeliydi Mehmed Şehu.

Çocuklar giriş katındaki odalarında televizyon seyrediyorlardı. Baba Şehu ise, mikrofon yerleştirilmiş olabileceği endişesiyle kendi bürosunda değil, karanlık koridorların birinde eşi Fikret'le alçak sesle konuştuktan

sonra, ona etkili bir uyku ilacı alıp yatmasını söyleyerek dinlenmeye çekilmişti. Çok geçmeden çocuklar da yatmış, evde ışıklar sönmüştü. Derken, Mehmed Şehu'nun bürosunda yanan ışık, nöbetçilerin gözü önünde bahçeye süzülen bir gölgeyi aydınlattı. Karlı gecede paltosuna sarılmış bu gölge, İçişleri Bakanı ve istihbarat örgütü Sigurim'in Başkanı Kadri Hazbiu'dan başkası değildi. Mehmed yukarıda, ölümünden sonra bir türlü bulunamayan ünlü mektubunu Enver Hoca'ya yazarken, can yoldaşından hiç olmazsa ailesini bağışlamasını dilerken, o da intihar süsü verilecek cinayetin son hazırlıklarını gözden geçiriyordu. Çok değil, bir yıl sonra, aynı gerekçelerle, yani Şehu'nun başını çektiği komploya karıştığı iddiasıyla kendisinin de tutuklanıp kurşuna dizileceğini bilmiyordu ama.

Bu kadar kurgu yeter sanırım. Aslında kurgu değil, gerçek. Uğruna nice insanın ömrünü adadığı komünizmin gerçek yüzünden ibaret bu anlattıklarım. Siyasî deyimle söylersek, tüm komünist rejimlerde işlenen "saray cinayetleri"nden biri. Ne ilki ne de sonuncusu ne yazık ki. Benzeri cinayetler bugün Kuzey Kore ve Küba'da da işlenebilir çünkü.

Evin bahçesindeki ulu ağaçların yapraklarını hışırdatan rüzgâra dalıp gitmiş olmalıyım ki, Başkim Şehu:

– Ne o, diye soruyor. İlginç bir şey mi gördün ?

– Yok canım rüzgârı dinliyordum sadece.

– Peki ne anlatıyordu rüzgâr ?

– Eski bir masalı.

– Buralarda biraz gevezedir rüzgâr, konuşmadan duramaz.

– Gereğinde susmasını da bilir ama.

Gülümsüyor. Evden bakışlarımı ayıramadığımı görünce eliyle solda, kaldırım boyunca uzanan taş duvarlı, yüksek yapıyı gösteriyor.

– İşte, eski Merkez Komitesi !

Başımı kaldırıp yüksek ve ezici yapıya bakıyorum. Üzerimize yıkılacakmış gibi duruyor. Kadare'nin *Düşler Sarayı*'nı *(Nenpunesi: Pallatit Te Endrrave)* okuyup okumadığımı soruyor Başkim. Okuduğumu söyleyince yazarın buradan esinlendiğini söylüyor.

Kafka'nın dünyasına benzer bir dünyaya açılan devasa kapılar, karanlık koridorlar, bürolar, masa ve iskemleler, kat kat raflar ve o raflarda yığılı tozlu kâğıtlara kargacık burgacık harflerle yazılmış düşler, imparatorluğun dört bucağından derlenip rüzgârdan hızlı arabalarla buraya, başkentin bu ıssız sokağındaki saraya getirildikten sonra alım, dağıtım, eleme ve yorum bölümlerinde değerlendirilen tüm düşler, burada rejimin karabasanına

dönüşüyordu demek. Kadare'nin "Tabir Saray" adını verdiği Merkez Komite Binası'nın karşısındaydık. Romanda anlatıldığı gibi padişah, çeşitli kademelerden geçtikten sonra kendisine dek ulaşan "aslî düş"ün yorumu sayesinde Başvezir Köprülü'nün hazırladığı komployu ortaya çıkarmış, tüm Köprülü ailesini (onların destanını söyleyen ozanlarla birlikte) katlettirip huzura (siz buna kafa esenliği de diyebilirsiniz) kavuşabilmişti. Kadare'nin *Düşler Sarayı*'nda anlattığı, tam karşıdaki evde, yani 1981 yılının aralık ayında Şehuların başına gelen felaketin bir alegorisi, Osmanlı dönemine uyarlanmış bir versiyonuydu demek. Başvezirin gözden düşüp katledildiği gece, düşler sarayının avlusunda alışılmadık bir hareketlilik göze çarpıyor, ağzı köpüklü atların çektiği siyah arabalar bir gidip bir geliyor, devletin zirvesinde bir dolap döndüğü söylentisi başkentte kulaktan kulağa yayılıyordu. Ve ertesi sabah, konağından alınıp saraya götürülüyordu başvezirin kesik başı.

– Sana bir tek şey sormak istiyorum. Babanın öldüğü günün sabahı nasıldı burası ?

– Erkenden uyanıp işe gitmek için dışarı çıktığımda bir şeyler olduğunu, başımıza bir felaket geldiğini anladım.

– Nereden anladın peki ?

– Kadare'nin romanındaki gibi resmî arabaların gidiş gelişinden.

– Bir başkalık mı vardı hareketlerinde ?

– Evet. Tango yapar gibiydiler.

Resmî arabaların tangosunun, sert hareketlerle bir ileri bir geri giden, birbirini hem tutkuyla sevip hem nefret eden, birleşip ayrılan, kenetlenen, sevişirken dövüşen bir çiftin tangosundan farklı olmadığını düşünüyorum. Demek ki, bir zamanlar Buenos Aires'in batakhanelerinde muhabbet tellallarının kendi aralarında, erkek erkeğe yaptıkları tangoyu, Tiran'da siyasî büro üyeleri arabalarıyla yapıyordu o sabah. Ve arabalarıyla değil, birbirleriyle de değil, gerçekte ölümle tango yaptıklarının farkında bile değildiler. Çünkü yönetmek, hükmetmek yetmiyordu onlara, yönettikleri insanların gönüllerinde taht kurmak, hayallerinde de yer almak istiyorlardı.

Yakıcı bir güneş var Tiran'ın üzerinde. Kent ilkyazın sisinden, eskinin karanlık günlerinden sıyrılmış, gördüğü karabasanın etkisiyle gerinip esneyen bir kedi sersemliğinde yayılıp yalpalıyor.

2004

Kederli Düşüncenin Dansı Tango

Buenos Aires'te, Café Tortoni'nin arka bölümündeki kırmızı perdeli, loş salonda oturmuş tango dinliyorum. Yalnızca dinlemekle yetinmiyorum elbet; sahnede tango yapan genç bir çifti seyrediyorum bir yandan da. Kadın çok esmer, çok güzel ve çekici; erkekse topuklu, pırıl pırıl iskarpinlerinin üzerine düşen geniş paçalı pantolonu, dik duruşu, briyantinli saçlarıyla eski bir filmden çıkıp gelmiş gibi. Üzerinde kruvaze ceket, boynunda kırmızı bir fular var. Kadın erkeğin fularıyla uyumlu, ince topuklu kırmızı ayakkabılar, güzel bacaklarını daha da güzelleştiren siyah file çoraplar, her hareketinde üzerinden sıyrılan yırtmaçlı, dar bir etek giymiş. Dudakları aralandığında kışkırtıcı bir gülüş yerleşiyor kocaman ağzına. Sonra, erkeğin onu yöneten adımlarıyla birlikte yüz çizgileri birden sertleşiyor. Bakışları çok daha yakıcı şimdi, ince, uzun boynuysa dimdik. Erkeğin kollarına bırakıyor kendini. O an, iki gövdenin beraberliğinde eşsiz bir uyum görüyorum. Ama yalnızca o an. Sonra kadın birden uzaklaşmak istiyor, sırt dekoltesini hırsla kavrayan erkeğin egemenliğinden kaçıp kurtulmak... Erkek bırakmıyor ama, geri adımlarını yakından izliyor kadının, topukları üzerinde dönüp eğildikçe üzerine abanıyor. Kadın, dirseklerine dek siyah eldivenle örtülü kolunu çekerken tüm zarifliğiyle çifte atar gibi yokluyor erkeği, sonra bacaklar bir anda kenetleniyor. Ayrıldıklarında erkeğin ekseninde dönmeye başlıyor diz üstü çöküp kalkarak, yırtmacından görülen geniş kalçalarını kıvırmadan bacakları üzerinde yaylanarak. Karşıbekarşı durup sahneyi kat etmeye başlıyorlar derken. Arkası seyircilere dönük piyanistin, kucağındaki bandoneonu bir anne sevecenliğiyle tutan gözlüklü, yaşlı adamın, köşede ayakta duran gitaristin önünden hızla geçiyorlar. Bu kez kadın kollarıyla hapsediyor erkeği, istekli bakışlarıyla kendine doğru çekip yanağını yanağına yapıştırıyor. Ayrılıyorlar bir an, sonra yeniden kavuşuyorlar. Giderek hızlanıyor adımları, kadın erkeğin hareketlerini tersinden tekrarlıyor. Ama her defasında yeni bir figür yaratıyor erkek, belki kadını yorarak teslim

almak istiyor. Öylesine sıkı tutuyor ki belini. Bunca yakın olmasalar dans eden herhangi bir çift sanabilirsiniz, oysa danstan öte bir şeyler var davranışlarında. Erkek üzerine coşkuyla gelen kadını diziyle kaldırıp havalandırırken, kadın sağ bacağıyla bir engel aşıyormuşçasına onun bedenine yapışıyor. Az önce dövüşüyor gibiydiler, şimdiyse sevişiyor gibi. Nedense aklıma tango salgınının dünyayı kasıp kavurduğu yıllarda Winston Churchill'in söyledikleri geliyor: "Peki ama neden ayakta !"

Yazıyla güçbela betimlemeye çalıştığım bu dans figürlerini umarım tüm ayrıntılarıyla görüntülemeyi başarır Sinan. Kocaman fotoğraf makinesiyle ön masalardan birine yaslanmış fırsat kolluyor çünkü. Kadın adama sarılıp kanatlanırken basacak deklanşöre. Ve yalnızca tango yapan çiftin değil, XX. yüzyılın başında bu ülkeye ayak basan tüm göçmenlerin yurt özlemi; liman işçilerinin oturdukları izbelerin, kentin kenar mahallelerini haraca bağlayan kabadayıların, genelevlerde yaşanmış tüm tutkuların, aşklar ile cinayetlerin, acılar ile ihanetlerin öyküsü de çıkacak fotoğrafa.

Tangonun kökeni tam olarak bilinmiyor. Ama XX. yüzyılın bu en uzun ömürlü dansının ve onunla birlikte oluşan kültürün Buenos Aires'ten çıktığı kesin. Evet her şey burada, Río de la Plata'nın, çamur rengi bu uçsuz bucaksız ırmağın Atlantik'e döküldüğü yerde başladı. Karaibler ile Río de la Plata'nın limanları arasında gidip gelen gemiler yalnızca mal değil, değişik ülkelerin kültürlerini de taşıyorlardı Yeni Dünya'ya. Afrika'dan getirilen siyah köleler, melez kadınlar, yerliler ile Avrupa kökenli göçmenler elbette her zaman uyum içinde olmasa da coğrafya ve ekonominin dayattığı belli koşullarda birlikte yaşıyorlardı. Kölelik tarihe karışmamıştı henüz, Yeni Dünya'da yaşam belki bir cehennemdi. Ama ister istemez toprak sahipleri ile ırgatlar, efendiler ile köleler zorunlu bir alışveriş, bir ilişki ağı içindeydiler. İşte bu karışımdan doğan müzikle, yani Küba kökenli *habanera*'larla pampada söylenen *milonga*'ların tangoyu doğurmuş olabileceği akla yakın gibi görünüyor. Ama bazı araştırmacıların öne sürdükleri gibi tango, İspanyolca "dokunmak" anlamına gelen *tangir* fiilinden türetildiğine göre, doğrudan genelevlerde ya da kentin liman mahallesi La Boca'nın karanlık, dar sokaklarındaki batakhanelerde doğmuş da olabilir.

XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarındaki iki büyük göç dalgası, Sicilya, Calabria ve Endülüs'ün işsiz güçsüz takımı ile yoksul insanlarını Güney Amerika'nın bu ıssız topraklarına sürüklediğinde, Buenos Aires'in kenar mahallelerinde tango için uygun ortam çoktan oluşmuştu.

Göçmenlerin pek azı aileleriyle gelmişlerdi çünkü. Toplumun alt tabakalarındandılar. Kadınsız, umarsız ve avareydiler. Kıraç topraklarını, kalabalık ailelerini geçindiremeyen çift çubuklarını bırakarak Napoli ya da Barcelona'dan büyük gemilere binmişler, azık torbalarıyla Atlantik'i geçip Río de la Plata'ya demir atmışlardı. Suç işlemeye eğilimliydi bazıları. Bazılarıysa zaten ülkelerinde yasadışı eylemlerinden dolayı aranmaktaydılar. Genelevde çalışan bir kadının sırtından geçinmek mezbahada sığır kesmekten ya da kentin zengin mahallelerine öküz arabalarıyla erzak taşımaktan daha çok işlerine geliyordu. Akdeniz güneşinde yanmış, genç ve yakışıklıydılar. Deyim yerindeyse "bıçkın" delikanlılardı. Ama, "bıçağın karanlık parıltısından" da bir şeyler vardı bakışlarında. Tango, ilk başta işte bu insanların dünyasını yansıtan, genelevde çalıştırdıkları kadınlarla ilişkilerini, bıçak dövüşlerini, kıskançlıklarını dile getiren bir ezgi ve dans biçiminde ortaya çıktı. Ağza alınmayacak sözlerle, çete başlarının, yani *compadrito*'ların dillere destan serüvenleriyle bir repertuvar oluşturdu. Okurların hoşgörüsüne sığınarak bu repertuvardaki şarkı adlarından bazılarını anmakta bir sakınca görmüyorum: "Bırak İçinde Kalsın", "Sürtük", "Hırpala Beni !", "Neden Girmiyor !", "Kıvamında Kaltak". Yalnızca şarkı adlarını anmak olmaz elbet. O dönemin ünlü tangolarından bazılarının sözlerini de aktarayım:

Ben delikanlı adamım

Düşmanımı kıskançlıktan çatlatırım

Koluma takıp haspayı

Sokağa çıkartırım

Ya da:

Sökül papelleri kaltak

Yersin yoksa bir güzel patak !

Kabadayı ağzıyla yazılmış, genellikle fahişelerin dostlarıyla ilişkilerini anlatan bu sözlerin dışında, özlem dolu, kederli, yalnızlıktan yakınan başka tangolar da vardı elbet. İşte bir göçmenin Hamburg'dan getirdiği ve o zamandan bu yana tango orkestrasının vazgeçilmez çalgısı, "orta direği" olan bandoneondan başka gitar, keman ve daha sonraları piyano –hem de kuyruklu piyano !– eşliğinde söylenen bu tür tangolara bir örnek, Nicolas Olivari'nin *La Violeta*'sı:

İtalyan göçmen Domingo Polenta
Pis masaya dayamış dirseğini
Dalmış düşünmekteydi ülkesini
Derken uzaktan gelen bir ezgi
Aldı götürdü kederini

Tangonun cinsel özelliğinden yeterince söz edildiğini, ama şiddete yönelik yönlerine pek değinilmediğini yazıyor Borges 1930'larda. Ve *Evaristo Carriego*'nun tangoyla ilgili bölümünde, ahlakdışı tangoların bile aynı zamanda cesareti övdüklerini, Arjantinlilerin kendileriyle ilgili imajlarının oluşumuna katkıda bulunduklarını belirtiyor. Erkekliği öven, dolayısıyla kadını aşağılayan bu tür tangoların yalnızca olumsuz nitelikler taşımadığını, özlem, tutku, gibi konuları ironiyle işleyerek halk arasında yayıldıklarını eklemeyi de unutmuyor. Zaten, Arjantin'in en ünlü yazarı Borges'e bakılırsa, genelev yaşamının da kendine göre bir etik anlayışı var. Tangoysa, bu anlayışın en uç örneği. Yalnızca Buenos Aires'in kenar mahallerine, marjinallelerine değil kentin toplumsal tarihine tutulan bir ayna. Río de la Plata'nın tüm devinimini, önce liman mahalleleri ile genelevlerini, burjuvazi tarafından benimsenip salonlara, şarkılı kahvelere, görkemli tiyatro sahnelerine taşındıktan sonra ise yoksul-zengin ayrımı gözetmeden tüm yaşamını yansıtıyor. Hatta, daha da ileri giderek, tango kültürünü Balzac'ın *İnsanlık Komedyası*'yla karşılaştırıyor yazar.

Buenos Aires genelevlerinde doğan ve uzun süre yönetim tarafından yasaklanan tangonun 1910'larda Paris'in seçkin gece kulüplerinde baş tacı edilmesi, zenginler tarafından sevilip beğenilmesinden sonra Arjantin'e "soylu bir kültür" olarak geri dönmesi de ilginç bir olgu. O zamandan bu yana çok şey değişmiş olsa da tangonun modasının geçtiği, artık Arjantinlilerin bile ilgi göstermedikleri turistik bir eğlenceye dönüştüğü doğru değil. Bu yıl, yüzüncü yıldönümü kutlandığı için, kentin turistik gezi programları tango gösterilerini de içeriyor. Casablanca, Maracaibo gibi kulüplerin önüne park etmiş turist otobüslerini görebilirsiniz her gece. Ama yalnızca San Telmo'da değil, kentin her yerinde tango var. Zaten San Telmo'nun *tanguería*'larına da yalnızca yabancılar gitmiyor. Parke taşlı küçük alanlarda, La Boca'nın teneke kaplı gecekondularına çıkan gölgeli, dar sokaklarda tango yapan genç yaşlı birçok insana rastlamak mümkün. Bu kültür eski plaklarda, toplumun ortak bilincinde yaşamıyor yalnızca, günlük gerçeğin bir parçası olmuş, şu ya da bu ölçüde insanların hayatına da

girmiş. Kitapçılarda ciddi araştırmaların yanı sıra resimli tango kitapları vitrinleri süslemeye devam ediyor. Kentin ünlü alışveriş merkezi Florida'da kaset ve plak satan dükkânların önünden geçerken tango ezgileri duyuyorsunuz. Her ay çıkan ve bedava dağıtılan tango dergileri, tango öğrenebileceğiniz okullar, çeşitli uluslararası etkinlikler düzenleyen ve bilimsel araştırmalar yapan bir tango akademisi, tangoyla ilgili sürekli yayın yapan bir TV kanalı bile var. Kendi payıma, bu kanal sayesinde tangoyla içlidışlı olduğumu söylemeliyim. Geceler sıcak ve uzundu. Geç vakit otele döndüğümde ya da sabah uyandığımda, "Kanal Tango"yu açıyor, kendimi müzik ve dansın büyüsüne bırakıyordum. Bir süre sonra, figürlere dikkat etmeye, dansın özünü kavramaya çalıştım. Her biri ayrı bir ad taşıyan yedi temel figürün dansçılar tarafından nasıl çoğaltıldığını, öne ve arkaya atılan adımlarla başlayan hareketin tam ve yarım dönüşlerle nasıl hızlandığını, giderek çılgınca bir tempoya dönüştüğünü gözlemledim.

Karmaşık duyguları çağrıştıran bir dans tango. Romantikleşmeden, yani burjuvazi tarafından "gasp" edilmeden önce it kopuk takımının, fahişeler ile liman işçilerinin tek eğlencesi, neredeyse tek yaşama biçimleri olmuş. Bu nedenle adımlar köşede pusuya yatmış bir serseriye karşı önlem alırcasına mütereddit, bakışlar böylesine sert ve yakıcı. Geneleve ulaşmadan, bir polis baskını sırasında gizlendiği yatağın altından çıkarılan bandoneonun eşliğinde, çalıştırdığınız kadına sarılamadan, karanlık sokakta şişlenebilirsiniz. Hasmınız mutlaka bir fırsat kolluyordur çünkü. Ya mahalledeki ünününüzü ya yakışıklılığınızı ya da genelevdeki otoritenizi kıskanıyordur. Belki de eskiden kalma bir alıp veremediği vardır sizinle. La Boca'nın izbelerinde birlikte yaşarken aileleriniz arasında bir dalaş çıkmış, bıçaklar çekilmiş, akrabalar ölmüş de olabilir. O zamandan bu yana öç almak isteğiyle yanıp tutuşuyordur tıpkı Sicilya'da sürüp giden kan davalarındaki gibi. En beklemediğiniz anda, eğer gerçek bir *compadrito*'ysa bıçak dövüşüne davet edecektir sizi, yoksa, yani bir *malevo*'ysa, sessizce yaklaşıp arkadan vuracaktır. Ve polis hiçbir zaman teslim almayacaktır onu. Eğer gerçek bir *compadrito*'ysa, mahalle komiserine verdiği sözü tutarak ertesi gün kendiliğinden gelip teslim olacak, *malevo*'ysa kodeste değil pampada alacaktır soluğu. Sığır çobanı goşoların arasına karışıp izini kaybettirecektir. Borges sayesinde tanıdığımız Buenos Aires marjinallerinin şairi Evaristo Carriego, Martin Fierro adlı bir serseriden söz ederken şöyle diyor:

Sakinleşince doğa

Ortalık yatışınca
Yüreğinde keder
Çayıra doğru yürüyor her akşam
Nasıl da zordur
Geceler boyu
Tanrı'nın yarattığı yıldızların
Yarışını seyreylemek gökyüzünde
Ve yaşamak
Bir cinayetin anısıyla
Yırtıcı hayvanların eşliğinde

Carriego'nun, genç yaşta veremden ölmeden önce bu dizeleri yazdığı yıllarda, yani yüzyılın başlarında, yalnızca sığır sürülerinin çoğaldığı, topraktan fışkıran otlakların rüzgârda dalgalandığı bir düzlük değildi pampa. İspanyolların katlettiği yerlilerin ruhları ufka dek uzayıp giden boşlukta dolaşırken serseriler, kentten kaçıp bu ıssız doğaya sığınan evsiz barksızlar da, katillerle birlikte cirit atıyorlardı orada. Bu insanların çoğu kente geri dönmediler. Pampada yeni bir yaşam kurdular kendilerine. Ve öldükten sonra, yörede hâlâ söylenen bir halk türküsündeki gibi, "Hıristiyan toprağına değil / Otlağa gömülmek" istediler.

Tangoda, en azından ilk başlarda, romantik duyguların yeri olmadı pek. Ama genelevlerin, yaşlı mamalar ile genç fahişelerin, çok şık giyinen *compadrito*'ların dramı her zaman vardı. Başta sert kalıplı, siyah fötr şapka, kruvaze ceket, o zamanki Fransız modasına uygun bol pantolon, yüksek topuklu iskarpin, uzun fular, pembe gömlek ve parmaklarda bol yüzük. Benzerlerine Brecht'in *Üç Kuruşluk Operası* ile Haldun Taner'in *Keşanlı Ali Destanı*'nda rastladığımız bu bıçkınların kendi aralarında, bazen de onların deyimiyle söylersek "piliçleri"yle tango yaptıklarını düşünün ! Dans ederken birbirlerine sevda sözleri fısıldamıyorlardı kuşkusuz. Ama, kendi raconlarına göre seviyor, kıskanıyor, ihanet ediyor, ölüyor ve öldürüyorlardı. Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bir kesim Cumhuriyet balolarında tango yapar, Missouri gemisinin İstanbul'a geldiği yıllarda genç kızlar "Çiçekçi Kız", "Sevdim Bir Genç Kadını" gibi tangolarla gözyaşı döker, Seyyan Hanım'ın içli sesiyle hayal kurarlarken, bu gerçeğin farkında mıydılar acaba ? Hiç sanmıyorum. Arjantin televizyonunda tango kanalının geceyarısından sonra erotik filmler

göstermesi de ayrı bir konu, tango kültürünün "aslına rücu" etmesi gibi bir şey. Kimi okurları düş kırıklığına uğratmak pahasına da olsa, tangonun çoğu kez erkek erkeğe yapıldığını söylemeliyim. Kadınlarla yalnızca genelevde ilişki kurulabilen bir ortamda böyle olması da doğaldı. Buenos Aires'e gelmeden önce Paris'te izlediğim bir tango gösterisinde, Arjantinli dans grubu "Tango Pasión"un Parislilere gerçek bir tango şöleni sunduğu o güzel gecede, Omar Ocampo ile Juan Corvalán'ın birbirlerine sarılıp iki *compadrito* gibi dans edişlerine tanık oldum. Tangonun hamurunda erkek ve "erkeklik" var, ne yapalım ki gerçek böyle. İşte Carriego'dan birkaç dize daha:

Sokaktan gelip geçenler

En yakası açılmadık iltifatlarla

Katılıyorlar La Moracha'ya

İki pezevenk tuhaf hareketlerle tango yapıyor.

Tango erkeğin kadına sunduğu bir dans, onu elde etmenin, tutmanın, deyim yerindeyse hem simgesel hem gerçek anlamda "çalıştırmanın" bir yolu.

Bu söylediklerim elbette tangonun çıkış dönemi ve "eski kuşak" diye adlandırılan ilk bestecilerin repertuvarları için geçerli. Paris'ten tüm dünyaya yayıldıktan sonra Arjantin'de de genelevden salona, kenar mahalleden kent merkezine terfi etti tango. Onu sokağa taşıyan laterna oldu, merkezde yayılmasını sağlayansa sessiz sinema. Burjuvazi özel salonlarda dans ederken, sinema salonlarında halk Rudolph Valentino'nun filmlerini tango ezgileri eşliğinde izliyordu. Ve yine sinema, tango tarihinin en büyük efsanesini, sözlerini Pascual Contursi'nin yazdığı "Kederli Gecem"le üne kavuşan Carlos Gardel'i yarattı.

Gardel, Toulouse'da, evlilik dışı bir ilişkiden doğmuş, iki yaşındayken annesiyle birlikte Uruguay'a göç etmişti. Şarkı söylemeye de Montevideo'da başladı. Sonra Buenos Aires'e taşındılar. Carlos kentin kenar mahallelerini, genelevlerini, limandaki izbeleri, hapishaneleri ile karakollarını keşfetti. İlk tangolarını buralarda söyledi. Yine de, Buenos Aires değil, Paris üne kavuşturdu onu. Josephine Baker'den Maurice Chevalier'ye, Mistinguett'e dek, o dönemin pekçok ünlü şarkıcısının ve Fransa Cumhurbaşkanı Gaston Doumergue'in hayranlığını kazandı. Arjantin'e döndüğünde uluslararası bir yıldızdı artık. New York'un en pahalı oteli Astoria'ya yerleşmişti ama, asıl taht kurduğu yer, genç kızların kalbiydi. Yakışıklıydı çünkü, dokunaklı bir

sesi vardı. Uzun yıllar, evlenmeden, genç bir kızla nişanlı kaldı. Böylece tüm genç kızların düşlerinde olası bir eş niteliğini koruyabildi. Onların hayal dünyasını süsledi, yoksul yaşamlarının tek sevinci olmayı başardı. Çevirdiği filmlerle büyük bir servet kazandı. 25 haziran 1935'te, henüz kırk beş yaşındayken Medellín'de bir uçak kazasında öldüğünde, Arjantin halkının belleğinde yaşayan bir efsaneydi çoktan. Bugün de Eva Peron'la birlikte, Arjantin'in en ünlü siması sayılıyor. Halkın gönlünde yaşamaya devam ederken, efsanesi de dillerde dolaşıyor. Arjantinliler Carlos Gardel'in mezarına, tıpkı Eva Peron'unkine yaptıkları gibi, her sabah Río de la Plata'nın suyundan, tangolu gecelerin ışıklarından, kentin gökdelenleri üzerinde masmavi parıldayan gökyüzünden renklerini alan çiçekler bırakıyorlar. Bazıları, mezarı başında, Meryem Ana'ya yaptıkları gibi, adak adıyorlar. Hastalıklarını iyileştirmesini, dertlerine çare bulmasını diliyorlar. Ve "Kederli Gecem" adlı tangoyu her geçen gün biraz daha kederli, yani biraz daha güzel söylediğine inanıyorlar:

En güzel günümde

Beni terk eden küçüğüm

Kalbimi acılar içinde

Ruhumu öksüz bıraktın

Seni deli gibi severdim

Tek hayalim tek neşemdin

Bir mecnunum şimdi

Kafayı çekip duruyorum her akşam

Aşkını unutmak için

"Kederli Gecem" o zamana dek dansa eşlik etmek için genellikle söylenmeden çalınan tangoyu şarkıya dönüştürdü. Ve ayrılıktan, özlemden, içkiden, terk edilen sevgiliden, elbette gecenin karanlığından, sabaha karşı sokakların ıssızlığından söz eden yüzlerce tangonun yazılmasına yol açtı. Duygularını hep içe atan ya da yeterince ifade edemeyen sıradan insanlar hüzünlü aşklarının, yalnız yaşamlarının gerçeğini bu şarkılarda bularak tangoyu benimsediler. Bu arada sokak kadınlarının dramını, yakışıklı muhabbet tellalları tarafından aldatılıp Fransa'dan Buenos Aires'e getirildikten sonra lüks randevuevlerine satılan, fuhuş ve alkolün batağından kurtulamayan genç kızların acıklı öykülerini dile getiren şarkılar da bestelendi. Bunların içinde en ünlüsü çok uzun süre dillerden düşmeyen

"Milonguita"ydı. Konusunu gerçek bir olaydan alan bu tango bir bar kadınının portresini çizerken; gerçekte gövdelerini satarak yaşamak zorunda kalan tüm kadınların acısını haykırıyordu:

Anımsa Milonguita

Chiclana Sokağı'nın gülüydün bir zaman

Kısa eteğin ve örgülü saçlarınla

Estertica'ydı adın

Şimdi Milonguita'sın

Gecenin ve hazzın çiçeği

Barlarla pavyonların gülü

Sonradan valilik tarafından yasaklanacak randevuevlerinde zengin erkeklerin en çok Fransız kadınlarına rağbet ettikleri biliniyor. Bu kadınlar, Paris'e özel olarak gönderilen delikanlılar tarafından baştan çıkarılıyor, Río de la Plata kıyılarına ayak basar basmaz da kadın tüccarlarına pazarlanıyorlardı. Bir dönemin tangolarında işte bu iğrenç ticaretin yansımasını buluyoruz. Yoksul mahalle kızlarının zengin yaşam özlemleri, giderek sefahatin girdabına kapılarak fuhuş dünyasına sürüklenmeleri de, repertuvarın önemli izleklerinden birini oluşturuyor. "Milonguita" böyle bir genç kızın öyküsünü anlatıyor işte. Bazı belgeler bir zamanlar adı Mari Ester Dalto olan, barlarda Milonguita adıyla çalışan on dört yaşında bir kızın gerçekten yaşadığını, Chiclana Sokağı 3148 numarada oturduğunu ve çok genç yaşta öldüğünü doğruluyor. Pascual Contursi'nin "Dere Çiçeği"nde ölümsüzleştirdiği "küçük" gibi:

Henüz on dördündeydin

Kapıldın tangonun çağrısına

Şık giysilerin olsun istedin

Para ve mücevherlerin

Avrupa'ya gidip orada kalan, her geçen gün yurda dönme umudunu biraz daha yitiren, kendini Paris'in bohem yaşamına kaptırmış Arjantinlilerin serüvenleri de tango sözlerinin ayrılmaz bir parçası oldu. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Carlos Gardel'in en sevilen tangolarından biri, Paris'te Buenos Aires'i özleyen, dışarda kar yağarken bekâr odasında doğduğu kentin güneşli sokaklarını, geride bıraktığı dostlarını, eski sevgililerini düşleyen bir göçmenin yalnızlığını anlatıyordu.

Hayatın sillesini yemiş
Dolaşırken serseri gibi
Yolum buraya düştü
Sevgili Buenos Aires
Artık bu uzak kentte düşlüyorum seni
Nasıl da güzel olmuşsundur kim bilir
Ben oralardan gideli
Paris'te duygulu Montmartre'da
Tene saplanan bir hançer her anı şimdi
....
Bir akşam ölüm bir çukura atacak beni
Elveda Buenos Aires ne yazık
Bir daha göremeyeceğim seni

Son yıllarda, özellikle Piazzola'nın yorumlarıyla yeniden gündeme gelen tangonun en büyük yaratıcılarından Enrique Santos Discépolo, "kederli düşüncenin dansı" olarak tanımlıyor tangoyu. Genellikle dışadönük ve neşeli olan tüm halk danslarının tersine tango kederli günleri, bir daha dönmeyecek sevgilileri, özlemden kahrolan yalnız erkek ile düşkün kadının acılı yaşamını anlatıyor bize. Kuşkusuz bu nedenle hâlâ yaşayan, bugün de söylenen bir şarkı, insanı alıp götüren melankolik bir ezgi, kışkırtıcı bir dans, diyeceğim kendini sürekli yenileyen bir kültür. Evet, bugün de başlı başına bir kültür, hatta bir kült, tango.

1998

Buenos Aires
ya da
Sevgilisi Olmayan Gölge

Her şey burada, çamur rengi bu uçsuz bucaksız ırmağın Atlantik'e döküldüğü yerde başlamış. Yani Río de la Plata'nın ağzında. Zaten, kentin en eski mahallesinin adı da, İspanyolca "ağız" anlamına gelen La Boca. Yüz elli yıl kadar önce Yeni Dünya'ya yelken açan göçmenlerin, aylarca süren deniz yolculuğundan sonra bu limana demir attıklarında nasıl şaşırdıklarını, hatta korktuklarını, ama kendilerine yeni bir yaşam kurmaya geldikleri için de hiçbir zaman umutsuzluğa kapılmadıklarını tahmin edebiliyorum. Çünkü denizden farksız, ötegeçesinin değil görünmek ancak saatlerce yol aldıktan sonra ulaşılınabildiği Río de la Plata'nın kıyısındayım. Bir zamanlar dünyanın en güzel okul gemisi olan Sermiento uzun yelken direkleri, güvertesinde paslanan topları ve yuvarlak, sarı bacalarıyla sıcakta uyukluyor. Aylardan şubat oysa, ama Güney Yarıküre'de şubat yılın en sıcak ayı. La Boca'nın güneşli, dar sokaklarında dolaştım az önce. Tangonun doğduğu, efnanesi hâlâ dillerden düşmeyen kabadayılar ile küçük fahişelerin uğrak yeri olmuş batakhanelerin izi bile kalmamıştı. Tango sokak ortasında, gitar ve bandoneon eşliğinde devinen profesyonellerce turistler için yapılıyordu artık. Ve bir zamanlar göçmenlerin barındığı izbeler, nice umudun kırıldığı, zengin olma hayallerinin söndüğü oteller, sıtmadan titreyen Sicilya köylüleri ile veremli İspanyolların dramına tanık olmuş ahşap ve köhne yapılar turistlere eşya satan dükkânlara dönüşmüştü. La Boca yeni boyanmış teneke kaplı konutları, bahçeli evleri, terk edilmiş depolarıyla bir kenar mahalle görünümündeydi hâlâ. Borges'in ilk şiirlerinde söz ettiği iç avluları gizleyen duvarlar, "gökyüzünün bir yokuş iner gibi evin içine girdiği" patio'lar yerli yerindeydi. Kimi bahçeleri ayrıkotları kaplamış, eşiğe sandalyeler çıkarılmış, yaşlılar pencerelerin ardına dizilmiştiler. Ama mahallenin yüzyıl başındaki gibi mezbaha işçiliği

ile deri ihracatından geçinmediği belliydi. Sepiciler ile salhaneler tarihe karışmışlardı çoktan. Borges'in kör olmadan önce bakışlarıyla renklendirdiği "serseri sokaklar"ı boşuna aradım. "Gölgemin bile sevgilisi yok Buenos Aires'te" diyordu bir şiirinde ünlü yazar. Pampada çoğalan sığır sürülerinin istila orduları gibi sokaklara dalarak her şeyi altüst ettikleri, sokakları savaş yerine çevirip doklara saldırdıkları günleri düşledim. O zamanlar, uçsuz bucaksız düzlük buradan başlıyor, kıtanın içlerine doğru binlerce kilometre boyunca uzanmadan önce, henüz tuğla duvarlı depoların yapılmadığı yıllarda rüzgârla burada buluşuyor olmalıydı. O zamanlar hayvanların açık havada çığlık çığlığa, goşolar tarafından kocaman bıçaklarla boğazlandıktan sonra yağları ile derilerinin çıkarılıp bir kan gölüne dönüşen boş arsalara öylece bırakıldıklarını, köpekler ile kuzgunların ziyafetinden geriye yalnızca iskeletlerin kaldığını okumuştum kitaplarda. Ve Buenos Aires'in barakalardan oluşan –adı üstünde– Barracas Mahallesi'ndeki bir izbenin anısı hâlâ belleğimde yaşıyordu. Ernesto Sabato'nun unutulmaz kahramanı Alejandra, fabrika bacaları ile salhanelerin arasında sıkışıp kalmış bir gecekonduda yaşamına son vermişti. Gizemli, tuhaf bir kadındı yanlış anımsamıyorsam; uzun boylu, çok esmer, çok gençti. Ona hayran sevgilisi, Buenos Aires'in lağımlarını geniş caddelerine yeğliyordu nedense. Güneşli, sakin parklarda dolaşırken gerçekte bilinçaltına, hepimizin içindeki o belirsiz karanlığa, yeraltı dünyasının dehlizlerine doğru yol alıyordu. Belki bu nedenle, Buenos Aires deyince birbirini dikey kesen caddeleri, gökdelenleri, geniş alanları ve temiz giyimli kalabalığıyla modern bir kent gelmiyor aklıma. Bu kentin gizlediği, ilk bakışta görülmeyen mekânları, pampadan esen kan kokulu deli rüzgârı ve limana demirlemiş gemilerden kente yayılan iri fareleri düşünüyorum.

Paris'ten yola çıkıp on sekiz saat uçtuktan sonra, okyanusun öbür yakasında bir Avrupa kenti bulacağımı hiç ummuyordum doğrusu. Buenos Aires, metrosu, gece yaşamı, şık kahveleri ve barlarıyla, Güney Amerika'nın Parisi sayılabilir. Ya da, eski yapıları, anıtları ve geniş caddeleriyle İkinci Dünya Savaşı yıllarının Madridi. Kentin gizemli dünyasına girmek, küflü eşyalarla dolu iç avluların, bodrum katlarının, loş kahveler ile batakhanelerin havasını solumak için Buenos Aires'i anlatmış yazarların, özellikle de Cesares, Sabato ve La Boca'nın bir bodrum katında "evrenin tüm mekânlarının birbirine karışmadan buluştukları" Alef'i

keşfeden Jorge Luis Borges'in yapıtlarını okumak gerek. Buenos Aires'in kuruluş efsanesini anlatan eski bir şiirinde şöyle diyor yazar:

Çamurlu ve dalgın Río de la Plata'dan

çıkıp gelen gemiler bir vatan getirdi bana.

Evet, her şey burada, o zamanlar masmavi akıp giden, eski söylencelere bakılırsa suyu bile içilen Río de la Plata'nın kıyısında başlamış. Kentin kurucusu Juan de Garay'dan önce bir başkası, Borges'in deyimiyle "denizkızları ile canavarların, pusulayı çıldırtan taşların denizi"nden karaya çıkan Portekizli Juan Diaz gelmiş buraya. Amacı Pasifik'e giden yolu bulmakmış. Ne var ki 1516 yılında, ırmağın kıyısına ayak basar basmaz, insan eti yiyen Guaranilerin sofrasında son bulmuş yaşamı. Bu nedenle, Buenos Aires'in gerçek kurucusu Juan de Garay sayılıyor. Ondan önce, ilk yerleşim birimini 1536'da kuran ama yöreyi terk edip giden Pedro de Mendoza da var. Her ikisinin de adı La Boca'daki sokaklara verilmiş, ne var ki 1936'da, kentin dört yüzüncü kuruluş yıldönümünü kutlamak için, dünyanın en geniş caddesi 9 Temmuz –tam 140 metre !– Juan de Garay'ın 1580'de çizdiği ilk kent planındaki mahallelerin yıkılmasıyla açılabilmiş. Trafik ışıklarının kırmızı kaldığı süre içinde geçmeniz mümkün değil bu caddeyi. Ancak yarısına dek ulaşabiliyorsunuz. Sonra, araba seline kapılıp sürüklenmeden bir soluk almanız gerekiyor. Bu fırsattan yararlanıp bu kez bir başka "en büyük"ü, dünyanın en büyük tiyatrosu Colón'u seyretmek isterseniz, caddenin ortasındaki yeşil alanda bir banka oturabilirsiniz.

Dışarıdan bakıldığında öyle çok çarpıcı bir görünümü yok bu hacimli, beton yapının. Ama içerisi loca ve balkonları; kırmızı kadife koltukları, kristal avizesiyle gerçekten görülmeye değer. 1908'de Verdi'nin *Aida* operasıyla açılan Colón'da Enrico Caruso'dan Maria Callas'a, Arthur Honegger'den İgor Stravinsky'ye çağımızın en büyük sanatçıları moda bir deyimle söylersek "sahne almışlar". Ve uzun süre yüksek sosyetenin izleyebildiği repertuvara, Peron'un sayesinde halk müziği ve tango da girebilmiş. Sanat yaşamına Maldonado kıyısındaki bir mahalle kahvesinde başlayan ünlü tango bestecisi Osvaldo Pugliese'nin ancak 1985'te, seksen yaşının baharında Colón'da konser verebildiğini duyunca hiç şaşırmadım. Çünkü Arjantin burjuvazisi kendi kültürünü dışladı her zaman. Avrupa'dan, özellikle de Paris'ten gelen her şeyi benimsedi, demokrasiye değilse bile hep Batı kökenli sanat ürünlerine sahip çıktı. Tango yasağını da, Carlos Gardel Paris'te ünlendikten sonra kaldırdı ancak. Bugün de Arjantin, öbür

Güney Amerika ülkelerinden ayrı bir konumda görüyor kendini. Örneğin Brezilya gibi "melez", Bolivya gibi "yoksul", Küba gibi "komünist" olmamakla övünüyor.

Buenos Aires'te refah içinde yaşayan insanlar, yeşil alanlar, Recoleta'da çok pahalı kahveler, belki dünyanın başka hiçbir ülkesinde olmayan "köpek gezdiriciliği" gibi ilginç meslekler de gördüm, ama her defasında Río de la Plata bir mıknatıs gibi kendine doğru çekti beni. Orada, onarıldıktan sonra lüks lokantalara, diskotek ve kahvelere dönüştürülmüş eski depolar boyunca yürürken yüzyıl başında limana demirleyen gemileri, güverteden rıhtıma endişeyle bakan göçmenleri düşündüm. Yeni bir yaşamın, sonu belirsiz bir serüvenin, belki hiçbir zaman gerçekleşmeyecek bir hayalin peşindeydiler. Ocaklarını söndürmüş, evlerini, barklarını, ailelerini, doğup büyüdükleri toprakları terk edip buralara gelmiş, deniz kadar engin bir ırmağın kıyısına ayak basmışlardı. Kim bilir ne güçlükler, ne tuzaklar, ne engeller bekliyordu onları. Buenos Aires tek katlı evleri, barakaları, pampadan limana dek gelen öküz arabalarıyla Avrupa kentlerinden nasıl da farklıydı ! Çoğu burada yeni bir yaşam kurdu kendine, ama bazıları da alkolün, yeraltı dünyasının, fuhuş ve kumarın batağında yok olup gitti. Kent büyüyüp geliştikçe, yeni caddeler açılıp modern yapılar kuruldukça eski görünümünden sıyrıldı. Giderek Güney Amerika'nın en "uygar", en "Avrupalı" kenti oldu ama, aynı coğrafyayı paylaştığı öbür kentlerin, örneğin Montevideo ile Asunción'un siyasî kaderini de paylaşmak zorunda kaldı. Ayaklanmalar, katliamlar, askerî diktatörlükler gördü. Nazilere kucak açtıktan yıllar sonra "Kayıp Anneleri"nin dünyada öncülüğünü de yaptı. İstanbul'da Galatasaray Lisesi'nin önünde toplanan Cumartesi Anneleri'nin benzerleri, askerî diktatörlük döneminde Buenos Aires'te Mayıs Alanı'nda toplanıp kayıp çocuklarının hesabını soruyorlardı yönetimden. Sonunda çoğunun, işkence edilip helikopterlerden Río de la Plata'nın çamurlu suyuna atıldıkları anlaşıldı. Ve bu olay kara bir leke gibi sürüldü kentin alnına.

Bugün sokaklarında bir tek siyaha rastlayamayacağınız Buenos Aires ne yazık ki kozmopolit bir kent değil. Avrupalı olmakla övünen beyazların kenti yalnızca. Kim bilir belki de bu yüzden bir başka rekora daha sahip. Kişi başına en fazla psikanalistin düştüğü yer. Diyeceğim Buenos Aires, adı gibi temiz havasından çok tangoları, modern yapılarından çok efsaneleri, ortalama insanlarından çok yazarlarıyla var benim için. Bir de eşsiz *maté* çayıyla tabiî.

Bu çay Paraguay'da biten bir ot kaynatılarak hazırlanıyor. Latince adı *İlex paraguariensis* ama Arjantin var olalı beri halk *hierba maté*, yani "maté otu" diyor ona. Ve gümüş ya da tahta bir kapta uzun süre kalabiliyor. Bu kapları yanlarından hiç ayırmıyor Arjantinliler. Sokakta, işte, nerede olursa olsun matélerini yudumlamaya bayılıyorlar. Elbette keyif için içiyorlar ama, uzun süre, açlığı bastıran bir işlevi de olmuş bu çayın. Yoksul yerli halk ve köleler matéyle avunmuşlar yıllar boyu. Gümüş kaplarda içmeseler de, boş midelerini şenlendirmek niyetiyle de olsa, efendileriyle aynı keyfi paylaşmanın sevincini yaşamışlar. "Eski Aşklar" adlı tango "solgun bebekler"in, yani kazandıkları parayı dostlarına yediren sokak kadınlarının açlıkla savaşımını dile getirirken "Ne de olsa maté vardı / acı maté / açlığı bastıran" diyor. Bu tangonun bestecisi Pascual Contursi'nin yaşamı da, sanatçı para ve üne kavuşup tüm kazancını tükettikten sonra bir ilkyaz günü düşkünlerevinde son bulmuş. Contursi delirerek öleceğini önceden biliyormuş gibi tango sözlerinde hep umutsuzluğu, kırık yaşamları, kimi zaman arabeske kaçan bir duyarlıkla mutsuz aşkları dile getirmiş. Arjantin tarihinin en ünlü tangosu "Kederli Gecem"in bestecisi, Buenos Aires'in kenar mahallelerinde büyümüş çünkü, yoksulluk ve açlık çekmiş. Üne kavuşmadan önce işportacılık, laternacılık, hatta bir söylentiye göre genelevde kapıcılık bile yapmış. Tangolarında matéye bunca önem vermesi biraz da doğal gibi geliyor bana. Sevgilisi tarafından terk edilen gururlu erkeğin yakınışında bile var maté:

Eski günlerimizdeki gibi

gidip bakkaldan büsküvi alıyorum yine

yatakta matéyle yemek için

ama yatak

öyle mahzun ki

sen gittin gideli.

Buenos Aires'in daha çok yazarlarıyla gönlümde yer ettiğini söyledim. Buna, çoğu yoksulluk içinde yaşayıp yalnız ölen tangocuları da katmalıyım. Yaşamı genelevlerde piyano çalmakla geçen ve bir izbede ölen Rosendo Mendizabel örneğin. Mendizabel konservatuvara gitme olanağını bulmuş, solfej öğrenmiş, piyanist diploması bile almıştı. Ama gerçek bir tangocu olduğu için alçakgönüllü bir yaşam sürmeyi, tangonun yasaklandığı yıllarda genelevlerde çalmayı yeğledi. Yoksulluk içinde öldüğünde kör ve felçliydi.

Ünlü "Don Juan" tangosunun bestecisi Bitirim Ponzio ise (Ernesto Ponzio) kemanda olduğu kadar silah çekmede de ustaydı. Tango yaparken bile revolverini yanından ayırmayan bu kabadayı sanatçının ömrü hapishanelerde geçti. Vicento Greco ise, yüzyılın başında kentin en yetenekli bandoneoncusuydu. Hiç kimse onun kadar hızlı, onun kadar derinden inletemezdi bu körüklü çalgıyı. Kurduğu küçük orkestrayla La Boca'da bir meyhanenin balkonunda çalarken balkonun çökmesi üzerine on sekizinde sakat kaldı. Yakın dostu şair Evaristo Carriego gibi veremden öldüğünde otuz beş yaşındaydı. Cahit Sıtkı'nın deyimiyle çoğu "yolun yarısında" ölen eski kuşak tangocuların da kenti Buenos Aires. La Boca'nın ya da San Telmo'nun turistik barlarından birinde tango izledikten sonra otele dönerken onların serseri ruhlarına rastlayabilirsiniz ıssız sokaklarda. Trajik yaşamlarının tanığı batakhanelerde, tango çaldıkları genelevlerde, ailelerini ülkelerinden koparıp Río de la Plata'ya getiren uzun bacalı gemilerin güvertelerinde hıçkıran bir keman, inleyen bandoneonun sesine karışıyorsa, piyanonun tuşlarından eski günlerin özlemini haykıran kederli bir ezgi yaz gecesine yayılıyorsa, bilin ki Buenos Aires'tesiniz. Gecenin geç bir saatidir. Lokantalar kapanmış, evlerin ışıkları sönmüş, ortalıktan el ayak çekilmiştir. Loş bir barda, kısa etekli, file çorap giymiş çok güzel bacaklı esmer bir kadını özlüyorsunuzdur. Kim demiş özlemin eski tadı yok diye ! Burada, Güney Yarıküre'nin bu uzak limanında özlemin tadı eskisinden daha çok.

1998

Savaşın Yüzü

Hollanda'nın öbür kentlerine benzemiyor Rotterdam. Kırmızı tuğlalı evler, kanalların bulanık suyuna yansıyan sivri kuleler, rıhtım boyunca yapraklarını döken ağaçlar yok burada. Hatta, eski limandakini saymazsak, Flaman ustaların resimlerinden tanıdığımız yeldeğirmenleri ile lale bahçeleri de yok. Buna karşılık başı bulutlarda gökdelenler, duman rengi camlarına çelik putrellerin yansıdığı modern yapılar, XX. yüzyıl mimarîsinin en ilginç örnekleri var. Bir de parklar. Ve parklarda sıra sıra dizilmiş heykeller. Kimi 1950'lilerin gerçekçi üslubunda yapılmış, kimi tuhaf materyallerin oluşturduğu yeni biçim arayışlarının ürünü, kimiyse kafası kopmuş Yunan tanrılarını, tapınakların girişini bekleyen antik heykelleri andırıyor. Bir kadın örneğin, ama yalnızca bacakları var. Ya da başsız, yani bakışsız bir erkek, belirsiz bir menzile doğru yürüyen. Hollanda'nın öbür kentlerinde, örneğin Amsterdam'da sıkça rastlanan yosunlu, taş rıhtımlar, Van Gogh'un ölümsüzleştirdiği ahşap kanal köprüleri de yok Rotterdam'da. Ren'in iki yakasını birleştiren asma köprüler var ama. Boşluğa gerili çelik halatlarıyla Orfeus'un lirine benzeyen, genç ve güzel bir kadın kadar endamlı, suyla öpüşür gibi bembeyaz salınan Erasmus Köprüsü örneğin. Başlı başına bir sanat yapıtı bu köprü ve beş yaşında ya var ya yok.

Rotterdam'a geldiğim gün Özcan tüm çekimleri bitirmişti. "Burası sana göre değil" dedi, "aradığın eski yapıları Fotoğraf Enstitüsü'ndeki sergide görebilirsin ancak." Otelin lobisinde oturmuş konuşuyorduk. Daha doğrusu o anlatıyor ben dinliyordum. Ertesi gün göreceğim modern mimarînin en uç örneklerinden, doğanların gelip yuva kurduğu istasyonun yanındaki gökdelenlerden söz ediyordu. Ona kalırsa, bisekletli sarışın kızlar bir yana, bana göre değildi burası. Savaşta yerle bir olmuş, o güzelim eski evlerin yerine gökdelenler dikilmiş, yalnızca Grote Kerk, yani Aziz Lauren Kilisesi ayakta kalabilmiş, deniz seviyesinin altındaki kente adını veren ve onu su baskınından koruyan Rotte Irmağı'ndaki bent bile yıkıldıktan sonra yeniden yapılmıştı. Dar sokaklar da geniş caddelere bırakmıştı yerini. Uzun sözün

kısası her şey yeniydi Rotterdam'da, eskiyi çağrıştıran tek mekân yüzyılın başında göçmenleri Yeni Dünya'ya uğurlayan karantina binasıydı.

Özcan'ın izlenimlerini dinlerken lobideki bir afiş dikkatimi çekti. Kalabalık bir kentin siyah beyaz fotoğrafı boydan boya kaplıyordu afişi. Altta "Breitner: eski Rotterdam'ın fotoğrafçısı" yazıyordu. Kaldığımız otelin adı da Breitner'di, 1857-1923 arasında yaşamış ve ömrünün sonuna dek doğduğu kenti anlamaya, eski deyimle söylersek onun büyüsüne nüfuz etmeye çalışmış, aynı zamanda ünlü bir ressam olan sanatçının adını taşıyordu. Hiç yoktan bir de bu iş çıkmıştı başıma. 2001 Avrupa Kültür Başkenti Rotterdam programı çerçevesinde Boymans Müzesi'nde sergilenen Bruegel ustanın desenleri ile gravürlerini görmeye hazırlanırken, adını ilk kez duyduğum bir sanatçının fotoğraflarını görmek zorundaydım.

Breitner'in siyah beyaz fotoğrafları savaşta yıkılmış, taş üstünde taş bırakılmamış bir kentin mutlu günlerini yansıtıyordu. Atlı arabalar ile tramvayların aynı caddelerde gidip geldikleri, kanal boyuna dizilmiş kırmızı tuğlalı, dar cepheli evlerin depolarına yelkenli gemilerin mal taşıdığı, uçarı çocukların parke taşlı avlularda fır döndüğü günleri. O günlerin rüzgârıyla dolaştım Rotterdam'ı. Özcan haklıydı. Daha sonra Boymans Müzesi'nde "aynadaki kadın" konulu nefis bir tablosunu da göreceğim Breitner'in dünyası daha yakındı bana; yıkım öncesinin canlılığını, belki umursamazlığını, saflığını, yoksulluğunu, ama ille de yaşama sevincini çağrıştırıyordu.

Tuhaftır, Rotterdam'a geldiğim gün gazeteler İkinci Dünya Savaşı'ndan kalma bir bombanın bulunduğunu yazıyorlardı. Hedefine ulaşamayan bomba patlamayınca toprağın derinliklerine gömülmüş, tam on bir metreye. Yıllar geçmiş aradan, yarım yüzyıldan fazla bir zaman. Bir temel kazılırken çıkmış ortaya. Belki de, önce taş sanmışlardır, bu dümdüz ülkenin toprağında pek görülmeyen bir taş, bir eski gömüt. Uzmanların bombayı kolayca etkisiz duruma getiremedikleri, her an patlayabileceği söyleniyordu. Ağustos ayındaydık ya, bundan çok daha etkili bir başka bomba Rotterdam'dan uzak bir kentte, Hiroşima'da yıllar önce patlamıştı ya, ister istemez o günleri düşündüm. Ve Marguerite Duras'nın *Hiroşima Sevgilim* adlı filmi geldi aklıma. Bu filmdeki Japon oyuncu, kentteki yıkımı görüntülemek için gelmiş Fransız sevgilisine "Sen hiçbir şey görmedin Hiroşima'da !" der. Kadınsa –Japonya'ya barış üzerine bir film yapmak için geldiğinden olmalı– her şeyi, müzeyi, hastaneyi bile gördüğünü söyler. Eriyen demirin, küle dönüşmüş insanların, yerle bir olmuş kentin

fotoğraflarını görmüştür. Bense Rotterdam'da savaş öncesinin fotoğraflarını gördüm. Eski kentin yerinde yeller esiyordu. Eski kent bundan böyle Breitner'in fotoğraflarında yaşayacaktı. Kurşunkalem kuleler, küp evler, koni çatılar, fötr şapkalara benzeyen iş merkezleri vardı Rotterdam'da. Künyelerinde Rem Koolmaas, Piet Blom gibi modern mimarînin en yetkin imzalarını taşıyorlardı. İki ayaklı asma köprünün az ötesinde tarihe meydan okur gibi bembeyaz dikilen Erasmus Köprüsü'nü de Ben van Berkel yapmıştı. Dünya öküzün boynuzunda değil, mimarların hünerli ellerinin üzerinde duruyor. Bu gerçeği kabul edip, çağımızın yeni kahramanlarını artık adları ve sanlarıyla tanımalıyız, diye düşünüyorum.

Rotterdam'ın orta yerine bronz bir heykel dikmişler. Boymans Müzesi'nin bahçesindeki havuzun ya da istasyonun az ötesindeki kanalın kıyısında arzı endam eyleyen postmodern heykellerden biraz farklı bir görünümü var. Ellerini, gökyüzünden gelecek bir tehlikeden korunmak istercesine yukarıya doğru kaldıran bir insan. Kalbi yok bu insanın, bağrı delik. Bakıldığında, karşı gökdelenlerin camlarına yansıyan, giderek sıcakta bir serapa dönüşen beton yapıların siluetleri görünüyor. Kocaman avuçları, bükülen iri parmaklarıyla dünyanın yükünü taşıyan bir Atlas sanki. Adaleli bacakları gerilmiş, pazıları şişmiş. Acı ile direnç, korku ile umut bronza karışmış, heykelin bir parçası olmuş. *Hiroşima Sevgilim*'de Fransız kadın ile Japon erkeğin Nevers'teki bir ırmak boyunca akıp giden, aktıkça da savaş görüntülerini gündeme getiren konuşmalarını anımsıyorum:

– Sen hiçbir şey görmedin Hiroşima'da.

– Her şeyi gördüm, her şeyi. Barış Alanı'nda on bin dereceydi sıcak. Biliyorum. Barış Alanı güneşin sıcaklığındaydı.

Rotterdam'a bombalar yağarken dünyada yoktum. Ama o bombalardan biri bugün yanı başımda patlayabilir, tüm bir ev halkını ya da bindiğim sarı tramvayı yolcularıyla birlikte havaya uçurabilirdi. Doğru, bir bakıma hiçbir şey görmedim Rotterdam'da. Kentin gerçek ruhunu kavrayabilmem için Breitner'in siyah beyaz fotoğraflarının sergilendiği Fotoğraf Enstitüsü'ne gitmem gerekti. Ama savaşın yüzünü gördüm burada. Boymans'ın duvarındaki bir tablonun içinden bakıyordu. Kurukafa suretindeydi savaş. Oyuk gözleri, oyuk ağzı, oyuk yanaklarında başka kurukafalar, o kurukafaların oyuk gözleri, oyuk ağızları, oyuk yanaklarında da başka kurukafalar taşıyan bir kurukafa suretinde. Savaş, Salvador Dali'nin 1940'ta yaptığı tablodaydı. Boymans Müzesi'ndeki "Savaşın Yüzü" adlı tabloda.

1940 yılında, Dali'nin fırçasıydı tehlikeyi haykıran, 2001'deyse Avrupa'nın kültür başkentinin kalbinde patlamaya hazır bir bomba.

Evet, gökdelenler ile heykeller kenti Rotterdam. Bu heykellerin en eskilerinden biri de Erasmus'a, namı diğer Geert Geertszoon'a ait. Avrupa fikrinin ve hoşgörü kavramının atası sayılan bu büyük hümanistin Rotterdamlı olduğunu buraya gelmeden önce de biliyordum. Ama XV. yüzyıl Avrupası'nda kendi evindeymiş gibi dolaştığını, Paris, Roma, Venedik, Padova, Torino, Cambridge, Basel arasında, elbette o zamanın koşullarına göre, ama günümüz insanının bakışıyla mekik dokuduğunu bilmiyordum. Avrupa üniversiteleri arasındaki öğrenci değişimi programına onun adının verilmesinin nedeni de bu olsa gerek.

Kentin kuytu alanlarından birinde, yıkım günlerinden ayakta kalabilmiş tek eski yapı olan Grote Kerk'in karşısında, kocaman bir kitabın sayfalarını çeviriyor Erasmus. Başında Holbein'ın ünlü portresinden tanıdığımız beresi, üzerinde samur yakalı siyah paltosu var. Eski Yunanca'dan halk diline çevirdiği Tevrat mı sayfalarını çevirdiği kalın kitap, yoksa Avrupa kültüründe bir dönüm noktası sayılan, liberal düşüncenin ilk tohumlarının atıldığı *Encomium Moriae*, yani *Deliliğe Övgü* mü ? Belki de ömrü boyunca üzerinde çalıştığı, gençlik yıllarından beri derlemekten bıkıp usanmadığı *Özdeyişler*'dir. Ya da De *Contemptu Mundi*. Üstat endişeli biraz, oldukça da dalgın.

Rotterdam dünyanın en büyük limanı. Yılda tam otuz iki bin şilep yük boşaltıyor buraya; yüz seksen bin nehir gemisi Avrupa içlerine, hatta Tuna yoluyla Karadeniz'e dek mal götürüp getiriyor. Dev tankerlerden pompalanan ham petrol burada depolandıktan sonra bacalarından alev fışkıran rafinerilerde işleniyor. Dünyanın petrol borsası da buradan yönlendiriyor akaryakıt fiyatlarını. Ne var ki, dört yüz vincin gece gündüz çalışmasına karşın in cin görünmüyor ortalıkta. Her şey otomatik çünkü, makinelerin ne el emeğine gereksinimi var ne de insan aklına. Kendi başına buyruk birer dev onlar, dünyamızın yeni sahipleri. Zaten liman da, kentin içindeyken pek belli olmuyor. Onu gerçekten görebilmeniz için varoşların da dışına çıkıp ıssız otoyolda kilometrelerce gitmeniz gerek. Ancak o zaman kendini ele veriyor liman; tankerleri, vinçleri, dağ gibi yığılmış konteynerleri, gemileri rüzgârdan koruyan beton duvarları ve çığlık çığlığa martılarıyla sanayi toplumunun gerçek yüzünü sergiliyor. Doğayı her gün biraz daha kirleten artıkları, kömür ve moloz yığınları, bulanık suya nasılsa gelip konmuş narin kuğularıyla bir başka dünyanın kapısını aralıyor. İnsana

yer yok bu dünyada. Yalnızca demir, çelik, petrol ve kömüre yer var. Bir de, kirlenmeyi dengeleyip çevre bilincine örnek olsunlar diye dikildikleri besbelli yel değirmenlerine. Okyanus rüzgârına açık, doğal enerjiyle elektrik üreten bu tuhaf direkler, geleneksel Hollanda değirmenlerinden nasıl da farklı ! Çelik kanatlarıyla dönüp duruyorlar rüzgârda. Ve onlar döndükçe, yüksek voltajlı temiz enerji, her fırsatta kaçıp kurtulmak istediğimiz kentlerimize, evlerimizin içine doğru akıyor Ren Irmağı boyunca. Bu akışı durdurmak mümkün değil belki, ama doğayı kirleten, insan yaşamını tehdit eden nükleer enerji yerine, Rotterdam Limanı'nda üretilen bu tür enerjiye öncelik vermeliyiz diye düşünüyorum. Derken gün batıyor limanda. Önce sular kararıyor, sonra kuğuların beyazı. Yük boşaltan gemilerin adları da okunmaz oluyor. HYUNDAİ'nin, HAPAG-LLOYD'un harfleri giderek siliniyor azalan ışıkta. Petrokimya sanayiinin alev kusan bacaları çok uzaktan, belki başka bir gezegenden gelmiş heyulalara dönüşüyor. Bir kadeh rakının tam vaktidir. Bu ıssızlığı, rıhtım boyunca sıralanıp bacaklarını açmış yosmaları andıran vinçleri, martılara bırakıp kent merkezine dönmek gerek. Orada, nüfusun neredeyse yarısını oluşturan yabancıların oturdukları mahallelerden birinde elbette bir Türk lokantası bulabiliriz. Türk göçmenlerin sayısı tüm Hollanda'da olduğu gibi burada da bir hayli fazla çünkü. Ve bu kıyıdan Karadeniz'e dek giden nehir gemileriyle bizim oraya, Boğaz'ın mavi sularına bir selam gönderebiliriz.

2001

Irmak, Kent ve Arzu Adında Bir Tramvay

Önce ırmak vardı. Anakaranın içlerinden döne kıvrıla akıp gelen, buraya, tropikal iklimin nemli sıcağında bu güney denizine karışmadan önce uçsuz bucaksız toprakları, oyduğu dağların yeşil koyaklarını, gür ormanları geçen, geçerken de başka akarsularla, çağlayıp köpüren yeni kollarla zenginleşen çamur rengi bir ırmak. Milyonlarca yıl toprak yığmıştı kıyıya; dev meşeler ile servilerin gölgesinde uzayıp giden göl ve bataklıklarında sıtma ile sarı hummanın kol gezdiği, kırmızı karıncalar ile sineklerin, alaca tüylü göçmen kuşlar ile timsahların, bin bir çeşit börtü böceğin kaynaştığı deltayı, sonradan efsaneleşecek bu cehennem, bu cenneti oluşturmuştu. O zamanlar insan ayağının değmediği bu yörede gökyüzü bulutsuz, toprak çamurlu, sazlıklarda hışırdayan deli rüzgâr, manolyaları kökünden kopartacak kadar sertti. Su kaplumbağaları ile balıkların oynaştığı irili ufaklı yüzlerce gölde sarı, beyaz, çivit mavisi nilüferler açıyor, gökkuşağının renklerini taşıyan kanatlarıyla arılar vızıldıyordu.

Evet, önce ırmak vardı. Minnesota eyaletindeki İtasca Gölü'nden alıyordu sularını, tam 3 780 kilometre kat edip Meksika Körfezi'nde denize dökülüyordu. Giderek genişleyeceğine daralan, derin bir ırmaktı. Derin ve görkemli. Kuzeyden, çok ama çok uzaklardan gelen göçebe kavimler kıyısına gelip yerleştiklerinde ona kendi dillerinde "Mee-zee-see-bee" dediler. Sonra aralarında yirmi boya bölündüler. Bu boylardan Çipevalara göre "İhtiyar Deli Irmak" onların düşmanı Atakapalara göreyse "Suların Babası"ydı. Vaşalar onda tanrısal bir güç buluyorlardı, Koroalar ise eşsiz bir geçim kaynağı. Tümü de Tanrı'nın bağışladığı bu kutsal sudan kendilerince yararlanıyorlardı. "Hiçbir şey uzun yaşamaz / Irmak ve dağlardan başka" diyen büyücünün sözlerine inanmışlardı çünkü. Sonra beyaz adam göründü yeryüzünde, 1519'da ırmağı keşfeden Alonso Alvarez ona kaba saba bir İspanyol'dan hiç de beklenmeyecek şu şiirsel adı yakıştırdı: Río de Flores, yani "Çiçek Irmağı". Bulanık sularına, ağır aksak akışına karşın, ırmağın iki

kıyısı da gerçekten bir çiçek cennetiydi. Sümbüller mor mor, pembe pembe açıyor, süsenler salkım söğütlerin köklerinden fışkırıyordu. Beyaz adam önce yerlileri sürdü yurtlarından, sonra bir başka kıtadan zorla getirdiği siyahları köle yapıp toprağa bağladı. *Tom Amca'nın Kulübesi*'nden tanıdığımız köleler "İhtiyar Şeytan" adını verdiler ırmağa ve kurutulan bataklıklar üzerindeki pamuk tarlaları ile şekerkamışı plantasyonlarında kuşaklar boyu ter döktüler. İşte bu uzun tarihin, bu cennet ile bu cehennemin tanığıdır Mississippi. New Orleans'ın kuruluşunun da. İberville'in bir haç diktikten sonra kuzeye yöneldiği yerde onun kardeşi Bienville'in, Orléans Dükü'nün adını taşıyan bu kenti nasıl kurduğunu, Fransa'dan gelen ilk göçmenlerin vebayla, sarı humma, sıtma ve insan eti yedikleri söylenen yerlilerle nasıl mücadele ederek yaşadıklarını, sonra Acadia, İspanya, İngiltere ve Karaibler'den gelen başka göçmenlerle karıştıklarını, siyah kölelerin de katılımıyla üreyip çoğalarak melez bir toplum oluşturduklarını sorun anlatsın. General Andrew Jackson'un İngilizlere karşı kazandığı zaferden sonra Güneş Kral'ın (XIV. Louis) adını taşıyan bu bölgenin –Louisiana'nın– Amerika Birleşik Devletleri'ne katılışının öyküsüne de tanıktır Mississippi, güney eyaletleriyle birlikte kuzeye başkaldırıp kanlı bir iç savaşa yol açışının ve yenilginin, yıkımın yaralarını uzun süre saramayışının öyküsüne de.

Irmak bu yörenin belleği olduğuna göre yandan –çoğu kez de arkadan– çarklı gemilerin serüvenini, bu yüzer kumarhaneler ile genelevlerin kazanları patlayıncaya kadar yarışmalarını, aralarında Mississippi'yi üne kavuşturan yazar Mark Twain'in kardeşinin de bulunduğu binlerce yolcunun nasıl boğulup sulara gömüldüğünü ya da daha beteri nasıl timsahlara yem olduklarını anlatabilir size. Korsan Jean Lafitte'in dillere destan serüvenlerini de ondan dinleyebilirsiniz. İspanyol Yahudisi bir anne ile bir Fransız babadan doğan Haiti kökenli bu zarif kaçakçının nasıl korsanlığa başladığını, para ve kadın düşkünlüğünü, İngilizlerin baş döndürücü tekliflerine karşın ülkesine ihanet etmeyerek adamlarıyla General Andrew Jackson'un yanında yer alışını, böylece korsanlıktan halk kahramanlığına terfi edişini ve daha birçok şeyi. Yalnızca kurtuluş savaşını desteklemekle kalmayıp Marx ve Engels'le yazışmalarını örneğin ya da Komünist Manifesto'nun baskı masraflarını karşılayarak devrimci harekete yaptığı katkıyı. Ve hâlâ giz perdesiyle çevrili akıbetini. Bir söylentiye göre çok genç yaşta Meksika'da, bir başka söylentiye göreyse çoluk çocuğa karıştıktan yıllar sonra İllinois'de ölümünü. Onu Yul Bruyner'in

canlandırdığı rolde de izleyebilirsiniz, eğer eski Amerikan filmlerine olan ilginiz hâlâ azalmamışsa.

New Orleans'ın kurulduğu yıllarda, pazar günü ailesiyle birlikte kiliseye giden bir küçük kızın yolunu timsahların kestiğini okudum bir kitapta. Oysa şimdi, bütün bu olup bitenlerden sonra Meksika Körfezi'nden tankerler giriyor ırmağa, kuzeye, petrol rafinelerine doğru yol alıyor. Kıyı boyunca depoların önünde vinçler dev bacaklarıyla uzaydan gelmiş acayip yaratıklara benziyor. Irmağın milyonlarca yılda oluşturduğu bereketli alüvyon toprakları sanayi artıklarının tehditi altında. Büyük tonajlı gemilerin de demirlediği Amerika'nın ikinci büyük limanı burada kurulmuş. New Orleans ile Kızılderililerin eski başkenti Baton Rouge arasında tam doksan altı petrokimya fabrikası var. Uçak havaalanına doğru alçalırken gördüm onları. Bir zamanlar avcılıkla geçinen Kızılderililerin gece ayinlerinde yaktıkları ateş değildi bacalarından fışkıran, sanayi dediğimiz ejderin öldürücü nefesiydi.

* * *

Eğri büğrü dalları, küçük yaprakları ve toprağın derinliklerine kök salmış gövdesiyle cadı ağacını andıran ulu meşenin gölgesinde oturuyorum. Bir ağaç cennetindeyim. Buranın Amerika'nın en fazla yağmur alan bölgesi olduğu ağaçların gövdelerinden belli. Kalın, sert kabuklu, geniş, çok geniş gövdeler. Ve içlerinden "İspanyol Yosunu" denilen beyaz bir bitki fışkırıyor. Kimi zaman da, katmanlaşan gövdenin üzerinde bitiyor bu yosun, ilkyaz gelip çiçek açtığında beyaz bir köpük gibi rüzgârda salınıyor. Şimdi ilkyaz, İspanyol kâşiflerin gür sakallarına benzettiklerinden olmalı, Kızılderililerin "İspanyol Yosunu" adını verdikleri bitki çoktan çiçek açmış bile. Beni eski günlere götürüyor minik çiçeklerin görüntüsü, beyaz adamın bu kıyıya henüz ayak basmadığı günlere. "İspanyol Yosunu"nun bu zamanlardan kalma güzel bir öyküsü var. Güzel ama biraz acıklı.

Çitimaça kabilesinden gözüpek, yiğit bir savaşçı komşu çadırda gördüğü güzel kıza âşık oluyor. Evlenmeye karar veriyorlar. Düğün hazırlıkları sürerken hastalanıp ölüyor kızcağız. Savaşçı, sevgilisini gömmeden önce onun uzun, siyah saçlarını kesiyor ve ormana gidip bir zamanlar gölgesinde seviştikleri ulu meşenin altına bu kez tek başına oturuyor. Sevgilisinden yadigâr kalan örgülü saçları koklarken bir tel saç havalanıyor rüzgârda, gidip ağacın gövdesine takılıyor. Kök salıp siyah bir

bitkiye dönüşüyor derken. Yıllar sonra da, genç kızın ruhu zamanla yaşlandığı için, beyazlaşıyor.

Kanal sokağı ile Saint-Charles Bulvarı'nın kavşağındaki duraktan tramvaya binip son durakta indikten sonra yayan geldim buraya. Gelir gelmez de Çitimaçalı savaşçı gibi ulu bir meşe ağacının gölgesine oturdum. Tramvay hem gidiş hem geliş yönünde de kullanılabilen döner sıraları, ahşap kapıları, ayrıkotlarıyla kaplı rayları ve gıcırtılı tekerlekleriyle çok eski, çok yavaş, neftî yeşildi. Vatmanı elbette siyahtı, yolcuların çoğuysa beyaz. Çiçek açmış İspanyol yosunu rengindeydiler. Eski İstanbul tramvaylarındaki gibi basamaklardan salkım saçak sarkıyorlardı. Ataları New Orleans'ı kurmadan önce köhne Avrupa'nın varoşlarında, Afrika'nın balta girmemiş vahşi ormanlarında yaşamışlar, bazıları Yeni Dünya vaatleriyle, bazılarıysa köle ticareti yapan gemilere zorla, itiş kakış bindirilip Mississippi Deltası'na yerleştirilmişlerdi. Yol boyunca onların serüvenini düşündüm. Çoğu işsiz güçsüz, it kopuk takımıydı. Kürek mahkûmları, kanun kaçakları, serseriler de vardı aralarında, kendi ülkelerinde dikiş tutturamayanlar da. Afrika ve Karaibler'den getirilen siyah kölelerle çoğalan bu insanların torunları çok değil iki yüzyıl sonra dünyanın en zengin, en güçlü, en gelişmiş ülkesini yaratacaklardı.

Uptown'daki gösterişli evlerin, bahçelerinde yedi derya gülleri açan, çimenler göveren konakların arasından geçiyordu tramvay. İkide bir durdukça açık pencerelerin ardından dayalı döşeli salonları, kristal avizeleri, mutfaklardaki beyaz eşya kalabalığını, diyeceğim refah toplumunun tüm belirtilerini görebiliyordum. Oysa kent merkezi, özellikle de eski Fransız mahallesi daha değişik bir mimarînin izlerini taşıyordu.

Orada da dolaşmıştım bir süre, birbirini dikey kesen sokaklar boyunca sıralanan kırmızı tuğlalı, arduvaz çatılı, iki katlı evlere hayran kalmıştım. Dünyanın en güzel dövme demirleri süslüyordu balkonlarını. Tavında dövülen demir dantel gibi işlenmiş, parmaklık ve balkon korkuluklarında gül yapraklarına, buğday başakları ile mısır koçanlarına, salkım salkım üzüm tanelerine dönüşmüştü. Sokak adlarından lokantalara, kahvelerden dükkânlara dek her şey Fransa'yı anımsatıyordu. Fransız Pazarı denilen ve bir zamanlar uzun bacalı gemilerden rıhtıma atıldığında top top hışırdayan kumaşların, pamuklu dokumalar ile ipeklerin açılıp sergilendiği, sebze, meyve, baharat, kuruyemiş, et, balık, incik boncuk her türlü malın alınıp satıldığı Mississippi kıyısındaki en ünlü kahvenin adı da "Café du Monde"du. Karşıda, Fransa Kralı XIV. Louis'nin adını taşıyan Saint-Louis

Katedrali'nin gölgesi Jeanne d'Arc'ın heykeline doğru uzuyordu. Orléans kentini –yenisini değil, Fransa'da Loire Irmağı kıyısındaki eskisini elbet– İngilizlerin elinden kurtaran bakire, zırh ve kılıç kuşanıp ata binmişti burada da. Okyanusu aşarak, bir zamanlar fethettiği kentin yenisine gelmişti bu kez. Ama onu ne İngilizlerin ne de Amerikalıların elinden kurtarmayı başaramamıştı. Katedralin tavanında daha dün yapılmış gibi yepyeni duran fresklerin altındaki yazılar da Fransızca'ydı. İsa "Otlayın Kuzularım !" diye sesleniyordu Kudüs tepelerine yayılan sürüye. Ne var ki, Fransız Mahallesi'nin sokaklarında dolaşırken, turizm bürosundaki görevliler de dahil, tek kelime Fransızca bilene rastlamadığımı itiraf etmeliyim. Katedralin önünde fal bakanlar da, renkli giysileri içinde gösteri yapan palyaçolar ile sokak çalgıcıları da İngilizce çalıp İngilizce söylüyorlardı. Belki kent XVIII. yüzyılda kısa bir süre İspanyol yönetiminde kaldığı ya da Meksika çok uzak olmadığı için İspanyolca konuşanlar bile vardı aralarında, ama hiçbiri tek kelime Fransızca bilmiyordu. Eski Fransız Mahallesi'nde yalnızca sokak adları ile kahve adları kalmıştı Fransızlardan yadigâr. Bir de kentin adı tabiî. Yeni Orleans, eskisi gibi bir ırmağın kıyısına kurulmuş, surlarla çevrilmişti. Ama bugün ne bir taş kalmıştı o surlardan ne de bir anı. Köklü Fransız ailelerin izine rastlamak içinse mezarlıklara gitmek, orada, bir metre derinden bile su çıktığından toprakta değil kat kat taş odalarda, mermer lahitlerin içinde yatan ölülerin adlarına bakmak gerekiyordu. Bu ölülerden birinin ilginç öyküsünü okumuştum kent rehberinde. Okur okumaz da dehşete düşmüştüm.

Edmont du Fossat adlı Fransız tüccar iflas edince, Royale Sokağı 1140 numaradaki evini Barthélemy de Macarty'ye satıyor. Macarty de çeyiz olarak kızı Delphine'e bağışlıyor mülkünü. Delphine evlenip La Laurie adını aldıktan sonra, düzenlediği görkemli partiler, konuklarına yaptığı cömert ikramlarla kısa zamanda New Orleans sosyetesinin en parlak genç kadınlarından biri olmakta gecikmiyor. Ne var ki, evindeki zenci hizmetçilerden biri kötü muamele gördüğü gerekçesiyle mahkemeye şikâyet ediyor Madam La Laurie'yi. O zamanlar köle kırbaçlamak suç olmadığı için de şikâyeti bir sonuca ulaşmıyor. Ama efendinin öfkesini dindirmeye yetmiyor bu. Madam, kocasıyla bir olup, evindeki yedi hizmetçinin hepsini birden zincire vurarak yakmaya kalkışıyor. Alevler tüm evi sarınca da oradan uzaklaşıp soluğu limanda alıyor. Sonra da ver elini Fransa. Geride, hizmetçilerin yanık cesetleri kalıyor. Bir de kölelerin özgürlük mücadelesi. Ne var ki, aradan yıllar geçtikten sonra, New Orleans'ın özlemine

dayanamıyor Madam La Laurie, kente gizlice dönüp ömrünün geri kalan kısmını aynı mahalledeki bir başka evde geçiriyor, ölünce de, bütün hayırsever Hıristiyanlar gibi, aile kabristanına gömülüyor.

Rehberde, o evin önünden geçerseniz zavallı hizmetçilerin zincir şakırtılarına karışan çığlıklarını duyabilirsiniz, diye yazıyordu. Bir gece vakti geçtim oradan. Duyduğum sadece yandaki caz kulübünden gelen Louis Armstrong'un müziğiydi. Trompetin acı haykırışında o siyah hizmetçilerin alınyazısından da bir şeyler vardı belki; yurtlarından, kök saldıkları topraklardan koparılıp beyazların malikânelerinde, şekerkamışı ve pamuk tarlalarında karın tokluğuna çalıştırılan, başkaldırmaya yeltendiklerinde bedenlerinden kan fışkırana dek kırbaçlanan bu insanların acı öyküsünü yıllar sonra Afrika tamtamlarının ritminden de izler taşıyan caz müziği dile getirecekti.

Cazın New Orleans'ta doğmuş olmasına şaşmamak gerek. Siyah müzisyenlerden oluşan caz orkestralarının yüzyıl başında Storyville Mahallesi'ndeki genelevlerden çıkmış olmasına da. Yosmalarla eğlenmeye gelen pamuk ağaları için çalmıyordu bu orkestralar; atalarının trajik öyküsünü, yoksulluklarını, ezilmişliklerini, kendi iç sıkıntılarını, diyeceğim "blues"larını dile getirmek için çalıyorlardı. Madam La Laurie'nin perili evinin az ötesinde, bir zamanlar zenci kölelerin buluşup dans ettikleri geniş alanda bir park var bugün. Eski adıyla Kongo, yeni adıyla Louis Armstrong Parkı. Orada, yeşil başlı ördeklerin yüzdüğü sakin suyun kıyısında cazın dâhi çocuğu, doğma büyüme New Orleans'lı Armstrong'un heykelini görebilirsiniz. Sağ elinde terini sildiği ünlü mendili, sol elinde trompet vardır. Tunç giysileri içinde gülümsemez. Gerçek hayattakine hiç de benzemeyen ciddi bir eda hâkimdir duruşuna. "Growing Up in New Orleans"ta anlattığı afacan, ele avuca sığmayan siyah çocuk gitmiş, yerine feleğin çemberinden geçmiş bir bilge gelmiştir sanki. Yolunuz bir gün o parka düşerse Armstrong'un heykeline dikkatle bakın. "Blues"un acısını göreceksiniz yüzünde.

Buna karşın anılarında "Her şey nasıl da güzeldi çocukluğumun kentinde !" diye yazıyor ünlü caz ustası, "ne çok eğlenirdik bir bilseniz ! Yoksulduk belki, yokluk yoksunluk içindeydik, ama her yerde müzik vardı. Müzikti bizi hayata bağlayan. Anımsıyorum. Dört ya da beş yaşındaydım. Bana hâlâ eteklik giydiren anacığımla Jane's Alley'de, Brick Row Mahallesi'nde oturuyorduk. Betonla çevriliydi dört bir yanımız, motelden bozma bir yurt odasında kiradaydık. Perdido Sokağı'nda berbat bir yer

vardı, duvarları çatlamış, yer yer sıvaları dökülmüş bir konser salonu. Cumartesi akşamları oraya gider, kapıdan içeriye giremesek de dışarda durup müzik dinlerdik. Orkestra çalarken biz çocuklar dans ederdik sokakta. Buddy Bolden'in trompetini ilk orada keşfettim."

Eski bir tramvayı mekân tutmuş caz orkestrasından da söz ediyor Louis Armstrong. Hurdaya çıkmış tramvayların içinde kırık dökük çalgılarla müzik yapan orkestraların birbirleriyle yarıştığını, onları dinlemeye gelen mahalle sakinlerinin, kabadayılar ile pezevenklerin de tekerleklere çomak sokarak müzik şölenine katıldıklarını anlatıyor. Eski tramvaylar der demez de alıp öğrencilik yıllarıma götürüyor beni.

Paris'te, Gaité Sokağı'nda eski bir tiyatrodayım. Ucuz biletle girilen üst balkonun arka sıralarından birinde. Perde caz müziğiyle açılıyor. New Orleans'ın Fransız Mahallesi'ndeyiz. Kowalski'lerin –Stanley ve Stella'nın– ortadan bir perdeyle bölünmüş iki göz odadan ibaret evlerinde. Dışarda, boğucu yaz sıcağında sessiz sokak, içerde genç çiftin hayatına beklenmedik bir anda girip onları da kendi yalnızlığına, kendi cehennemine sürükleyecek Blanche'ın giysi dolabı. Üç saat boyunca iki kız kardeşin, Stella ile Blanche'ın dramına tanık olacağım. İlki kaba saba, yakışıklı ama görgüsüz bir erkekle evlenmiş, ötekiyse ailenin malikânesini sattıktan sonra ilk aşkın onulmaz yarasını erkeklerin kollarında sarmaya çabalamış, alkol ve hazzın girdabına kapılmış. Kız kardeşi Stella'nın evine sığınan Blanche du Bois rolündeki adı gibi beyaz tenli, esmer kadın büyülüyor beni. Yalnızca oyundaki erkekleri değil, seyircileri de baştan çıkarmayı başarıyor. Bataille'ın deyimiyle "Bir pencerenin avluya açılması gibi ölüme açılan arzu"nun rüzgârında savrulup gideceğiz neredeyse. Varoluşumu derinden etkileyen bir çağrıyı, cinselliğin dayanılmaz, karşı konulmaz çağrısındaki yalnızlığı, ölüme bir direniş olarak dile getirilişini ilk onun ağzından duyuyorum:

> Ölüm... arzunun panzehiri... bir de kalkmış neden diye soruyorsunuz ? Nasıl olur da sorarsınız bunu. Malikânemiz Belle Rêve satılmadan önce bir sürü delikanlı vardı o civarda. Cumartesi akşamları kente gidip zil zurna sarhoş olurlardı. Dönüşte çayırda yalpalarken görürdüm onları... Beni dışarıya çağırırlardı... Blanche !.. Blanche !.. Evdeki yaşlı ve sağır hizmetçinin haberi bile olmazdı... Bazen, gizlice dışarıya süzülerek çağrılarına karşılık verirdim...

Arzu Tramvayı'nın yazarı Tennessee Williams eşcinsel olduğu için, toplumdaki tabularla mücadelesinde ödün vermediği ve bunun bedelini de fazlasıyla ödediği için cinsel arzuyu bunca dolaysız, böylesine insanî biçimde bir kadın kahramanın söylemine yerleştirebilmişti. Ve ben Gaité Sokağı'ndaki o küçük tiyatroda oyun boyunca duyulan, dipten gelen bir dalga gibi insanı alıp götüren Louis Armstrong'un müziğiyle birlikte genç bir kadının cinsel dünyasını keşfetmiştim.

Stella "Gece bir kadınla bir erkek arasında öyle şeyler olur ki, başka hiçbir şeyin önemi kalmayabilir" diyordu kız kardeşine. Ve hazzın kırbacını yemiş, feleğin çemberinden geçmiş, ama yine de duygusal ve mutlak bir aşk arayan Blanche onu şöyle yanıtlıyordu:

> "Bu sözünü ettiğin şey hayvanca bir arzu, evet yalnızca arzu, kentin sokalarından gıcırtılarla geçen, şu karşıdaki dar yokuşu tırmanırken her yanı sarsılan eski tramvayın adı gibi."
>
> "Peki sen hiç binmedin mi o tramvaya ?"
>
> "Buraya gelmek için bindim."

Beni de yıllar sonra aynı tramvay getirdi bu meşe ağacının altına. Çimenlerin üzerine bırakıp gitti. Sırtüstü uzanarak eğri büğrü dalların arasından gökyüzüne bakıyorum. Güneş tam tepede şimdi. Geceye daha çok var. Hava kararmaya başlar başlamaz doğanın yatıştırıcı etkisi de bitecek. Tramvaya binip New Orleans'a geri döneceğim, karnaval kalabalığına karışıp Baudelaire'in deyimiyle "sefih cümbüş"te yerimi almak, Bourbon Sokağı'nda eski evlerin balkonlarından memelerini gösteren kızlara bakmak için.

2000

Ak Memeler Karnavalı

Yer ayırtmak için hangi oteli arasam "Ama Bayım Mardi Gras" diyordu telefonun ucundaki ses, alay edercesine özür diliyordu: "Önümüzdeki hafta Mardi Gras, elbette yerimiz yok !" Altı ay, hatta bir yıl öncesinden rezervasyonlar yapılmış, kentin tüm otel ve pansiyonları dolmuş, gençlerin barındığı yurtlarda bile yer kalmamıştı. Yine de gitmeye karar verdim New Orleans'a. Karnavalın coşkusunu yaşamak için belki, belki çocukluğumdan bu yana Mississippi'nin yandan çarklı vapurlarını hayal edip Tom Sawyer'in serüvenleriyle büyüdüğümden. Ya da, ne bileyim, bir caz kulübünde Louis Armstong'un müziğiyle kederlenmek için. New Orleans, New York kadar olmasa bile uzun süre hayalini kurduğum, bir gün mutlaka görmek istediğim kentlerdendi. Çamur rengi ırmağın deltasını timsahlar tutmuştu orada, pamuk tarlaları yıllarca zenci kölelerin teriyle ıslanmıştı. Ulu meşelerin gölgelediği malikânelerin öyküsünü Faulkner'in romanlarından, iç savaşta güneyi yenerek köleliğe son veren kuzeyin gerçekte insanlık adına değil, serbest işgücü ihtiyacını karşılamak amacıyla mücadele ettiğini tarih kitaplarından biliyordum. Herkes gibi Scarlett'in öyküsünü ben de okumuştum. Louisiana'ya gitmek isteyişimin, gerçek nedeni buydu belki. *Rüzgâr Gibi Geçti*'nin izini sürmek, aşk, tutku, dehşet ve şehvet günlerine geri dönmek istiyordum. Bu yolculuğa kalkışmadan önce tüm Amerika'nın, özellikle de gençler ile işsiz güçsüz takımının bir zamanlar altına hücum ettikleri gibi akın akın New Orleans'a geleceklerini, değil otellerde, parklarda bile yatacak yer bulamayacağımı bilemezdim elbet. Evet, "Mardi Gras geliyor !" diyordu telefonun ucundaki ses, "Ne cesaretle boş oda arıyorsunuz" der gibi, "Hafta sonuna dek doluyuz !"

Ben de inadına gittim New Orleans'a, orada Fatih'i aradım. Boğazkesen'i yazarken günlerce hayal ettiğim, gece düşümde gördüğüm, bazı dostlarımın söylediklerine bakılırsa giderek Bellini'nin yaptığı portresine benzemeye başladığım Fatih Sultan Mehmed'i değil elbet, Fatih Pınar'ı. Neyse ki o daha önceden kente gelmiş, karnavalın kalabalığına

karışmadan bir han köşesinde –evet, yolgeçen hanlarından birinin koğuşundaki üst ranzada !– yer bulabilmişti. Eksik olmasın beni de aldı yanına. Böylece Fatih'le birlikte karnavalı izleyebildim.

"Mardi Gras" deyip de geçmeyin. Belki çoğunuz, haklı olarak bir Katolik yortusu sanıyorsunuz bu kutsal günü, mart ayının ilk salısından Paskalya'ya dek süren orucun –evet, Hıristiyanlar da oruç tutabilir !– arifesinde yapılan şenlikleri. Ben de öyle sanıyordum, "Mardi Gras"nın Fransızca'da "Yağlı Salı" anlamına geldiğini bildiğimden. Yani oruçtan önce, Tevfik Fikret'in deyimiyle "han-ı iştiha" sahibi her kulun doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar kadar yiyeceği, biraz da içeceği bir bayram sanıyordum. (Burada, karnavalın kökeninde Latince *carne* ve *vale* yani "ete veda" sözcüklerinin olduğunu belirtmeme bilmem gerek var mı) Oysa Mardi Gras Louisiana'da kökleri çok eskiye, Hıristiyanlık öncesi pagan inançlarına dek uzanan bir gösteriye dönüşüyor. Bu, bölgenin uzun süre Fransız yönetiminde kalmış olmasının bir sonucu elbette. Ama, tutucu Amerikan toplumu, yılda bir kez cinsel yasaklardan kurtulmanın, özgürlüğü cinsel teşhirle karıştırmanın coşkusunu, diyeceğim bir "boşalma"yı yaşıyor karnaval boyunca. Kızlar Bourbon Sokağı'ndaki evlerin balkonlarından aşağıda bekleyenlere memelerini gösteriyor. Hem de tişörtlerini yavaşça sıyırarak, işveyle nazlanarak. Genel istek üzerine dönüp poposunu gösterenler de var, yeter ki bakan olsun. Ve eller, yağmur duasında Tanrı'ya yakarırcasına ak memeler ile popolara doğru uzanıyor. Karşılıklı laf atmalar, göz süzmeler, çığlık çığlığa bağırıp çağırmalar da cabası. Cinsellikten yoksun bırakılmış bir toplumun histerisi söz konusu burada, Venedik'teki gibi karnavalın dipten gelen şehvet dalgası değil.

Her gün biraz daha çoğalan kalabalık, barlardan kentin caddelerine taşıyor, sokak çalgıcılarının, ağzına dek açılmış hoparlörlerden yayılan müziğin eşliğinde dans etmeye, daha doğrusu "tepinmeye" başlıyor. Ne var ki, Venedik karnavalındaki gibi maskeler yok yüzlerde. Özel bir kıyafet de giymiyorlar. Amerikalıların giyim konusundaki geleneksel zevksizliğini burada da görmek mümkün. Yabancıları dışlayan küstahlıklarını, bağıra çağıra konuşmaların –hatta sinir bozucu çığlıkların– yol açtığı gerilimi de. New Orleans'ta karnavalın Avrupalı özelliklerinden sıyrılıp iyice Amerikanlaştığını, laubali, kişiliksiz bir gösteriye dönüştüğünü söyleyebilirim.

Karnaval üzerine bilgi veren bir dergiden ilk gösterilerin 1699'da Fransız kâşif İberville'in girişimiyle kente altmış mil uzaklıktaki bir yörede

yapıldığını, New Orleans'ta ilk geçit töreninin resmen 1837'de başladığını, siyahların bu törenlere çok daha sonra, ancak 1895'te katılabildiğini, kentin tüm balkonlarını süsleyen karnaval bayraklarındaki üç rengin –mor, yeşil ve sarı– sırasıyla adalet, inanç ve iktidarı temsil ettiklerini, ilk eşcinsel balonun 1958'de verildiğini ve aklınıza gelebilecek daha bir sürü gereksiz ayrıntıyı öğreniyorum. Louisiana'nın önemli günlük gazetelerinden *The Times-Picayune* da neredeyse tüm sayfalarını karnavala ayırmış. "Gece Işıkları" başlığıyla manşetten verilen haber şu: "28 karnaval arabası ve 20 grup geçit töreninde". Bu renk, ışık ve insan selinin gece boyunca kenti bir uçtan bir uca kat edeceğini yazan gazete bir başka ayrıntılı haber daha veriyor. Geçen yıl Mardi Gras kente tam 980 milyon dolar gelir sağlamış. Elbette sağlar. Karnaval boyunca fiyatlar ikiye, hatta üçe katlanıyor çünkü. Adım başı kazık yiyorsunuz. Kazanç hırsı ve fırsatçılık aslında bir sevinç gösterisi olması gereken karnavalı tecimselleştirmiş, coşkuyu paraya, yaşama arzusunu kazanç hırsına dönüştürmüş.

Havanın kararmasıyla birlikte Charles Sokağı'nda trafik kesiliyor. Kenti bir uçtan öbür uca kat eden eski tramvay bile görünmüyor ortalıkta. Halk caddenin iki yanına sıralanıp tören alayını beklemeye başlıyor. Beklerken de, her zaman ve her yerde yaptığı gibi, bir şeyler atıştırmayı ihmal etmiyor. Parklarda, lüks villaların bahçelerindeki ağaçlarda daldan dala zıplayan sincaplar gibi sürekli çerez yiyen, ellerindeki karton bira ya da Coca-Cola bardaklarıyla anlamsızca gülümseyen –aptalca sırıtan mı demeliydim yoksa ?– insanlar görüyorsunuz. Ve ister istemez şu soru takılıyor aklınıza. Amerika mademki uygarlıkta bu kadar ileri, teknolojisi bunca gelişmiş, mademki zekâ ortalamasını ölçmekte üstüne başka ülke yok, acaba neden kişi başına düşen kiloyu da hesaplamıyor. Şişmanlar öylesine çok ki etrafta, özellikle de şişman kadınlar, hatta Keloğlan masallarından tanıdığımız devanaları, kendinizi bir Fellini filminde zannedebilirsiniz. Kişi başına düşen millî gelirin çok yüksek olduğu kesin, ya kişi başına düşen kilo ? Bir de bunu ölçse Sam Amca'nın bilgisayarları !

Derken arabaların geçit töreni başlıyor: işte karton bir dekorun içinden kurukafa suretinde beliren korkunç bakışlı Azrail, adı efsaneleşmiş korsan Lafitte, Louisiana'ya ilk ayak basan, basar basmaz da Kızılderileri yurtlarından süren koloniciler, sonra ünlü şapkası ve kısa boyuyla Napolyon, ardından nerden çıktığı ve karnavalda ne aradığı belirsiz dev bir diktatör kuklası, safça, çocukça, kimi zaman da basbayağı aptalca bir sürü sima. Bu arada, nasılsa iki siyasî kuklaya da yer verilmiş. İri dişleriyle

sırıtan Clinton ve Monica Lewinski. Füzelerin gölgesinde iki sevgili değil iki düşman gibi boy göstermekteler. Füzelerden biri Bağdat'a düştü düşecek, öbürü Kosova'ya... Sonra Hilary arzı endam ediyor, ama o kocası gibi alaya alınmamış. Belli ki birçok eyalette olduğu gibi burada da seviliyor. Senato seçimlerine New York'tan adaylığını koyduğu için olsa gerek, mavi giysiler içinde zafer işareti yaparken üzerine "She loves N.Y." yazılmış. "Loves" sözcüğü bildiğimiz harflerle yazılmamış elbet, yerine yalnızca bir kocaman kalp çizilmiş. Karnavalın siyasî boyutu işte bu kuklalardan ibaret.

Arabalar geçerken maskeli görevliler plastik kolyeler atıyor halka. Karanlıkta ışıl ışıl parıldayan bu kolyelerden mutlaka birkaç tane kapmak gerek. Çünkü geçit töreni bittikten sonra kalabalığı yarıp Kanal Sokağı'na, oradan da Bourbon Sokağı'na dek ulaşabilirseniz, iki katlı eski evlerin balkonlarına sıralanmış kızlarla bir kolye alışverişine girişebilirsiniz. Bir sarı kolyeye bir gülüş, iki kolyeye belki bir şehvetli bakış, üç ya da dört kolye attığınızda ak memeler garanti, daha fazlasına pantolon ya da etekten bir anlığına sıyrılan güzel kıçlar da var. İşte bakın ve görün, her şey sizin için. Başınızın üzerinde ürperen bu çıplak gövdeler, bir renk alacasında dalgalanıp coşan bu sefih kalabalık, bunca içki ve müzik. Evet, her şey sizin için ve o ünlü şarkının sözlerindeki gibi yalnızca "senede bir gün". Hediyesine gelince, hediyesi fazla sayılmaz. Hepi topu 980 milyon dolar !

Bourbon Sokağı adının bir viski markasından geldiğini sanıyordum. Meğer Fransa kral hanedanından, yani Bourbon'lardan mirasmış. Ama cinsel teşhiri böylesine metalaştıran bir karnaval yok ki Fransa'da. Bildiğim kadarıyla yalnızca Nice kentinde bir karnaval var, orada da, yaz boyu kadınlar plajda üstsüz güneşlendikleri için "senede bir gün" memelerini gösterip erkekleri kışkırtmaya yeltenmiyorlar. Vatan kurtarmak amacıyla poposunu gösteren tek kadınınsa limanda hâlâ heykeli duruyor. Yolunuz düşerse mutlaka gidip görün. Bir zamanlar Cem Sultan'ı da ağarlayan Nice kenti Türk korsanlar tarafından kuşatıldığında, onları korkutmak için surların üzerine çıkıp poposunu göstermiş bir kadın. Bunun üzerine Türkler ne yapmış mı dersiniz ? Kuşatmayı kaldırıp hemen kaçmışlar oradan. Bir daha da ortalıkta görünmemişler.

Biliyorum, New Orleans'ta karnaval yalnızca ak memeler ile geçit töreninden ibaret değil. Sokakları dolduran kalabalık da sabaha karşı durulup sakinleşiyor. Yapay görünüşünden sıyrılıyor kent, Mississippi'de sular gündoğumunda siyahtan kızıla, sonra sarıya dönüyor. Tennessee Williams'ın ünlü yapıtı *Arzu Tramvayı*'nın esin kaynağı eski tramvay da

ırmak boyunca ilk seferine başlıyor. Tramvaya binip karnaval yorgunluğunu üzerimden atmadan önce neden bilmem Karacoğlan'ın dizeleri düşüyor aklıma:

> Ay doğup da şafak atmada sandım
> Meğer yarin düğmeleri çözülmüş.

2000

Tanca'da Günler

Gece geç vakit indim Tanca'ya. Havaalanının adı İbn Battuta ama, ünlü seyyaha yakışmayacak ölçüde küçük ve bakımsız. Batuta 1304'te bu kentte doğmuş, yirmi yaşına dek burada yaşamış, hacca diye yola çıkıp dünyayı dolaşmadan, Ortadoğu'yu, Afrika'yı, Kafkaslar'ı arşınlayıp ta Çin'e dek gitmeden önce. Sonra doğduğu kente dönmüş yine. Seyahatnamesini yazdıktan sonra 1377'de burada ölmüş. Yorgun ve duraklama sürecine tanık olduğu İslam uygarlığının geleceğinden umutsuz. Bugüne dek İbn Battuta'yı okumamış olmam büyük eksiklik.

Arabayla otele giderken "Herkül'ün Mağaraları"nı gösteren bir pano dikkatimi çekti. Toprağa her dokunuşunda güç kazanan Antaios'un hakkından gelebilmek için, Herkül'ün onu göğsüne bastırarak öldürüşünü anımsadım. Biliyorum, daha ilk günden Tanca kollarına alabilir beni, başka yazarlara yaptığı gibi –eğer büyüsüne kapılırsam, gecenin, kolay aşkın, esrar ve uyuşturucunun çağrısına– sarıp boğabilir. Öyleyse "şeytanın iğvasına" dikkat ! Kentin enternasyonal yönetim altında olduğu dönemden kalma casuslar, kaçakçılar, hırsız ve gangsterler çoktan tarihe karışmış olabilir; soylu İngilizler ile İspanyollar, zengin Yahudiler de. Ne ziyaret edebileceğim, kapısı herkese açık yazarlar var artık ne de ressamlar. Kentin, köşe başlarında dikilen esrar satıcıları ile muhabbet tellallarına kaldığını Daniel Rondeau'nun kitabından biliyorum. 1930'ların başında buraya tatile gelip bir ömür boyu kalan, adı neredeyse kentin adıyla özdeşleşmiş Paul Bowles geçenlerde öldü, onun yetiştirmesi Mohammed Choukri de. Jean Genet az uzakta, okyanus kıyısındaki deniz mezarlığında yatıyor. Faslı sevgilisi Abdullah'ın kenti El-Araiş'te.

Herkül önüne çıkan güçlü kuvvetli yaratıkları yendikten, tüm engelleri aştıktan sonra burada, Akdeniz'in okyanusa açıldığı bu kıyıdaki mağaraların serinliğinde dinlenmiş. Bağrına bastırarak hakkından geldiği Antainos ise, Roma döneminden kalma bir villanın yıkıntıları arasında bulunan seramikteki Latince ibareye bakılırsa, Tanca'yı kurmuş. Arapların Tanga

dedikleri kentin adı "taşıma toprak" anlamına geliyor. Bir halk söylencesine göre kuşların getirip kıyıya bıraktıkları topraklar üzerine kurulmuş. Kuşlar, ebabil kuşları, Kuran'da anlatıldığı gibi, Uhud Savaşı'nda düşmana nasıl taş atıp müşrikleri öldürmüşlerse, Tanca'nın toprağını da uzaktan, kuzeyin uçsuz bucaksız düzlüklerinden buraya dek taşımış olabilirler.

* * *

Hotel Minzah'taki odamda uyandım. Kış ortasında güneşli bir gün. Penceremden limanı göremiyorum ne yazık ki, uzakta, dağılan sisin ardındaki İspanya kıyılarını da göremiyorum. Odam avluya bakıyor, Endülüs tarzındaki kuytu, sessiz bir *patio*'ya. Kimler gelip geçmemiş ki buradan. Winston Churchill örneğin, sonra Hollywood yıldızları –Rita Hayworth, Douglas Fairbanks, Anthony Quinn, Gina Lolobrigida, Rock Hudson– ve elbette, uzun bir transatlantik yolculuğundan sonra Amerika'ya bir daha dönmemek üzere Tanca'ya ayak basan Bowles çifti, her sabah güneşle uyanıp yazmaya oturan Tennessee Williams, Truman Capote, Jean Genet. Starlar ve siyasîler hariç, hemen tümünün ucuz esrar ve delikanlılar için geldiği kesin. Bunlara Beat Generation'un ilahları Kerouac ile Ginsberg'i de ekleyebilirim. William Burroughs bu gerçeği, yıllar sonra Paris'te, Tanca üzerine en güzel kitaplardan birini yazan Daniel Rondeau'ya şöyle itiraf ediyor: "Aslında Tanca'ya, *Let it Come Down*'ın yazarı Paul Bowles'u tanımak için değil, erkek çocuklar ve esrar için gelmiştim". Öyleyse benim ne işim var bu otelde, bu kentte ? Tanca'ya, Fransız Kültür Merkezi'nin düzenlediği kitap fuarı için geldim. Gelir gelmez de, kentin kendi gerçeğine değil, yazarlarının oluşturduğu efsanesine kaptırdım kendimi.

Tanca'nın en gözde otellerinden biri olan El Minzah'ta değil, Villa de France Oteli'nde uyanmak isterdim. Bu yöreye özgü yumuşak ışığı, Matisse'in kaldığı odanın penceresinden keşfetmek için. Kasba'nın kör duvarlarıyla sokakların labirentine de o odanın penceresinden bakmak isterdim. Ve denizin –Akdeniz'in mi demeliyim, yoksa Atlantik'in mi ?– lacivert, yeşil, yakıcı öğle güneşinde neredeyse beyaz sularına, mor günbatımlarına. Matisse l912-1913 yıllarını burada geçirmiş. Umutsuzluğa, kararsızlığa, giderek karamsarlığa kapılmış önceleri, sonra aradığını bulmuş: derin mekânların hacimden, ağırlıktan arınmış, birbirinden yalnızca renkle ayrılan kompozisyonu, Doğu egzotizmine kaçmadan yeni bir gölge-

ışık anlayışıyla çizilen figürler, ayakta duran Rifli Arap, sere serpe uzanmış Zohra ve elbette mavinin her tonunu yansıtan Kasba'nın kemerli kapısı. Faslı gazeteci dostum Maati Kabal'la bu kapıdan girdik içeriye. Hem Matisse'in dünyasında dolaştık, hem iç içe geçmiş evlerin duvarları boyunca yürürken sokakların labirentinde kaybolduk. Hotel Continental'in terasında, masmavi, pırıl pırıl gökyüzüne karşı oturduk sonra. Palmiyelerden sığırcık sesleri, limandan gemi sirenleri geliyordu. Ve Cebelitarık Boğazı'nın üzerinde martılar, dar sokaklarda koşuşan çocuklar gibi çığlık çığlığaydılar. Eski günlerden, yolu buraya düşen yazar ve sanatçılardan fazla bir iz kalmamış da olsa, sevdim Tanca'yı. Kış ortasında güzel bir gündü doğrusu, gürültü ve koşuşturmacadan, Avrupa kentlerinin üzerine abanan kapalı gökyüzünden, Baudelaire'in deyimiyle "kahrolası kentin kapkara havasından uzak bir gün." Alıştığımız, "öteki günler gibi bir gün" değildi demek istiyorum.

* * *

Matisse'ten çok önce, 1832 yılının başlarında Delacroix da gelmiş Tanca'ya, amacı güneyin ışığını aramak değil, Fas sultanı Mulay Abdurrahman'a dostluk elini uzatan Mornay Kontu'na refakat etmekmiş. Ne var ki, o da etkilenmiş gördüklerinden, sürekli notlar alıp eskizler çizmiş. Dün gece, sanatçının adını taşıyan galeride, kitap fuarı dolayısıyla bir fotoğraf sergisinin açılışı vardı. Benim de iki küçük kitabımı yayımlayan Fata Morgana yayınevinin sahibi Bruno Roy'un koleksiyonundan bir seçme. Ara Güler'in iki siyah beyaz İstanbul fotoğrafına eşlik eden bir Enis Batur metnine rastlamam hoşuma gitti. Akdeniz'in doğu ucu ile batı ucunu, İstanbul ile Tanca'yı birleştiren, iki uzak kent arasında hayalî bir köprü kuran resimlerdi. Başka kentler, başka yazarlar da vardı elbet. Örneğin Borges. Ama Buenos Aires'te değil de Roma'da nedense. Sonra Artaud, yalnız ve düşünceli, bir parçacık da deli, ama çok az deli, ömrünü tüketeceği akıl hastanesine girmemiş henüz. Yorgo Seferis, her zamanki gibi keldi ve diplomat gibi duruyordu.

Tanca, Paris'e göç etmeden önce burada yaşayan dostum Tahar ben Jelloun'un, Mohammed Choukri'nin romanlarında betimledikleri, Matisse'in tablolarına yansıyan mavi-beyaz kent değil, cerrah dişçiler kenti. Adım başında, iki uzun köküyle tabelada boy gösteren, geceleri kırmızı ışığıyla bir yanıp bir sönen dişin altında Arapça ve Fransızca "Cerrah Dişçi"

yazıyor. Demek ki, bu kentin sakinleri dişlerine iyi bakmıyor. Zaten hangi yoksul ülke halkı dişlerine iyi bakıyor ki ! Bir zamanlar kaçakçılar ile sarrafların, bankacıların (Yahudiler göç etmeden önce tam 144 banka varmış) ve esrar satıcılarının servet sahibi oldukları kentte, şimdi bu işi cerrah dişçiler üstlenmiş gibi görünüyor. Gün onların günü.

* * *

Bu ne biçim gökyüzü ! Yarısı pırıl pırıl, mavi, ötesi bulutlarla kaplı. Güneş, kış güneşi de olsa, hafif yakıyor, ama rüzgâr da var. İnsanın içine işleyen, ne mistrale, ne hamsine, ne de melteme benzemeyen, tuhaf, kötü bir rüzgâr. Bir adı vardır mutlaka, ama ben bilmiyorum. Tahar'ın *Tanca'da Sessiz Bir Gün* adlı romanını anımsıyorum. Yıllar önce okumuştum, belki yirmi, belki on beş yıl önce. Sanki yüz yıl oldu o kitabı okuyalı, zaman öylesine çabuk geçti. Ve şu ahir ömrümde birkaç kez Fas'a gelmeme karşın, yolum ilk kez düştü bu kente. Ölümün eşiğinde, hasta ve yaşlı bir adam vardı o romanda. Ve doğudan esen, kentin caddelerinden geçip Medine'nin, Kasba'nın sokaklarına, duvarların ardındaki bahçelere, odalara dolan bir rüzgâr. Yaşlılık ve ölüm üzerine bir öyküydü yanlış anımsamıyorsam, bir konuşmamızda Tahar babasının ölümünü anlattığını söylemişti. Sarışın, küçük bir kızdı ölüm. Bisikletine alıp yemyeşil çayırlara götürüyordu yaşlı adamı. Onu yaşadığı eski evden, sıvası dökülen duvarlarla, eşyalarla çevrili dünyasından çekip açık havaya çıkarıyordu. Tahar haklı belki. Ölümü bir kapanma, toprağın altında çürüyüp gitme olarak görmemeli. Ölüm güzel bir yolculuk da olabilir, dönüşü olmayan bir gidiş de.

Bu pazar günü Tanca'da sıkılıyorsam, yalnızsam, güneş ısıtıp rüzgâr üşütüyorsa, yaşlılığa adım attığım içindir. Çok değil iki gün önce, bu yolculuğun arifesinde telefonla konuştum Tahar'la. "Ne yapıyorsun ? Kendi köşende yaşlanıyor musun ?" diye sordum. Yanıt vermedi. Sonra yaşımı sordu bana. "Elli üç" deyince henüz genç olduğumu söyledi. Sahi genç miyim ? Elli üçünde genç mi sayılır benim gibi gün görmüş göçebe bir yazar ? Hem yazarlar yaşlanır mı ? Bence yaşlanmazlar. Ne emekliye ayrılır ne dünyadan el etek çekerler.

Gece, Café de France'ın terasında bile içki yasağı olduğunu fark edince, Tanca'da artık hiçbir şeyin eskisi gibi yaşanamayacağını, bir dönemin kapanıp başka bir dönemin başladığını, kozmopolitizmin sonunda İslam'a yenik düştüğünü anladım. Yerimden kalkıp sokaklara vurdum kendimi.

Sonra, tembeller duvarının önünde durup herkes gibi İspanyollardan kalma eski topların arasından denize, limanın ışıklarına, gemilere baktıktan sonra, Pasteur Bulvarı'ndan aşağıya doğru yürüdüm erkek kalabalığına karışıp. Zihnimdeki eski Remington, tuşlarına vurdukça eriyip yumuşuyor, dibe gömülüyordu. Ne yapsam boşuna, bir türlü kurtulamıyordum bu imgeden. Giderek bir karabasana dönüştü imge, William Burroughs'un *İnterzone*'da betimlediği bölgeye, ancak eroin yardımıyla girilebilen o sanrılı dünyaya doğru çekildiğimi duyumsadım. Bowles, New York'un kalabalık caddeleri ile gökdelenlerini terk edip Tanca'ya geldiğinde esrar satışı serbestmiş. "Kif" adıyla tütüncülerde, kahvelerde satılıyormuş, bugünkü gibi limana inen karanlık sokaklarda değil. Yine de yazmak, hayal ürünü bir dünya yaratmak için zihni kamçılayan şeylere gerek olduğunu düşünmüyorum. Bir yüz, bir anı, bazı renkler ve sesler, ille de kırbaç şartsa "haz ve isteğin kamçısı", şimdilik yetiyor bana. Belki bu yüzden *İnterzone* ya da *Tea in the Sahara* benzeri bir kitap yazamadım bugüne dek. Dumanlı bir barda kafayı bul önce, sonra oteline git uyu. Tanca'nın sana vereceği başka bir şey yok çünkü. Tanca, Kavafis'in ünlü şiirindeki gibi, ancak buraya yolu düşen yazarların kitaplarında çıkabileceğin bir yolculuk verdi sana. Bu yolculukla yetin, başka şey arama. Evet şeytana uyma bu gece, iradene, olmadı aklına uy !

* * *

Bugün Tanca'da son günümdü. Ne yapacağımı, sonunu nasıl getireceğimi bilemediğim koskoca bir gün vardı önümde. Tetuan'ı görmek istedim. İyi ki de istedim. Yeşilliğe ve dağa –Cebel Dersa'ya– sırtını dayamış, biraz sıradışı bir kentteyim işte. İspanyol mimarîsinden uzun süre nasibini almış, sokakları ve Kasba'sı dağa tırmanan bir Arap kentinde. Mulay el Mehdi Alanı'nda bir kahve terasına oturmuş gelen geçene bakıyorum. Rengârenk bir kalabalık akıyor aşağıya doğru. Burnuzlarına sarılmış yaşlılar, sıkma başlı genç kızlar ve bacaklarına yapışık blucinleri, sivri uçlu çizmeleriyle hava atan dilberler. Kör bir dilenci geçiyor beyazı akmış gözleriyle. Onu sigara (tek ya da çift, yani en fazla iki adet) satan bir çocuk izliyor. Çocuğun bakışları kara, parmakları uzun mu uzun. Çekirge sürüsü gibi toplu halde ilkokul öğrencileri geçiyor derken, kimisi cellabeli annesinin, kimisi fesli babasının elinden tutmuş, uçarı bir sevinç içindeler.

Krallık sarayının önünden geçtim az önce, kapıları sımsıkı kapalıydı. Genç kral yazın serinlemek, dağ havası almak için geliyormuş buraya. Şair dostum Abdüllatif Laabi, tam sekiz yıl hapis yatmıştı babası II. Hasan'ın döneminde. Oğlu daha demokrat, yeniliğe daha açıkmış, öyle diyorlar. Atatürk, padişahı kovup laik bir cumhuriyet kurmasaydı Fas'a benzer miydik acaba ? Belki de benzerdik. İyi ki benzemiyoruz, diye düşünüyorum. Avrupalı olmak yine de daha iyi, olabilirsek tabiî. Buraya gelirken benzin istasyonlarında satılan etler dikkatimi çekti. Kasap vitrinlerinden farkı yoktu konaklama tesisleri ile benzincilerin. Yol boyu çengele asılmış koyun ve sığırlar gördüm. Şimdiyse geleneksel giysileri içinde Fas halkı geçiyor önümden. Koyun sürüsü değiller, hayır. Ama peygamberin soyundan geldiğini iddia eden bir krala boyun eğiyorlar halâ. Dağ köylerinden inen kadınlar yuvarlak, hasır şapkaları, kırmızı, yeşil, beyaz giysileri ve kucaklarında taşıdıkları kuzu ya da tavuklarıyla bir tiyatro dekorunun içinden çıkıp gelmiş gibiydiler. Erkekler de öyle, fesli ya da şapkalı, pantolon ya da entarili, takım elbiseli ya da cellabeliydiler. Marakeş'te olduğu gibi bu yörenin insanları da rengârenk. Yine de, yol boyunca gördüğüm yeşil tepeleri, beyaz kentleri, okaliptüs ağaçları ile dağlara vuran ışığı, insanlardan daha güzel bulduğumu söylemeliyim.

2004

Hazar Denizi'nin Kıyısında

Nâzım Hikmet üzerine yazdığım kitabı bitirmeden önce, sürgünde ölen şairimizin izini sürmek amacıyla Moskova'ya gitmiştim. 1982 yılıydı. Fransız elçiliğinde kalıyordum. Türkolog Vera Feonova, Sovyet Yazarlar Birliği'nin beni dört günlüğüne Leningrad ya da Bakü'ye davet etmek istediğini söyleyince şaşırmadım desem yalan olur. Brejnev dönemiydi. Paris'te Sovyet rejimi üzerine az atıp tutmamıştım. Daveti kabul ettim ama, hangi kente gideceğimi Azerî dostum Tevfik Melikof'a danışmaya karar verdim. Akşam yemekte "Elbette Bakü'yü tercih etmelisin" dedi. Nedenini sorunca hiç duraksamadan "Çünkü orada kavun karpuz boldur" diye yanıtladı. Tevfik'in bu özlemini anlamak için Moskova'da dükkânların önünde uzayan kuyruklara bakmak yeterliydi, ama kavun karpuz uğruna Leningrad'ın müzelerinden, Puşkin ve Dostoyevski'nin kentinden vazgeçemezdim. O zamanki adıyla Leningrad, şimdiki adıyla Sen Petersburg'a gittim elbet, ama bir gün yolumun Bakü'ye de düşeceğini umarak.

Bu kente yalnızca kavun karpuz yemek için gelinmediğini, Bakü'nün görülmeye değer, ilginç bir kent olduğunu anlamam için bu yolculuğa çıkmam gerekiyormuş. Azerbaycan'ın Hazar Denizi üzerindeki yarımadası Abşeron'un adını taşıyan otelimin on üçüncü mertebesindeki (siz "katındaki" okuyun ya da anlayın !) odamın balkonundan Bakü'ye bakıyorum. Solda küçük havuzları, küçük kahveleri, yerinden sökülüp atılan Lenin'in büyük heykelinin bıraktığı boş alanıyla az ağaçlı (dolayısıyla az yeşilli, ama çok kalabalık) bir park var, parkın az ötesinde ise, suya gömülmüş gibi duran petrol kuyuları, yani ülkenin neredeyse tek gelir kaynağı "neft". Kentin bağrına dek sokulan bu kuyuları dün Nardaran yolunda, toprağa girip çıkarken de gördüm. Çocuksuz ve boyasız tahterevallilere benziyorlardı, öyle bir başlarına, kederli ve yorgun. Üstelik hem bodur hem köhne. Bu sözcüğün Azerbaycan'da bizdeki gibi olumsuz bir anlam taşımadığını, yalnızca "eski"nin karşılığı olduğunu belirtmeme

bilmem gerek var mı ? "İçeri Şeher" de denilen eski kentin bir adı "Köhne Bakü". Orada "erzakçı"dan öteberi alabilir, çocuklarınıza "uşşağ giyimleri" tedarik edebilir, erkekseniz "kişi", kadınsanız "dişi" berberinde saçlarınızı kestirebilir, petrol şirketlerinin restore ettirdiği sur içindeki eski taş yapıları "temaşa" edebilirsiniz.

Azerî lehçesiyle ilişkim Azerbaycan Havayolları'nın uçağında başlamadı. Paris'te, Prof. Louis Bazin'in Sorbonne'daki seminerinde, Azerî halk edebiyatından örnekleri incelediğimiz de olurdu. En çok "Heyvanların Behsi"nden hoşlandığımı anımsıyorum. Ehliman Ahundov'un seçtiği metinlerde yalnızca insanlar değil, hayvanlar da konuşurdu. Örneğin koyun şöyle derdi:

Men heç otdan doymaram,
Payı oldu çörün çöpün goymaram,
Her evi men yunum ile bezerem
Ağır ağır halçalarım var benim
Allı güllü gonçalarım var benim

Koyuna, adı "Ebdülkerim" olan keçi yanıt verirdi:

Adım Ebdülkerimdi,
Gavala çekilen menim derimdi,
Üç ay gışı ölmirem, Allah kerimdi
Şeytan şeytan balalarım var benim,
Gelbi gelbi gayalarım var menim

Bu son dizedeki "kayalar"ın "hayalar" gibi söylenişi sınıfta gülüşmelere yol açar, sözü eşek aldığında makaraları koyverirdik:

Men hamıdan fağıram
Palçığa düşende dağdan ağıram,
Çölde galsam men yiyemi çağırram
Gerenaydan yoğun sesim var benim
Atlarınan böyük behsim var menim

Uçakta, Ahundov'un kitabındaki "Heyvanların Behsi"nden aşina olduğum, özünde bizim konuştuğumuz Türkçe'den pek farkı olmayan, ne var ki duyduğumuzda gülümsediğimiz –belki gizlice alay ettiğimiz– Azerîce'nin bu kez yolculara yönelik inceliklerine tanık oldum. Anons

şöyleydi: "Hanımlar ve Cenaplar teyyerimizde ikki egzit bulunur. Hemi de pilotun sözüne gulağ asın, goruyucu kemerlerinizi baglı saglayın ! Dikkatinize göre teşekkür ederik." Şimdi ne var bunda diyeceksiniz. Bir şey yok elbet, Quebec'te konuşulan Fransızca da Paris'te konuşulan Fransızca'dan biraz farklıdır. Hem söyleyiş biçimi, hem bazı deyimlerin anlamı açısından. Bir kitabımın tanıtımı dolayısıyla Montreal'e gittiğimde Fransız yayımcımın bu kentteki basın görevlisi beni havaalanında karşılamış, yolculuğumun nasıl geçtiğini sorup biraz yorgun olduğum yanıtını alınca beni otelimde ısıtacağını söylemişti. Genç ve güzel bir kadındı. O, aslında, benim bildiğim Fransızca'da "ısıtmak" ama Kanada'da konuşulan Fransızca'da "arabayla götürmek" anlamına gelen "chauffer" fiilini kullanmıştı. Tıpkı Azerîlerin "inmek" yerine "düşmek" demeleri gibi. Her neyse, uçağımız sağ salim Heydar Aliyev Aeroport'una düştüğünde Bakü'nün beni ısıtacağını, sarıp sarmalayacağını, aramızda biraz da dilden kaynaklanan bir sevda ilişkisinin başlayacağını bilmiyordum henüz.

* * *

Odamın balkonundan, tam on üçüncü "mertebe"den Bakü'ye bakıyorum. Uzakta, Hazar'ın kıyısına doğru alçalan tepelerin yamaçlarında toplu konutlar, televizyon kulesi ve Neftçiler Bulvarı boyunca sıralanan güzel yapılar var; tam karşımda ise, Stalin döneminden kalma eski hükûmet binası. Ağır, ezici, yoğun bir yapı. Ama öte yandan, balkonlarındaki kemerli sütunları, pencerelerindeki süslemeleri, çatısına dizilmiş yuvarlak kaideli küçük piramitleri andıran mermerleriyle bu yörede tarih boyunca oldukça geliştiği anlaşılan taş işçiliğinin yetkin bir örneği de sayılabilir. Önündeki geniş alanda Sovyetler döneminden kalma külüstür Ladalarla mafya plakalı yeni Mercedes'ler fır dönüyor. Ve Hazar Denizi Nâzım Hikmet'in ünlü şiirindeki gibi çalkantılı değil. Tam tersine durgun, biraz ölü ve neşesiz. Ama dün, bizleri Nardaran'daki yazlık evinde ağırlayan Bakü Slavyan Üniversitesi rektörü, yazar dostum Kemal Abdullah'ın terasından baktığımda iyice coşmuştu. Hazri esiyordu çünkü ve Kemal'in deyimiyle "havyarın anası" *nere* balığının kömür ateşinde yapılmış ızgarasını nar şurubuna bandırıp yerken votka kadehlerini peş peşe yuvarlıyorduk. Belki biraz da bu nedenle, rüzgâr kulaklarımızda uğulduyor, Bahri Hazer, Nâzım'ın şiirindeki gibi "rüzgârların dilini konuşup coşuyordu". Yıllardır merak ettiğim, ama büyüsü bozulmasın diye bir bilene de sormadığım bir

deyim geçer o şiirde, "çört vazmi !" Burada, Rusça "Kör şeytan !" anlamına geldiğini öğrendim, dizeler tam yerine oturdu:

Ufuklardan ufuklara

ordu ordu köpüklü mor dalgalar koşuyordu;

Hazer rüzgârların dilini konuşuyordu balam,

konuşup coşuyordu !

Kim demiş "çört vazmi !"

Hazer ölü bir göle benzer !

Uçsuz bucaksız başıboş tuzlu bir sudur Hazer !

Hazerde dost gezer, e...y !

düşman gezer !

Hazar tam bir Türk denizi artık, birbiriyle dost, Türkçe konuşan ülkelerle çevrili. Ve Nâzım'ın yıllar sonra yazdığı bir başka şiirinde söylediği gibi, hezri rüzgârı esmediği zaman, "erimiş kurşun" renginde. Hem "hangi deniz onun gibi kapalı ? / Hangi deniz onun gibi denizlerden habersiz / hangi deniz onun gibi yapyalnız ?"

Kemal Abdullah'ın sofrasında Hazar'ı görmüş olmanın kıvancıyla geçti gün. Ona, böyle kapalı, bunca yalnız olduğu için hem acıdım hem de içimde uyandırdığı sonsuzluk duygusundan etkilendim. Bir zamanlar bu kıyının böyle meskûn olmadığını, deli rüzgârın, esmeye başladığında yalnızca "köpüklü, mor" dalgaları değil sahildeki kumları da savurup tozuttuğunu düşündüm. Rüzgâr çıldırdıkça sanki yer yarılıyor, kumun içinden ateş fışkırıyor, su alev alıyordu. Evet, su bile. Bu görüntü karşısında dehşete düşen insanoğlu toprak ve denizin altında petrol yatakları bulunduğunu bilmiyordu elbet. Doğalgazın tutuşturduğu aleve tapmasının, taş taş ördüğü ateşgâhlarda düşlere dalmasının, iyi ile kötüyü aynı gerçeğin iki yüzü gibi görmesinin, diyeceğim Zerdüşt inancının ilk kez bu yörede yayılmasının bir nedeni de kuşkusuz Abşeron Yarımadası'nın yeraltı kaynaklarıydı. Ertesi gün eski kentte XIII. yüzyıldan kalma Şirvanşahların sarayını gezerken, bu topraklarda çok eski dinler ile uygarlıkların halleşip kaynaştığına tanık olacak, mimarî açıdan bir benzerine daha rastlamadığım ünlü Kız Kalesi'nin kararmış taşlarında Zerdüşt tapınaklarında yakılan ateşin izlerini görecektim.

Azerbaycan, yazarlarına değer veren, onların anısını yaşatan bir ülke. Kentin merkezinde, güzel ve bakımlı bir parkın içinde edebiyat müzesi var.

Müzenin ön cephesindeki heykeller ilk bakışta dikkat çekiyor. Kronolojik sırayla Fuzulî, Vakıf, sol elinde kalbine bastırdığı kitap, sağ eli toprağa dönük duran kadın şair Netevan, Mirze Celil, Cafer Cabbarlı'nın heykelleri bunlar. Tam karşılarında ise, mermer kaidenin üzerinde başında şalı andıran sarığı, elinde bir tomar parşömenle büyük Nizamî duruyor. Kaidenin altında, basamakların başladığı yerdeki demir plakada Kiril harfleriyle NİZAMÎ GENCEVÎ (1141-1203) yazılı. Şairin yapıtından bazı bölümleri temsil eden tunç kabartmalara takılıyor bakışlarım. Hüsrev ile Şirin'in efsanevî aşkları hayalimde canlanıyor. Yalnızca Orta Asya, hatta Doğu'yu değil, Goethe başta olmak üzere Batılı şairleri de etkilemiş Nizamî'nin, Farsça yazmış olmasına karşın Azerbaycan'da neden bu denli yüceltildiğini, ulusal kültürün bir parçası sayıldığını anlamaya çalışıyorum. Kimlik tartışmaları bir yana, edebiyatın siyaset karşısındaki gücünün simgesi gibi bu heykel. Lenin'in heykelleri kentin ortasındaki alanlardan sökülüp atılmış çoktan, oysa Nizamî, yalnızca heykeliyle değil, eşsiz yapıtıyla da hâlâ ayakta. Tıpkı, heykelleri Bakü'nün hemen tüm parklarını süsleyen yazarların, Hatayî'den Samet Vurgun'a büyük sanatçıların yapıtlarıyla aramızda yaşadıkları gibi. Samet Vurgun'un çağdaş Azerbaycan edebiyatında ayrı bir yeri olduğu anlaşılıyor. Nâzım Hikmet de, bir şiirinde, onunla tanışamadığından dert yanar.

Nihayet şehrine gelebildim,
ama geç kaldım Samet,
görüşemedik
bir ömür boyu geç kaldım.
Teypteki sesini
dinlemek istemedim Samet,
ölülerin büsbütün ölmeden,
resimlerine bakamam.

Bakü'de kaldığım süre içinde şairlerin heykellerini görebildim ancak, şiirlerini okumaya vaktim olmadı. Ama Samet Vurgun'un dillerden düşmeyen, Azerîlerin çok sevdiği bazı dizelerini bir yere not ettim. Türk şiirinin büyük yenilikçisi, aruz ve hece kalıplarını daha 1920'lerde kırıp atan Nâzım Hikmet'in bu denli geleneksel, hâlâ hece vezniyle yazan "retrograd" bir şairi neden önemsediğine de bir türlü akıl erdiremedim.

El bilir ki sen menimsen

Yurdum, yuvam meskenimsen
Anam doğma vetenimsen
Ayrılar mı könül candan
Azerbaycan, Azerbaycan !

Eski kentin surlarının dibindeki küçük parkta, başı kalpaklı eli bastonlu yaşlıların gelip oturduğu bankların tam karşısında Hiciv ustası Sabir Tahirzade'nin de bir heykeli var. O da, kentin gürültülü caddelerinin, az ilerideki Ermeni Kilisesi ile Kız Kalesi'nin ortasında, hayatın içinden sıyrılıp ölümsüzlerin arasına karışmış gibi. Bir kayanın üzerinde oturuyor; başında kalpak, dizinin üzerinde sağ eliyle tuttuğu bir kitap var. Bıyıklı ve dalgın. "Aslan görirem korkmirem / Gaplan görirem korkmirem / Nerde bir Müselman görirem / Korkirem" der gibi.

Sabir'in heykelinden uzaklaşıp surlarla çevrili "Köhne Bakü"ye geliyorum ama, yazarların dünyası peşimi bırakmıyor. Bu kez de, onların adını taşıyan dar sokaklarda yitiriyorum yolumu. Eski taş yapıların ikinci katlarına eklenmiş ahşap cumbaların altından geçerek Sabir Küçesi'ne (Azerîler sokağa Farsça "küçe" diyor), oradan da Arnavut kaldırımı döşeli Firdevsî Küçesi'ne çıkıyorum. Hazar Denizi, karşımda bu kez, yine Nâzım Hikmet'in deyişiyle "kanatsız bir kapı gibi açık". Erimiş kurşun renginde de değil. "Yeşil hare hare mavisi yumuşacık". Ve yaşamı boyunca buralara yolu oldukça sık düşen, ilk kitabı *Güneşi İçenlerin Türküsü* burada basılan Nâzım'ın bir beyti geliyor aklıma: "Şehirler, gülüm, caddeleriyle değil / anıtını diktiği şairleriyle büyük oluyor". Bakü büyük şehir öyleyse. Ama, bunca şair heykelinin arasında, "Bahri Hazer"i, "Geceleyin Bakü"yü, "Kapalı Deniz"i yazmış, yalnızca Samet Vurgun'un yasını tutmakla kalmayıp genç Azerî şairlerin de elinden tutmuş Nâzım Hikmet'in heykeli neden yok ?

2004

Pierre Loti'nin Evinde

Rochefort Fransa'nın güney batısında, Charente-Maritime bölgesinin küçük bir kentidir. Birbirini dikey kesen sokaklar boyunca dizilmiş kasvetli evlerinden, ölgün ışıkların aydınlattığı hüzünlü kahvelerinden başka özelliği olmayan bir kent. Oysa iki kez gittim Rochefort'a. Pierre Loti adıyla tanıdığımız Türk dostu yazarın, deniz subayı Julien Viaud'nun evini görmek için. Her iki gidişimde de ata yadigârı bu ev şaşırttı beni. Bugüne dek gördüğüm yazar evlerinin hiçbirine benzemiyordu çünkü. "İki deniz arası siyah topraklar"da dolaşırken yolu Rochefort'a da düşen dostum Enis Batur'un deyimiyle "bir gurbet panayırı", "has bir rüküşlük anıtı" olan bu ev, bana kalırsa çağ sonu bir "yazboz"un, yani XIX. yüzyıl dekadansının aykırı parçalarından oluşuyor. *Binbir Gece Masalları*'ndaki Alibaba'nın mağarasını da çağrıştıran Loti'nin evini eski bir kitabın tozlu sayfalarını çevirir gibi birlikte gezelim dilerseniz.

XVI. Louis ve III. Napoleon tarzı mobilyaları, tavandan sarkan Venedik işi kristal avizesi ve maun piyanosuyla giriş katındaki "kırmızı salon"un herhangi bir burjuva evinin konuk odasından pek farkı yok. Loti'nin, demir bir yatak ile duvarlardaki hat sanatı örneklerinden ibaret odasına hiç mi hiç benzemiyor. Yazarın kız kardeşi Marie'nin elinden çıkma aile portreleri kırmızı kadife kaplı duvarlarla uyum içinde. Zaten Loti de "acil olan tek şey dekordur" dememiş miydi bir yazısında ? Ne var ki, aile portrelerinin hemen yanında İsviçreli ressam Edmond de Pury'nin yaptığı iki portre daha var ki, üzerlerinde durmaya değer. Bu portrelerin ilkinde Julien Viaud deniz subayı giysileriyle, ikincisindeyse boynuzlu kaskı, hançeri, Bedevîlerinkini andıran uzun etekliğiyle garip bir "Türk savaşçısı" kılığında poz vermiş. Yazarın tüm varoluşu boyunca yaşayacağı bir kişilik bölünmesinin, deniz subayı Viaud ile oryantalist yazar, "Türk Efendisi" Pierre Loti'nin çelişkisini simgeliyor bir bakıma bu iki yapıt. "Kırmızı Salon"dan Gotik Salon'a, oradan da Rönesans üslubunda döşenmiş, oldukça karanlık bir başka bölmeye geçiliyor. Bir merdiven, Sacha Guitry'nin deyimiyle "yalnızca

inmek için yapılmış", sizi hiçbir yere çıkarmayan bir merdiven asma kat ile bu bölme arasında geçişi sağlıyor. Denizaşırı yolculuklarından, Japonya'dan Tahiti'ye, Ortadoğu'dan Uzakdoğu'ya, Çin'den Maçin'e dek gittiği her yöreden, her uzak iklimden ne bulduysa bu eve taşımış Loti. Gotik pencereler ile Rönesans sofra takımlarını, Çin vazoları ile goblen halıları, herhalde ait olduğu çağdan kaçıp bir düş evrenine sığınmak amacıyla olsa gerek, üst üste yığıp bir araya getirmiş. Bu kaçış isteğinin en aşırı örnekleri, en uç belirtileri, evin üst katındaki oryantal bölümlerde yer alıyor. Mekke'ye dönük olmasa da süslü bir mihrabı barındıran "Cami" adlı salonun duvarları, "namuslu kaçakçılar"ın yardımıyla Şam'dan getirilmiş çinilerle kaplı boydan boya. Orta yerde bir şadırvan, çevrede tekke işi sandukalar ile yeşil sancaklar, ok ve yaylar, tüfekler ile kılıçlar, yerde rengi solmuş halılar var; Granada'daki Elhamra Sarayı'nın tavanını andıran mermer kaplama tavandaysa geometrik biçimler. Loti, elinde nargilesi, saatlerce burada kalır, eski günlerin, yolculukların anılarına dalar gidermiş.

"Türk Odası"na gelince, yazarın bir deseninden yola çıkarak kız kardeşi Marie'nin yaptığı Aziyade'nin portresi ilk bakışta dikkati çekiyor. Bir ut ile nargilelerin arasında duran portredeki küçük kadın, örülmüş saçları, ipek giysileri, kederli bakışlarıyla haremin derinliklerinden seslenir gibi. Bu hayalî sesi İlk Kadın'da Loti'nin İstanbulu'yla birlikte anmıştım:

> Ama o, karanlıkta mezarlıklar içinden geçerek Eyüp'teki evine varan, kapıyı içerden kilitledikten sonra çamurlu ayakkabılarını çıkarıp Aziyadesine kavuşmak, onunla yıllardır özlediği bir kapanışı, bakır mangalla ısınan geniş sofada bir uzak yitişi yaşayan Pierre Loti'yi okumadı hiçbir zaman. Pierre Loti'yi ben okudum. Yıllar sonra Paris'te Loti'nin İstanbulu'nu düşledim. On altısında bir Türk delikanlısının İstanbulu'na hiç mi hiç benzemiyordu. Mezarlıklar, kayıklar, geceyarısı öten baykuşlar, gülsuyu ve lokumlar vardı Loti'nin İstanbulu'nda. Evler ahşap, kadınların bakışları gizemliydi. Kapalıçarşı'da attarlar, çınar ağaçlarının altında ak sakallı dervişler nargilelerini fokurdatıyor, müezzinin yanık sesi camilerin loş avlularında yankılanıyordu. Akşam olunca hilal biçiminde bir ay doğuyordu minarelerin ardından. Haliç'ten esen rüzgâr Eyüp mezarlıklarındaki servilerin dallarını kıpırdatırken, kilitli kapıların, renkli halılarla döşenmiş karanlık sofaların ardından bir fısıltı duyuluyordu:
>
> Şeytanlar, cinler

kaplanlar, düşmanlar

arslanlar...

Aziyade'nin ipek gibi yumuşak, fısıltılı sesiydi bu. Haremin derinliklerinden "Canım Loti !" diyordu, "sen gidince çok yaşamam, ölürüm ben !"

Loti'nin, asıl adı Hatice olan bir Çerkez güzeliyle yaşadığı gizli aşkın fantezi olmadığını, Eyüp'teki evde bir kara sevdanın, sonu acıklı biten bir serüvenin gerçekten yaşandığını biliyoruz. Aziyade'nin mezar taşını İstanbul'dan getirip Rochefort'daki evine boşuna koymamış yazar. Onu, elinde tespih, başında fes, bu mezar taşının başında çekilmiş soluk bir fotoğrafta görmüştüm ilk kez. Hava yağmurluydu. Meşrutiyet'in ilanına üç yıl vardı daha. Ve her şey Baudelaire'in ünlü şiirindeki gibi "şehvet ve sükûnetten ibaret" bir uzak ülkede başlayıp bitmişti. Sonra, Loti uzmanı dostum Alain Quella-Villèger'nin üstelemesiyle kitaplarını okudum bu İstanbul çapkınının. Hatta, Aziyade'nin mezarını arayışının öyküsünü anlattığı *Doğu'daki Hayalet*'e Fransızca bir önsöz bile yazdım. Loti ilk romanı *Aziyade*'de, haremin karanlığına terk ettiği sevgilisinin ülkesi olduğu için Türkiye'ye bağlandığını söyler:

> Seviyorum bu ülkeyi. Ve burada gördüğüm her şey, en küçük ayrıntılar bile şaşırtıyor beni, sevindiriyor. Bu ülkeyi seviyorum çünkü onun, Aziyade'nin ülkesi. Hâlâ yanımda, yakınımda gibi. Oysa biliyorum bu son görüşmemiz.

Sonuna yaklaştığımız XX. yüzyılın başında Fransa'nın en popüler yazarı olan, kitapları yüz binlerce satan Loti'nin ülkemize bağlılığı tüm yaşamı boyunca sürecek, emekli deniz subayı, Balkan Savaşları ve "Harbi Umumî"de bile Osmanlı İmparatorluğu'nu savunacaktır. Pierre Loti ile son halife Abdülmecid Efendi'nin ilişkisini de bu bağlamda ele almak gerek.

Kumandan Julien Viaud'nun denizaşırı yolculukların dönüşünde bir süre dinlendiği, seyrek de olsa kocalık görevini yerine getirdiği, "hem burada hem buradan uzakta yaşamak isterdim" dediği Rochefort'daki ev üzerine okuduğum yazılardan hiçbirinde Abdülmecid Efendi'nin tablolarından söz edildiğini görmedim. Oysa, Alibaba'nın mağarasındaki eşya kalabalığı içinde, bu iki tablonun Türk sanat tarihi açısından özel bir önemi var.

Osmanlı hanedanının son veliahdı ve İslam dünyasının son halifesi olan Abdülmecid Efendi (29 mayıs 1868 İstanbul - 23 ağustos 1944 Paris) Pierre Loti'yle 1910 yılında İstanbul'da tanışmış. Yazarı Çamlıca'da, "dört duvar

arasında hapis yaşadığını" söylediği köşküne davet edip uzun süre sohbet etmiş. İki yıl sonra da, 18 ağustos 1912 tarihli bir mektubundan anlaşıldığı gibi, Loti'ye hediye edilmek üzere iki tablosunu Fransa'ya göndermiş. Yazarın oğlu Pierre Viaud'nun özel arşivinde saklı bu mektubun bir kopyasını, Abdülmecid Efendi'nin Loti'ye yazdığı diğer mektuplarla birlikte okuma fırsatını buldum. Abdülmecid, ufak tefek imla yanlışlarının dışında, mükemmel bir Fransızca'yla kaleme aldığı mektubunda şöyle yazıyor:

> Sevgili Kumandan,
>
> Güzel sanatlar alanında başyapıtların yaratıldığı bir ortama iki küçük tablo göndermek hayli cesaret işi. Bu girişimi, bende silinmez izler bırakan hayatımdaki acı tatlı olayları anmak için bir bahane kabul edin.
>
> İlk tabloda otuz üç yıl boyunca gördüğüm hüzünlü ve melankolik manzara yer alıyor: Sarayburnu. Anısı belleğimden silinmeye yüz tutan sevgili babam Sultan Abdülaziz'i öldürmek için kiralık katillerin girdiği penceremden görülen ulaşılmaz bir İstanbul bu. Babam bu pencerenin önünde öldürülmüştü.
>
> Öbür tablo Çamlıca'dan Dev Tepe'ye dek görülen bir Boğaz manzarası. Bu panaroma uzun süre, tüm görkemi ve canlı renkleriyle yalnızlığımın tek avuntusu oldu. Osmanlı'nın ve Müslümanların büyük dostu, seçkin yazarı da bu güzel yerde tanımak zevkini tattım.
>
> Hayranınız olduğuma inanın sevgili üstat.
>
> Abdülmecid.

Loti ile Abdülmecid'in yazışmalarından, o tarihte Fransız Akademisi üyesi olan Loti'nin son halifenin bir tablosunun Paris'te sergilenmesine de önayak olduğunu anlıyoruz. Abdülmecid'in toplanabilen yapıtları bundan on yıl kadar önce İstanbul'da sergilenmişti. Usta bir ressamın elinden çıktıkları ilk bakışta belli olan bu iki tablonun o sergide yer aldıklarını sanmıyorum. Tarihsel belge değeri taşıyan Loti-Abdülmecid yazışmasını gün ışığına çıkarıp yayımlamak araştırmacıların işi elbet. Ben Rochefort'a ikinci kez gittiğimde Abdülmecid'in tablolarını da görmek istedim. Evin ikinci katına çıkan merdivenin yanındaki karanlık duvara asılıydılar. Onlar

da, Abdülmecid Efendi gibi, uzak ve erişilmez bir mekânın yalnızlığına terk edilmişlerdi.

1997

Pierre Loti İstanbul'da

Her şey 1876 yılının güneşli bir mayıs günü iki denizin birleştiği o büyülü kentte başladı. Sonradan kendisini üne kavuşturacak romanların yazarı genç bir deniz subayıydı henüz. Adı Julien Viaud'ydu, rütbesi teğmen. Selanik'te tanışıp baştan çıkardığı feraceli genç kadının yüzünü ilk kez o kentte görmüş, pamuk kadar yumuşak beyaz ellerine, örgülü siyah saçlarına, küçük alnına orada dokunmuştu. "Saydam ve yeşil gözlerine", o günlerin deyimiyle söylersek orada "meftun" olmuştu. Oktay Rifat'ın bir şiirinde söylediği gibi

İstanbul bahar içindeydi

Gönüller sevda içinde.

Genç subayın "Pierre Loti" imzasıyla 1879'da yayımladığı ilk romanın adı biraz tuhaftı *(Aziyade)*, alt başlığıysa oldukça uzun: "10 mayıs 1876'da Türkiye'nin hizmetine girip 27 ekim 1877'de Kars önlerinde ölen bir İngiliz deniz teğmeninin mektup ve notlarından alıntılar." Julien Viaud ilk bu yapıtıyla dile getirecekti İstanbul tutkusunu, yaşamı boyunca seveceği genç kadının yüzüyle özdeşleşen bir Doğu kentinin, İstanbul'un anısını yedi deryalar geçerken, Çin'den Maçin'e, Japonya'dan Tahiti'ye denizaşırı yolculuklara çıkarken de unutmayacaktı. İstanbul yalnızca üç romanının, gezi kitaplarının, siyasî polemiklerinin odak noktası olmakla kalmayıp bir alınyazısına dönüşecekti. Çünkü ilk aşkını orada tanımış, orada ölüme terk etmişti. Hayatının baharında ölen bir "küçük kadın"ın, Eyüp'te yaşanmış gerçek bir aşkın adıydı Aziyade.

Asıl adı Hatice olan bu Çerkez güzelinin portresini Loti'nin evinde gördüğümü anımsıyorum. Sonu bir türlü gelmeyen yolculuklarımın birinde Fransa'nın güneybatısındaki Charente-Maritime bölgesine yolum düşmüştü. Denizden birkaç kilometre içeride, birbirini dikey kesen sokaklar boyunca dizilmiş kasvetli binalarından, ölgün ışıkların aydınlattığı hüzünlü kahvelerinden başka özelliği olmayan Rochefort'daydı yazarın evi, "Kırmızı Salon" diye adlandırılan giriş katındaki sofadan "Gotik Salon"a, oradan da

Rönesans üslubunda döşenmiş, oldukça karanlık bir başka bölmeye geçmiş, "Türk Odası"nı bulana dek akla karayı seçmiştim.

İstanbul'a ilk gelişinin ardından yaşlı annesini yalnız bırakmamak için Rochefort'a döner Loti. Bu gerekçe *Aziyade*'nin son bölümlerinde birkaç kez tekrarlanır. Anneye bağlılık, sevilen kadına ihanete, daha doğrusu onu terk etmeye yol açar. Ama Protestan bir aileden gelen deniz subayı ilk aşkını yitirmenin acısıyla yaşayacak, suçluluk duygusuyla kahrolacak, yıllar sonra Japonya'da bile İstanbul günlerini, Aziyade'nin çocuksu, saf bakışlarını, "solgun sefahat" adını verdiği şafakta biten sefih geceleri anımsayacaktır.

* * *

Tarih boyunca birçok seyyah geldi İstanbul'a, bunların arasında çağına damgasını vurmuş yazarlar da vardı. Daha XII. yüzyılda, Haçlılar tarafından ele geçirilip yağmalanmadan önce, Benjamin de Tudelle "Çok büyük bir yer burası" diye söz eder İstanbul'dan, "dünyada hiçbir kent onunla boy ölçüşemez." Jean Thevenot ise, XVI. yüzyılda onu "dünyanın en güzel coğrafî konumundaki eşsiz kent" olarak nitelendirir. Lamartine'den Nerval'e, Melville'den Flaubert'e, Cocteau'dan Paul Morand'a, hatta Agatha Christie'ye varıncaya dek birçok Batılı yazar yedi tepeli kentimizden söz etmiştir. Ama onu yapıtının odak noktasına yerleştiren, Claude Farrer'i saymazsak, Pierre Loti'nin dışında hemen hemen yok gibidir. Batı'da oryantalizm ve gezi edebiyatı modasının geçmeye yüz tuttuğu bir dönemde Loti egzotik bakışı yeniden gündeme getirmiş, bir İstanbul hayranı olarak tanınmış, genç yaşta Fransız Akademisi'ne seçilişinde bu yaklaşımının da rolü olmuştur. Aslında Türkiye ve Türklere yalnızca hayranlık duymakla yetinmeyip Türk duyarlığını, giderek Türk yaşam tarzını da, yüzeysel bir biçimde de olsa benimsediğini söyleyebiliriz. Onun İstanbul tutkusunu, Nâzım Hikmet gibi Batı sömürgeciliğinin bir tuzağı olarak nitelendirmenin yanlış olacağını düşünüyorum. Aslında, kuşağımın birçok yazarı gibi benim de, uzun süre genç Nâzım'ın Loti'yi yerden yere vuran şiirinin etkisinde kaldığımı itiraf etmeliyim. 1925'te, yani Loti'nin en gözde olduğu dönemde, şair şöyle sesleniyordu Fransız deniz subayına:

Esrar !

Tevekkül !

Kısmet !

Kafes, han, kervan
                    şadırvan !
Gümüş tepsilerde raks eden sultan !
Mihrace, padişah,
bin bir yaşında bir şah.
Minarelerden sallanıyor sedef nalınlar,
burunları kınalı kadınlar
ayaklarıyla gergef dokuyor.
Rüzgârlarda yeşil sarıklı imamlar ezan okuyor !
İşte Frenk şairinin gördüğü Şark !
İşte
dakikada yüz bin basılan
kitapların
          Şark'ı !
Lakin
ne dün
     ne bugün
               ne yarın
böyle bir Şark
               yoktu
                    olmayacak !
Şark
üstünde çıplak
          esirlerin
                    aç geberdiği toprak !
Şarklıdan başka herkesin
orta malı olan memleket !
Açlığın kıtlıktan öldüğü diyar !
Ağzına kadar
buğdayla dolu ambar !
                    Avrupa'nın ambarı !

....

Hatta sen

sen Piyer Loti

Sarı muşamba derilerimizden

birbirimize

geçen

tifüsün biti

senden daha yakındır bize

Fransız zabiti !

Fransız zabiti sen,

o üzüm gözlü Azade'yi

bir orospudan

daha çabuk unuttun !

Kalbimize diktiğin

Azade'nin taşını

bir tahta hedef gibi topa tuttun !

Bilmeyenler

bilsin:

sen bir şarlatandan başka bir şey değilsin !

Pierre Loti hiçbir zaman bir Arabistanlı Lawrence olmadı. Nâzım Hikmet'in tümünü yukarıya almadığım dizelerinde öne sürdüğü gibi "Fransız kumaşlarını yüzde beş yüz ihtikârla" Şark'a da satmadı. O, yıkılışın eşiğindeki bir imparatorluğun, aynı zamanda Batılılaşma süreci yaşayan bir İslam toplumunun geleneklerine bağlı kalmasını, kendi değerlerine –bu azgelişmişliği ve yoksulluğu beraberinde getirse de– sahip çıkmasını istiyordu, o kadar. XIX. yüzyılın sonlarına doğru giderek hızlanan sanayi devriminin İstanbul'da yol açtığı değişime de karşıydı. Kentin eski mahallelerinde dolaşıyor, yalan yanlış Türkçesi'yle cami avlularında pinekleyen insanlarla sohbet ediyor, Eyüp mezarlıklarını arşınlarken Batılı yaşam tarzının simgesi Pera'yı aklına bile getirmiyordu. Oysa, Fransız deniz subayı Julien Viaud'nun üniformasını çıkarıp Arif Efendi'nin elbiselerini giyinse de, Batılı yaşam tarzının, içinden çıktığı kültürün bir parçasıydı. Ne var ki, Loti'nin İstanbul romanlarında anlatıcının bir kimlik sorunu

yaşadığını da belirtmeliyim. *Aziyade*'de kenti yer yer empresyonist bir tablo gibi betimlerken bu tablonun bir parçası olabilmek için kıyafet değiştirdiğini söyler. Kıyafet değiştirmek onda bir gereksinim, göze batmamak için mutlaka başvurulması gereken bir yöntemdir. Böylece kalabalığın içinde erir. Yalnızca Arif Efendi'ye dönüşmez kıyafet değiştirdiğinde, bir derviş ya da Haliç'te, "her zaman sıcak o mavi göğün altında" kürek çeken bir kayıkçı da olur. Bu tavrında Batı uygarlığına bir karşı koyuş sezilse de, amaç başkadır. Özellikle *Aziyade*'de, kendi kimliğinden kurtulma, başkası olma, "öteki"ne dönüşme eğilimi eşcinsel merakın işaretleridir.

Nâzım'ın öfkesini anlıyorum. Pierre Loti şiirinin yazıldığı yıllarda "Şark Sorunu" çözümlenmemişti hâlâ. Batı, yoksul Üçüncü Dünya ülkelerini sömürmekteydi. Ne var ki Loti'nin, ideolojik planda bile, bu sömürü sisteminin bir parçası olmadığını kabullenmek zorundayız. Zaten Nâzım Hikmet'in de, yıllar sonra Paris'te, bu şiirinde Loti'ye haksızlık ettiğini söylediğini Abidin Dino'dan dinlemiştim. Edward Said'in *Oryantalizm* kitabında dile getireceği görüşleri, ondan yıllar önce çok radikal ama o ölçüde de polemik bir biçimde savunmaya kalkışmıştı şair. Ama Loti'yi derinlemesine okumaya, onun dünyasını anlamaya gerek görmemişti. Doğu'nun aslında Batı'nın bakışından kaynaklandığını, Batı'nın ona kendi düşlerini, isteklerini, fantazmagorilerini atfederek, "Doğu'yu oryantalleştirdiğini" söyleyebiliriz. Edward Said, adı geçen kitabında "Batı'nın zihnindeki Doğu fikri, aslında aşina olanı küçümseme ile yeniye karşı duyulan korku/haz ürpertileri arasında gidip gelir" derken bu gerçeğin altını çizer. Loti'nin kendi durağanlığı içinde kalmasını, gizemli ve büyülü özelliğini sürdürmesini, yani "aşina" olmasını, giderek bir düşe dönüşmesini istediği Doğu elbette "çağdaş uygarlık düzeyi"ni yakalamaya çalışmalıydı. Ama onun ölümünden neredeyse yüzyıl sonra, adaylığı tescil edilmiş de olsa hâlâ Avrupa Birliği'nin kapısında bekleyen Türkiye'nin bu yarışı önde götürdüğünü herhalde söyleyemeyiz.

Loti'nin eskiye ve geleneksel olana düşkünlüğünü, onunla bu konuda aynı duyarlığı taşıdığından olmalı, Abdülhak Şinasi Hisar şöyle dile getiriyor:

> Loti, o kadar eski zaman mutaassıbı olmuştu ki, yaşadığı devir hâlâ Sultan Aziz devri olsaydı, Topkapı Sarayı'nın muhtelif bahçelerinde Garp'ın şömendöferi Sirkeci'ye kadar geçirmek için Sultan Aziz'in kıydığı güzel köşklerin hiçbirini feda etmeye razı

olmayacak ve hatta şömendöferin Bursa'ya bile getirilmesine müsaade etmeyecekti.

* * *

Pasifik'ten Akdeniz'e, Hint Okyanusu'ndan Manş Denizi'ne çok geniş bir coğrafyada dolaşan Pierre Loti İstanbul'da Doğu'yu keşfeder. Gerçi bu imgenin, yarı düş yarı gerçek olan bu büyülü sözcüğün başka ülkelere, örneğin Fas, Filistin ya da Japonya'ya gönderme yaptığına da tanık oluruz bazı kitaplarında. Ama denizcinin Doğu'da demir attığı liman İstanbul'dur. Her gelişinde, kısa ya da uzun, belirli bir süre kalmış, Tarabya'dan Pera'ya, Eyüp'ten Sultanahmet'e, elçiliklerde verilen görkemli balolardan erkek ya da kadın fahişelerle seviştiği mezarlıklara dek kentin altını üstüne getirmiştir. Bu altüst oluşun, "tebdili kıyafet" dolaştığı Müslüman İstanbul ile zırhlı gemi kumandanı Julien Viaud'nun mekânı kozmopolit Pera'nın, Ostrorogların Yalısı ile izbelerin, güvercinli sebiller ile Yıldız Sarayı'nın izdüşümlerini kitaplarında buluruz. Loti'nin İstanbul'a her gelişi, anlatı ya da gezi türünde (aslında Loti'nin yapıtında bu iki tarzı birbirinden ayırmak olanaksızdır) bir metnin yazılmasına yol açmıştır.

– İlk gelişinde (3 mayıs 1876-7 mart 1877) *Aziyade*'yi yazar (yayın tarihi 1879).

– Aziyade'nin mezarını aramak için ikinci gelişinde yalnızca dört gün kalmış (4-8 ekim 1887) ama dönüşte *Fantôme d'Orient*'ı *(Doğu'daki Hayaleti)* yazmıştır (1892).

– Üçüncü gelişi ilkinden de kısa sürmüş (12-15 mayıs 1890), ne var ki *Constantinople en 1890*'ın (1890'da Constantinople) esin kaynağı olmuştur (1892).

– Dördüncü gelişinin ardından (12 mayıs-30 mayıs 1894) "Yeşil Cami" (1895) ve "Sultanın Geçişi" (1897) adlı makalelerini yayımlamıştır

– Beşinci gelişi İstanbul'da kaldığı en uzun süreyi kapsar (3 eylül 1903-30 mart 1905). *Aziyade*'den sonra en ünlü romanı *Les Désenchantées*'nin *(Mutsuz Kadınlar)* yazılmasına yol açmıştır (1906).

– Altıncı geliş (15 ağustos-23 ekim 1910) *ve La Turquie Agonisante (Can Çekişen Türkiye)* [1913].

– Yedinci ve son geliş (11 ağustos-6 eylül): *Suprêmes Visions d'Orient* (Doğudan Son Görüntüler) [1921].

Pierre Loti'nin, İstanbul'a her gelişinde günlüğüne yazıp çizdiklerinden yola çıkarak bir kitap ya da makale oluşturduğunu görüyoruz. Bu, yaşamı boyunca onu en çok etkilemiş kentin İstanbul olduğunu gösterir. Payitahtın saray ve anıtlarına olduğu kadar yoksul mahallelerine, çamurlu sokakları ile kalabalığına, minare ve kubbelerine öylesine hayrandır ki, Kavafis'in ünlü şiirinde İskenderiye için söylediği gibi kent peşini bırakmayacaktır. Kayık gezintilerini de çok sever. En uzun kaldığı iki yıl boyunca, gemisi Vautour Tarabya önlerinde demirliyken, sık sık Göksu ve Beykoz'a kayık sefalarına gider. Bu arada, yakın dostları Ostrorogların Kandilli'deki yalılarına uğrayıp piyanolu çay partilerine katılmayı da ihmal etmez. İstanbul'a bağlılığı çoğu kez, orada öğrendiği ve Aziyade'nin varlığıyla özdeşleşen Türkçe sözcüklerle örtüşür. Sevgilisinin ona Eyüp'teki evlerinde söyledikleri, yıllar sonra Japonya'da, Türkçe'nin ses yapısını andıran bir Japonca sözcüğü –"fareler" anlamına gelen *nidzumi*– duyar duymaz belleğinde canlanır:

> Bu sözcük buradan çok uzakta konuşulan bambaşka bir dildeki o sözcüğü çağrıştırdı birden: "şeytan !" Yanı başımda genç bir kadın ilk kez bu sözcüğü kulağıma fısıldamıştı. Şeytan ! İstanbul'da, Eyüp'teki gizemli evin çatısı altında birlikte geçirdiğimiz ilk geceydi. Tehlikeyle çevriliydi dört bir yanımız. On yıllık bir uykudan yeni uyanmış gibiydim. (*Madam Krizantem)*

* * *

Loti'nin romanlarında İstanbul bir dekor değildir yalnızca. Yazar kentin büyüsünü, değişen ışığını, coğrafya ve tarihinin izdüşümlerini empresyonist bir ressam gibi serbest fırça vuruşlarıyla betimler. Bu tabloda Avrupalı yaşam tarzının işaretlerini pek görmeyiz. Oysa o dönemde Batılılaşma son hızıyla sürmekte, Osmanlı toplumu –en azından İstanbul'daki bir kesim– Tanzimat romancılarının yapıtlarından tanıdığımız "alafranga" bir dünyada yaşamaktadır. Loti'nin betimlediği İstanbul, bu bağlamda, Batılılaşan kente bir alternatif oluşturur. Hatta, askerî deyimle söylersek, Loti Batılılaşan, modernleşen İstanbul'a bir misilleme yaparak onun karşısına geleneksel, İslamî değerlere bağlı, değişme karşıtı bir kent koyar. Bu kent, çizdiği desenlere olduğu kadar çektiği fotoğraflara da yansımıştır. Onun, gerçek kimliğini gizleyerek içinde dolaştığı, geçmişini ve kendi uygarlık değerlerini unutmaya çabaladığı bir mekâna, ıssız ve sessiz bir "no man's land"a dönüşmüştür. Roland Barthes *Aziyade* üzerine yazdığı bir denemede

bu dönüşümü *"la déshérence"* (mirasçısız kalma) olarak nitelendirir. Yani, her şey eskiyi çağrıştırmakta ne var ki kentin mimarî dokusuna kimse sahip çıkmamaktadır. Renkli ve çekici bir tablodur İstanbul, ama sahibi olmayan bir tablo. Can çekişen bir imparatorluğun çöküşü gizlidir görünüşün ardında. Loti okura bu çöküşün, kalabalıkken bile ıssızlık izlenimi uyandıran Doğu'ya özgü bu tuhaf hüznün ipuçlarını verir.

Aziyade özünde bir kadın ile bir kentin öyküsüdür. Onun devamı olan *Doğu'daki Hayalet* ise bir arayışın öyküsü. Her iki kitapta da Müslüman İstanbul ön plandadır. Haremin karanlığına terk ettiği sevgilisini kendi ülkesine götürmek üzere yıllar sonra İstanbul'a gelen roman kahramanı onun mezarıyla karşılaşır. Bu vakitsiz ölümü öngörmüştür bir bakıma, o gittikten sonra Aziyade'nin fazla yaşamayıp öleceğini sezmiştir. Bu açıdan, Márquez'in ünlü romanının başlığına bir atıf yaparsak, "Önceden Bilinen Bir Ölümün Kroniği" (*Crónica de una muerte anunciada;* Türkçe'de *Kırmızı Pazartesi* adıyla yayımlandı.) gibi de okunabilir *Doğu'daki Hayalet* ve bizi *Aziyade*'de anlatılan mezarlıklara, Eyüp'ün kutsal mekânlarına, ölümü çağrıştıran kuytu avlulara, zamana –dolayısıyla ölüme– direnen heybetli çınarların gölgesine bir kez daha götürür. Loti'nin varoluşunu belirleyen, giderek yapıtlarının temel izleğini oluşturan ölüm duygusudur diyebiliriz. Yazarın yolculukları, uzak ülkelere ve kentlere duyduğu özlem bir tür ölümden kaçış, ona karşı koyuş çabasıdır aslında. Loti İstanbul'da da bir unutuşu, zaman içinde sürüp giden bir "şimdi"yi yaşar. Ölümle iç içe geçmiş bir varoluştur bu, ölümlü olduğunun bilincindeki bireyin felsefî anlamda umutsuzluğudur. Öyleyse her şey tadılmalı, yeni aşklar yeni zevklere yol açmalı, zamanın akışından kurtulmak için hayatın akışı hızlanmalıdır. Loti, bu açıdan okunduğunda yapıtının modern niteliği daha belirgin bir biçimde ortaya çıkacaktır sanıyorum. Zaten İstanbul romanlarında, özellikle de *Aziyade*'de o dönemin Fransız yazarlarında çokça rastladığımız anlatı zinciri ve entrika en aza indirgenmiştir. Örneğin natüralizmin kurucusu Zola'nın da, gerçekçiliğin babası sayılan Flaubert'in de, toplumsal ilişkileri tüm karmaşıklığıyla yansıtmayı başarmış Balzac'ın da karşıtı bir konumda yer alır. Ne gerilim vardır onun romanlarında ne de dişe dokunur bir olay örgüsü. Proust örneği kahramanların psikolojik çözümlemelerine yer vermediği gibi, onların toplumsal konumlarıyla da ilgilenmez. Loti'nin başlıca özelliği çizdiği kent tablolarında, anlık duygulanımlarının izdüşümü olan uçarı üslubunda aranmalıdır. Bu açıdan modern bir yazının, kent ve yolculuk edebiyatının öncülerinden biri olarak

da nitelendirebiliriz onu. Kendisi de bir üslupçu olan Abdülhak Şinasi Hisar, Loti'nin edebiyat anlayışındaki modern eğilimleri çok önceden görmüş, ülkemizde Loti üzerine yazılan ender kitaplardan biri olan *İstanbul ve Pierre Loti* adlı yapıtında sonradan Rolant Barthes'ın da altını çizeceği şu görüşe yer vermişti:

> O, ta ilk yazıya başladığından beri nesirle bir nevi şiir yazmaya koyulmuş ve roman tarzını samimiyetle genişletmişti. Şahsî bir üslup üstünlüğüne sahip olan bu yazar, derhal anlaşılan sade ve masum kelimeleri, esrarlı bir tesirle kullanmayı bilirdi. İnsana âdeta sarı rengi hissini veren mahzun, ahenkli nesrinde sanki uzak mesafeleri taşıyan kelimelerle, buruşan bir denizin sathındaki esrarlı ürperişler vardır. Geçen zaman dünya yüzünde muttasıl hususî bir şekil ve hususî bir manzara siler, değiştirirken, Loti, mahvolan bu fani güzelliklere acır ve gizlice ağlar gibi, onların ömürlerini elinden geldiği kadar uzatmak isteyen, yazısıyla muttasıl resimlerini çizerdi. Tabiatın şekillerini ve renklerini Acem minyatürleri mükemmeliyetiyle gösteren bu emsalsiz ressam, her gösterdiği resmin ruhunu da söyletmesini, duyurmasını bilirdi.

Tevfik Fikret Loti'nin İstanbul'a geldiği yıllarda "Sis" şiirini yazmıştı. Fikret'in betimlediği karanlık ve "riyakâr" İstanbul'dan izler taşır Loti'nin betimlediği kent. "Bin kocadan artakalan bivei bakir" "Vautour" firkateyninin komutanı Julien Viaud'yla da gerdeğe girecektir. Ama bu birleşmeden gerçek bir tutku, ömür boyu süren bir bağlılık doğar. Fikret'in "İstanbul'a gelen her Batılıya bir *Aziyade* hediye edilseydi, Avrupalı dostlarımız *Binbir Gece*'yi okumaktan tasarruf ederlerdi" demesine karşın gerçek bir serüvendir Fransız denizcisi ile Çerkez güzelinin aşkı. Ve toplumun koyduğu yasakları hiçe sayarak *Mutsuz Kadınlar*'da temellendirilen Türk kadınının özgürlüğü sorununa doğru bir açılım izler. Umutsuz bir aşkı anlatmakla yetinmez yazar, duygularını dışavururken söz konusu aşkın gerçekleştiği mekânları da en küçük ayrıntılarına varıncaya dek betimler. Öte yandan bir başka İstanbul âşığı yazarın, günümüz İspanyol edebiyatının en önemli adlarından biri olan Juan Goytisolo'nun deyimiyle "hayvansı bir enerji" saçan kentin limanlarına, kalabalık sokaklarına ve kozmopolit yapısına da ilgi duyar:

> Ve hemen kayıkçıların, gümrükçülerin, hamalların şiddetli hücumu başlar; yüz kayık üstümüze saldırır ve gelgit gibi kıyıya

> çıkan insanlar, Doğu'nun bütün dillerinde konuşur ve bağırırlar. Ah, bunu çok iyi %bilirim; yeni gelenlerin bu hayhuyu, bu sesler, bu ezgiler, bu yüzler ve ötedeki bu kara dumanların üstünde saydam gökyüzüne doğru yükselen kutsal camilerin kubbeleri.

Loti yoksul İstanbul halkının yaşamına olduğu kadar konuştuğu dile karşı da duyarlıydı. Aziyade'den öğrendiği Türkçe sözcükler sevdiği kadının ölümünden sonra da yazarın belleğinde yaşamaya devam ettiler. Hisar onun Türkçe öğrenmekteki ısrarını şöyle anlatıyor:

> Loti, şehirde beğendiği yerlerde gezinmeye gider, bazen sokağa çıkarken fes giyer, göğsüne bir kravat yerine bir eşarp takar, resim çıkarırken elinde tespihini tutar, bazen hamama gider, bazen bir kahvehanede oturur, her zaman Türkçe öğrenmek ister, fakat aldığı bu derslere rağmen Türkçe'yi öğrenemezdi.

Hisar'ın bu yargısını Alain Quella-Villèger'nin geçen yıl çevirmem için bana verdiği mektuplar doğrulamıyor. Bu mektuplarda Loti'nin o zaman Arap alfabesiyle yazılan Türkçe'yi Fransızca söylendiği gibi yazmaya kalkıştığını, ortaya anlaşılması güç bir metin çıkmasına karşın, derdini bir çeşit "Fransız fonetiğine uygun Türkçe"yle anlatabildiğini anımsıyorum. Bu mektuplar ile bazı başka belgelerin Kültür Bakanlığı tarafından satın alınıp Türkiye'ye kazandırıldıklarını da belirtmeliyim. Ayrıca, bir tez çalışmasından öğrendiğime göre, Loti'nin romanlarında kullandığı Türkçe sözcüklerin sayısı yüze yakınmış.

"İlkyazın sonlarıydı, bir akşam onu aldılar götürdüler" diye yazar Loti Aziyade'nin ölümünü anlatırken. Bu cümleyi bir ağıt, bir hüzünlü ezgi gibi birkaç kez tekrarlar. Gemi limandan demir aldığında, Loti değil İstanbul'dur giderek uzaklaşan. Bu izlenimin, belki uzun yıllardır İstanbul'dan uzakta yaşadığım için, benim de peşimi bırakmadığını, düşlerimde, karabasanlarımda yedi tepeli kenti her gün biraz daha yitirdiğimi, Nâzım Hikmet'in deyişiyle o "kubbeli, çınarlı mavi liman"ın her geçen gün biraz daha uzaklaştığını söylemeliyim, "İki şey var ölümle unutulur ancak" diyor sürgünde ölen Nâzım Hikmet, "annemizin ve kentimizin yüzü." İstanbul Pierre Loti'nin de kentiydi. Onun ölümünden sonra değişmiş, çok sevdiği Haliç'e üç, Boğaz'a iki köprü yapılmış, çevre yollarından akan araba seli kentin geleneksel siluetini çoktan yok etmiş de olsa.

2000

DOĞAN KİTAP

İzler ve Gölgeler

Nedim Gürsel

“İlk kez böyle bir şeye tanık oluyorum. Doğanın nimetlerinden, gün ışığının bize sunduğu güzelliklerden körler de yararlansın diye yapılmış bir kent maketi. Gözlerimi kapatıp sivri ve yuvarlak biçimlere dokunuyorum, görme yetimi kaybettiğimi ya da doğuştan kör olduğumu varsayarak parmak uçlarımdan bilincime yansıyan bir titreşimde Basel’i algılamaya çabalıyorum. Bambaşka bir duygu bu, bir kenti yabancı bir kadın gövdesini keşfeder gibi dokunarak, okşayarak algılamak, giderek bütünleşmek onunla, caddelerinde, ara sokaklarında dolaşmak, çıkmazlarında yitip gitmek.”

“Yapıtları bir kent ya da bir coğrafyayla bütünleşmiş yazarların, sanatçıların izini süren bir kitap bu. İstedim ki okur yalnızca benim gözlem ve izlenimlerimle yetinmesin, birlikte çıktığımız yolculuk boyunca Brüksel’de Baudelaire, Roma’da Caravaggio, Prag’da Kafka ve Arcimboldo, Sen Petersburg’da Puşkin ve Dostoyevski, Ukrayna düzlüklerinde Gogol, Bosna’da İvo Andriç, Arnavutluk’ta İsmail Kadare, Ren boylarında Apollinaire, Buenos Aires’te tangonun serüveni ve Borges, New Orleans’ta Louis Armstrong ve Tennessee Williams, Tanca’da Matisse ve Tahar ben Jelloun, Hazar’ın kıyısında Nâzım Hikmet, son uğrağımız İstanbul’da Pierre Loti’nin hayalleriyle –hayaletleriyle mi demeliydim yoksa !– karşılaşsın. Yani, onların yapıtlarının, dünyalarının içinde de dolaşsın. Bu kitaba, yeryüzünde gölgesiz kalmış bir Türk yazarının sürdüğü izler yansımadı yalnızca, o izleri bırakanların ışığı da düştü.”

Kitapları bugüne kadar on iki dile çevrilen Nedim Gürsel, Türk Dil Kurumu Ödülü’nü (1976), Abdi İpekçi Dostluk ve Barış Ödülü’nü (1986), Fransız PEN Kulüp Özgürlük Ödülü’nü (1986), Haldun Taner Ödülü’nü (1987), Radio France İnternationale’in “Uluslararası En İyi Öykü Ödülü”nü (1990), Struga Altın Plaket Ödülü’nü (1992), France-Turquie Ödülü’nü (2004) aldı. Yine 2004’te Nedim Gürsel’e Fransız hükûmetince sanat ve edebiyat şövalyesi unvanı verildi.

[1] Fransızca "tuhaf, gülünç". (yay.n.)